

Johannes Bergh, Dag Arne Christensen,
Ottar Hellevik og Jacob Aars

Effekter av en eventuell gjeninnføring av
strykninger ved kommunestyrevalg

Institutt for samfunnsforskning

Oslo 2009

© ISF 2009
Rapport 2009:5

Institutt for samfunnsforskning
Munthes gate 31
Postboks 3233 Elisenberg
0208 Oslo
www.samfunnsforskning.no

ISBN: 978-82-7763-291-9
ISSN: 0333-3671

Innhold

Forord	5
1. Innledning.....	7
2. Strykeadgang, valgdeltagelse og rettefrekvens.....	21
3. Kandidatenes holdninger til stryking.....	37
4. Personutvelgingen – Stemmetillegg og listeretting	51
5. Velgernes kunnskaper om valgordningen	71
6. Strykninger og sosial representasjon	75
7. Hovedfunn og alternativer	97
Litteratur	101
Sammendrag/Abstract.....	105

Forord

Da den nye valgloven for fylkes- og kommunestyrevalg ble vedtatt i 2002 (Besl.O.nr.88 2001-2002) ble muligheten til å stryke listekandidater ved kommunestyrevalg fjernet. I 2008 tok Stortinget igjen opp diskusjonen om strykeadgangen, med utgangspunkt i noen representanters ønske om å gjeninnføre denne (Representantforslag nr. 15 2007–2008). Det ble besluttet at regjeringen skulle utrede muligheten for å gjeninnføre strykninger ved kommunestyrevalg.

Denne rapporten er skrevet på oppdrag fra Kommunal- og regionaldepartementet, og har som formål å analysere effektene av en eventuell gjeninnføring av strykninger. Vi har hatt begrenset med tid og ressurser i dette arbeidet. Når det likevel har vært mulig å skrive en omfattende rapport skyldes det flere forhold. For det første er analysene i rapporten bygd på et omfattende norsk forskningsarbeid som allerede er gjort knyttet til valgordningen ved kommunestyrevalg. Ottar Hellevik har forsket på temaet i flere tiår, i samarbeid med blant annet Torild Skard, Tor Bjørklund og Johannes Bergh. Rokkansenteret i Bergen, ved Dag Arne Christensen, Tor Midtbø, Hans-Erik Ringkjøb og Jacob Aars har evaluert den nye valgordningen to ganger. Disse forskningsarbeidene har bidratt med viktig kunnskap som vi benytter oss av i arbeidet med rapporten. Vi har også vært avhengige av data som er samlet inn i forbindelse med tidligere forskning på dette feltet.

Videre er det grunn til å nevne at vårt prosjekt har samlet flere av de sentrale bidragsyterne til norsk forskning om valgordningen. Johannes Bergh har hovedansvaret for redigeringen av rapporten, og har forfattet kapittel 2 og 7, og er medforfatter på kapittel 4, 5 og 6. Dag Arne Christensen har forfattet kapittel 1 og er medforfatter på kapittel 6. Ottar Hellevik er medforfatter på kapittel 4 og 5. Jacob Aars har forfattet kapittel 3. Ottar Helleviks deltakelse i prosjektet har skjedd utenom departementets bevilgning, og dekkes av hans lønnsmidler fra Universitetet i Oslo.

I tillegg til data som er samlet inn i forbindelse med forskning på valgordningen, har vi hatt stor nytte av de norske lokalvalgs-/lokaldemokratiundersøkelsene. Vi har også mottatt nye data til vårt prosjekt, knyttet til valg-

oppgjøret i 1999, fra ErgoGroup. Til slutt vil vi takke Jo Saglie og Bernt Aar-
dal for deres bidrag som rådgivere til prosjektet.

Oslo, mars 2009

Johannes Bergh, Dag Arne Christensen, Ottar Hellevik og Jacob Aars

Innledning

I juni 2002 vedtok Stortinget en ny personvalgsordning for fylkestingsvalg og kommunestyrevalg (Besl.O.nr.88 2001-2002). Stortinget baserte vedtaket på valglovutvalgets innstilling (NOU 2001:3), en omfattende høringsrunde og en etterfølgende odelstingsproposisjon fra Kommunal- og Regionaldepartementet (Ot.prp.nr.45 2001-2002). De nye personvalgreglene har så langt blitt benyttet i to fylkestings- og kommunestyrevalg (2003 og 2007). En viktig endring ved kommunestyrevalg var at velgernes mulighet til å stryke kandidater fra valglistene ble fjernet. Denne rapporten forsøker å gi svar på hva en eventuell gjeninnføring av strykemuligheten kan bety for velgere, kandidater og partier.

Den norske personvalgordningen var til og med 1999-valget spesiell ved at velgerne både kunne «belønne» kandidater ved å gi personstemmer/slengerstemmer, og «straffe» kandidater ved å stryke dem fra listene. Blant de spørsmål som reises er: Hadde bortfallet av strykemuligheten betydning for valg- og personvalgdeltakelsen? Ble strykemuligheten mye brukt (sammenlignet med personstemmene)? Vil en gjeninnføring gjøre det lettere eller vanskeligere å gjennomføre organiserte retteaksjoner? Hvordan fordelte ekstrastemmene og strykningene seg på kandidatene? Hvilke kandidater gikk strykningen ut over (kvinner, unge, innvandrere, toppkandidater, forhåndskumulerte, valgte)? Presise svar på disse spørsmålene gir et godt grunnlag for å diskutere både eventuelle konsekvenser av å gjeninnføre strykeadgangen og hvordan personvalgordninger med strykninger kan utformes.

Rapporten er organisert i syv kapitler. I kapittel 2 spør vi hva bortfallet av strykningene kan ha betydd for valg- og personvalgdeltakelsen. Vil en gjeninnføring ha effekt på valgdeltakelsen eller for andelen som retter på listene? Og, i så fall i hvilken retning? I kapittel 3 er det kandidatenes holdninger til strykninger som diskuteres. Hvilke sammenhenger er det mellom ulike kandidategenskaper (kjønn, alder, partitilhørighet, politisk erfaring osv.) og holdninger til bortfallet av strykningene? Kapittel 4 tar for seg forholdet mellom partienes og velgernes innflytelse på personutvelgingen. To spørsmål er sentrale ved en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen: Bør stemmetillegget justeres for at partiene skal beholde muligheten til å sikre kandidater? Og, vil

organiserte retteaksjoner ha lettere for å få gjennomslag dersom strykeadgangen gjeninnføres?

Kapittel 5 fokuserer på velgernes kunnskap om personvalgordningen. Forstår velgerne konsekvensen av listeretting, og konsekvensen av ikke å rette på listene? Kapittel 6 undersøker hvilke kandidater som fikk strykninger, og hvilke konsekvenser det hadde for sammensetningen av kommunestyrene, ved det siste valget hvor strykninger ble brukt, i 1999. Avslutningsvis, i kapittel 7, summerer vi opp funnene og skisserer ulike mulige utforminger av en personvalgordning med strykeadgang.

Dette innledende kapitlet tar for seg tidligere utredninger om personvalg ved kommunestyrevalg og relevant forskning. Hensikten er å gi et bakteppe for analysene i de ulike kapitlene. Det gjelder ikke minst de mulige løsningene som skisseres for personvalgordninger med strykninger i avslutningskapitlet. Vi kan allerede nå slå fast at diskusjonen avspeiler ulike normative oppfatninger av balansegangen mellom parti- og velgerinnflytelsen over personutvelgingen. Før de historiske linjene trekkes, gjør vi rede for utformingen av dagens personvalgordning samt rapportens datagrunnlag.

Dagens personvalgordning

Denne undersøkelsen retter fokus mot to endringer i personvalgordningen ved kommunestyrevalg. Det gjelder først og fremst bortfallert av strykeadgangen. I tillegg ser vi på endringen i størrelsen på stemmetillegget, eller det som tidligere het forhåndskumuleringen.¹ Disse endringene har betydning for to sentrale bestemmelser i valgloven. Det første er selvfølgelig reglene om hvilke endringer velgerne kan foreta på stemmeseddelen, mens det andre er reglene som bestemmer effekten av endringene på selve kandidatutvelgelsen (kandidatoppgjøret).

Valglovens kapittel 7 legger rammene for velgernes mulighet til å rette på listene ved kommunestyrevalg (§ 7-2). Den viktigste endringen i loven vedtatt i 2002 er at velgerne ikke lenger kan *stryke* navn fra stemmeseddelen. Som ved tidligere kommunestyrevalg er det ikke begrensninger på antallet kandidater som velgerne kan gi en personstemme. I tillegg kan velgerne fremdeles gi personstemmer til kandidater fra andre valglister (*slengere*). Kommunestyrevalgordningen gir dermed velgeren anledning til å gi personstemme til kandidater fra flere partier, noe som praktisk gjennomføres ved å skrive navnet til

1. I tillegg til dette ble det innført en egen personvalgordning ved fylkestingsvalg samtidig som ordningen med geografiske utjevningsmandater falt bort ved disse valgene. Minimumstallet for listekandidater ble redusert til syv ved både fylkestings- og kommunestyrevalg.

kandidaten(e) i et eget felt på stemmeseddelen. Velgeren kan ikke føre opp flere kandidater enn en fjerdedel av det antall representanter som velges til kommunestyret i hjemkommunen. Uavhengig av kommunestyrets størrelse kan det imidlertid alltid gis personstemme til minimum fem kandidater fra andre lister. En slengerstemme innebærer at en del av velgerens stemme overføres til partiet til kandidaten det gjelder, noe som betyr at verdien av stemmen for velgerens parti reduseres.²

Reglene for *kandidatoppkjøret* (som bestemmer effekten av listeretting) er endret. Fremdeles kan velgerne kun velge mellom kandidater som er nominert på de ulike listeforslagene, og det er utformet regler som har til hensikt å redusere effekten av velgernes rettinger. Det er ikke sperregrensener ved kommunestyrevalg (som ved fylkestingsvalg), men partiene kan prioritere bestemte kandidater ved å gi dem *stemmetillegg*. Hvilke kandidater som har fått et slikt tillegg fremgår av stemmeseddelen, der kandidatnavnet er merket med uthevet skrift. I praksis betyr tillegget at de utvalgte kandidatene får et forsprang på de andre kandidatene - et forsprang som utgjør 25 prosent av listens stemmetall. I kandidatoppkjøret legges så personstemmene fra velgerne oppå det tillegget vedkommende kandidat har fått fra sitt parti. I loven er det imidlertid lagt inn en begrensning med hensyn til det antall kandidater partiene kan gi stemmetillegg. Antallet varierer etter hvor mange kommunestyrerepresentanter som skal velges i den enkelte kommune. Har kommunestyret 11-23 medlemmer, kan det gis tillegg til inntil 4 kandidater. Har kommunestyret 25-53 medlemmer er maksimum 6 kandidater, mens antallet er satt til maksimalt 10 hvis det er snakk om flere enn 55 medlemmer. Både stemmetilleggets verdi og begrensningene i partienes mulighet til å gi stemmetillegg finnes i valglovens kapittel 6.

Det bør presiseres at begrepet forhåndskumulering ikke brukes i den nye loven, verken i selve lovteksten eller i forarbeidene. Forhåndskumulering var kun et fruktbart begrep i den gamle ordningen der forhåndsprioriterte kandidater var oppført to ganger på listeforslaget. Før valget i 1975 kunne partiene føre opp en kandidat tre ganger, men ordningen ble i svært liten grad benyttet. Tidligere var det heller ikke begrensninger med hensyn til antallet kandidater som kunne forhåndskumuleres på de enkelte valglistene. I tillegg kunne forhåndskumulerte kandidater med den gamle personvalgordningen strykes to ganger av velgerne. Dette betyr at forspranget til partienes prioriterte kandidater er redusert sammenliknet med den gamle ordningen (se kapittel 4). Som i den tidligere ordningen er det ikke noen nedre grenser for hvor mange kandidater partiene kan gi stemmetillegg.

2. Verdien på stemmen reduseres med $1/x$ -del; hvor x er antall medlemmer i kommunestyret i kommunen.

Når valget er gjennomført og personvalgoppgjøret skal beregnes, skjer det på følgende måte: Først beregnes mandatfordelingen til hver liste i kommunen, altså hvor mange mandater som tilfaller hvert parti. Hvilke kandidater som får disse mandatene er en funksjon av stemmetillegg, personstemmer, slengere og i noen tilfeller: listeplassering. Hver kandidat får et totalt stemmetall som er summen av partiets stemmer (likt for alle kandidatene på listen); $0,25 \cdot$ partiets stemmer for kandidater med stemmetillegg, antallet personstemmer og antallet slengerstemmer. De kandidatene med høyest totalt stemmetall blir valgt. I de tilfellene der to kandidater har like høyt totalt stemmetall, er det kandidatens plassering på listen som er avgjørende.

Rapportens datagrunnlag

Effekten av og holdninger til strykemuligheten belyses ved hjelp av flere datakilder. Analysene på kandidatnivå baserer seg på to datasett. Det ene gir opplysninger om et lite antall egenskaper for et stort antall kandidater ved kommunestyrevalget i 1999. Disse dataene er sentrale siden det i 1999 fremdeles var mulig å stryke kandidater fra listene. Datasettet inneholder opplysninger om 21660 kandidater fra 104 kommuner. Det opprinnelige datasettet inneholdt 105 kommuner. Kandidatene fra Kristiansand ble imidlertid fjernet fordi kommunen i 1999 gjennomførte et forsøk der velgerne ikke kunne stryke kandidater, mens velgerne som «erstatning» kunne gi kandidater to personstemmer (se Oseland 2000). I utvalget har vi opplysninger om kandidatenes kjønn, alder, partitilknytning/oppslutning, samt plassering på listen før og etter velgerens rettinger. I tillegg til informasjon om strykningene på enkeltkandidatene, har vi også tall for henholdsvis personstemmene og slengerstemmene. Vi har også opplysninger om hvilke kandidater partiene hadde forhåndskumulert. Dataene er levert av datafirmaet ErgoGroup.

For å undersøke kandidatenes holdninger til bortfallet av strykningene benyttes data fra en *intervjuundersøkelse* blant listekandidatene til kommunestyrevalgene i 2003 og 2007. Intervjuundersøkelsen ble gjennomført i forbindelse med Rokkansenterets evaluering av personvalgreformen. Totalt ble det sendt ut spørreskjemaer til 2018 kommunestyrekandidater i 2003, og 3650 i 2007. Henholdsvis 53,4 og 44,2 prosent av kommunestyrekandidatene returnerte skjemaene. Partilistene utgjorde rammene for innsamlingen. Eksempelvis ble det i 2003 valgt ut i alt 20 kommuner hvor opplysninger for samtlige kandidater ble samlet inn. Utvelgelsen av kommuner var tilfeldig innenfor tre ulike kommunestørrelser: 7 kommuner under 5000 innbyggere, 6 kommuner mellom 5000 og 30000 innbygger, samt 6 kommuner med over 30000 innbyggere. I tillegg til de 19 utvalgte kommunene ble Oslo valgt ut spesielt. I

2007 ble utvalgsstørrelsen økt da flere kommuner i de tre storbyregionene Stavanger, Oslo og Bergen ble inkludert.

Data fra *lokalvalgsundersøkelsen* benyttes til å analysere velgersiden. Institutt for samfunnsforskning har hatt ansvaret for å gjennomføre lokalvalgsundersøkelsene både i 1995, 1999, 2003 og i 2007. Dataene er samlet inn av Statistisk Sentralbyrå ved hjelp av telefonintervju og spørreskjema. Skjemaet inneholder dessuten spørsmål om velgernes bruk av og holdninger til strykningene. Endelig er opplysninger om omfanget av listerettingen hentet fra meldingsskjemaene som kommunene sender Statistisk Sentralbyrå (SSB) etter valgene. Datasettet fra SSB dekker perioden 1975-2007, noe som gjør det mulig å følge utviklingen over tid.

Tidligere utredning og relevant forskning

Dette avsnittet ser nærmere på kjernepunktene i eldre og nyere personvalgsdebatt. Deler av diskusjonen finnes i rapportene fra evaluering av personvalgreformene (se Christensen mfl.2008), men gjentas her for å danne et bakteppe både for analysene og for ulike løsningsforslag for en personvalgordning med strykninger.

Det er ikke nytt at personvalgordningen ved kommunestyrevalg diskuteres. Spørsmålet er behandlet i en rekke offentlige utredninger allerede fra tidlig på 1900-tallet. Denne gjennomgangen tar utgangspunkt i tre offentlige utredninger samt enkeltforskeres bidrag til debatten. Følgende utredninger representerer gode inntak til diskusjonen: NOU 1973:38, *Personvalg ved Stortingsvalg og kommunalvalg*, NOU 1982:6, *Om en ny valglov*, og NOU 2001:3, *Velgere, valgordning, valgte*. Når det gjelder norsk personvalgforskning tar vi utgangspunkt i analysene til Ottar Hellevik og evalueringsrapportene fra de to siste kommunestyrevalgene (Hellevik og Skard 1985; Hellevik 1991; Hellevik og Bjørklund 1995; Hellevik 2003; Hellevik og Bergh 2005; Christensen mfl. 2004; 2008). Datamaterialet som ble innsamlet i forbindelse med evalueringen av personvalgreformene har tillatt analyser av selve valgoppgjøret, noe som har brakt nye perspektiver inn i analysene av rekrutteringen til lokalpolitikken.

Hvilke problemstillinger har så stått sentralt i debatten om kommunestyrevalgordningen? I 1973-innstillingen som utelukkende omhandlet personvalgsspørsmålet, oppsummeres denne debatten slik (NOU 1973:38, s.10):

Utvalget har tatt sitt utgangspunkt i den kritikk som i alminnelighet reises mot valgordningen, og som kort kan oppsummeres slik:

Ved Stortingsvalg har velgerne ingen reell innvirkning på personvalget. Det samme gjelder ved kommunalvalg så langt partiene har forhåndskumulert på de offisielle valglistene.

Nominasjonsmøtene preges av små, men mektige gruppers innflytelse.

Ved kommunalvalg kan små grupper ved organiserte, men hemmelige rettesaksjoner mot valglistene, få fram et valgresultat som ikke er i samsvar med oppfatningen blant velgerflertallet.

Valgreglene er for kompliserte og for lite kjente og forståtte blant velgerne

Problemstillingene som utvalget trekker opp har vært gjengangere i hele perioden. Siden vårt oppdrag er å vurdere hvordan personvalgordninger med strykninger kan utformes betyr det at vi konsentrerer oss om hvordan debatten har vurdert de ulike elementene i personvalgordningen med hensyn til å balansere parti- og velgerinnflytelsen. Det innebærer blant annet at spørsmålet om en eventuell gjeninnføring av strykninger må diskuteres i forhold til partiens mulighet for å sikre bestemte kandidater gjennom stemmetillegget. Med andre ord: De ulike elementene i personvalgordningen kan ikke diskuteres isolert fra hverandre.

Problemstillingene som trekkes opp i 1973 og senere er: Hvor åpne og inkluderende er partienes nominasjonsmøter? Styres kandidatkarvingen av små velgergrupper? Kan velgerne overskue effekten av endringene de foretar på stemmeseddelen? Debatten reflekterer ulike normative oppfatninger av hvordan demokratiet bør organiseres. Som utvalget selv konkluderer (NOU 1973:38, s12):

De politiske partiene er etter hvert tillagt slik posisjon og betydning i vårt styringsverk at de må ha rimelig krav på å kunne påvirke valget av sine beste og mest erfarne kandidater. Det er bare spørsmål om hvor langt partiet skal kunne sikre sin oppfatning mot forandringer fra den store velgermasse, og her rår det ulike meninger innen utvalget.

På den ene siden står partienes forkjempere med sitt budskap om at helhetshensynet ivaretas best når kandidatutvelgelsen overlates til partienes nominasjonsmøter. På den andre siden finner vi tilhengere av økt velgerinnflytelse som mener at kandidatutvelgelsen er for viktig til å overlates partimedlemmene alene. Til tross for motsetningene setter begge parter deltakelse, eller mangelen på sådan, i høysetet: Krav om økt velgerinnflytelse begrunnes med at innflytelsen i partienes nominasjonsprosesser er forbeholdt til de få. Kravet om å begrense velgerinnflytelsen ved kommunestyrevalg begrunnes på sin side med at det kun er et fåtall velgere som gjennom listerettingen styrer personvalget på bekostning av det store flertallet av velgere som avstår. Når det

er sagt, er det ingenting som hindrer innbyggerne i å delta, det være seg i nominasjonsprosessene eller i personvalget. La oss se på hvordan debatten har kommet til uttrykk i ulike typer valg.

Til tross for bred (og stabil) oppslutning blant både velgerne og listekandidater om personvalgordningen ved kommunestyrevalg (se Christensen mfl. 2008), har det vært en sterk faglig og politisk debatt om mulige effekter av enkeltkomponentene i ordningen. Fire sider ved debatten om kommunestyrevalsordningen er spesielt relevant for diskusjonen om en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen;

Forekomsten av velgeraksjoner/velgerkupp

Skal hensynet til partiene og velgere som avstår fra å rette på listene veie tyngre enn hensynet til spesielle, og gjerne små, velgergruppers rett til aktivt å mobilisere for bestemte kandidater?

Slengerordningen

Skal hensynet til partiene veie tyngre enn hensynet til velgernes mulighet for å personstemme uavhengig av partivalget?

Strykeadgangen

Skal hensynet til velgernes rett til å stryke navn fra listene veie tyngre enn hensynet til de kandidatene strykingen går ut over?

Forhåndskumuleringen

Skal hensynet til partienes ønsker om å sikre sine toppkandidater veie tyngre enn velgernes rett til fritt å bestemme personvalget?

Debatten viser at personvalsordningen balanserer ulike hensyn som lett kan komme i konflikt med hverandre. Spørsmålene diskuteres etter tur, og vi starter med velgeraksjonene.

Velgeraksjoner/Velgerkupp

Allerede i innstillingen fra *Kommunestyrevalnemdi* av 1960 ble retteaksjonene tematisert. Bakgrunnen var at det spesielt etter valget i 1959 kom inn mange klager om «organisert stryking og kumulering» (sitert i NOU 1973:38, s.74). Kommunestyrevalnemdi var ikke entydig kritisk til disse aksjonene og viste blant annet til at ; «Vert det høve til frie dryftingar, fall aksjonen gjerne bort» (Ibid). Flertallet pekte også på at partiene selv kunne hindre denne typen av aksjoner i å få gjennomslag:

Rettingsaksjonar av dette slaget kan nok stundom vera til plage og ulempe, men dei er vanleg ikkje så store at det skulle trengjast nye lovreglar av den grunn. Nyttar dei som set opp framlegg til vallister, retten til å kumulera kandidatar som underskrivarane legg særleg vekt på å få valde, fører rettingsaksjonane vanlegvis ikkje fram. Heller ikkje det strevet valstyri får når veljarane har stroke eller kumulert mykje så oppgjjerdi tek heller lang tid, gjev grunn til å forlata systemet me har (Ibid: 75).

I 1973 innstillingen kom det imidlertid endringsforslag, blant annet begrunnet med bakgrunn i retteaksjoner. Utvalgets argument var at både partienes nominasjonsprosesser og personvalgsordningen var deltakelsesarenaer for de få. Ifølge utvalget bidro valgordningen til at små velgergrupper kunne presse igjennom et valgresultat som ikke samsvarte med velgerflertallets syn. Som en motvekt foreslo utvalgets mindretall en fem prosents sperregrense før personvalget skulle få en effekt (NOU 1973:38, s.21). I tillegg foreslo utvalget å begrense antallet kandidater velgerne kunne stryke fra listene. Utvalget viste blant annet til kvinneaksjonen i Modum kommune i 1967 der 17 velgere avgjorde mandatfordelingen til 14 av 43 kommunestyrerepresentanter.

Retteaksjoner var tema også i 1982-innstillingen, uten at utvalget kom med forslag for å motvirke disse (NOU 1982:6). Utvalget hadde imidlertid en viss «forståelse for forslag om forbud mot velgeraksjoner» (Ibid s.60–61). Ifølge utvalget ville et eventuelt forbud være umulig å praktisere. Valgoppgjøret ville bli for komplisert og en forbudsregel ville skape rent bevismessige vanskeligheter (Ibid). Spørsmålet om velgeraksjoner som demokratisk problem reises på nytt i valglovutvalgets innstilling (NOU 2001:3). Ifølge utvalget er velgeraksjoner ikke nødvendigvis noe entydig negativt, men de kan også betraktes som et legitimt virkemiddel i den politiske kampen.

Hellevik (2003) er kritisk til valglovutvalgets behandling, og den nye valgloven. Han viser særlig til norske velgeres mulighet for å gi et ubegrenset antall personstemmer.³ Et ubegrenset antall personstemmer kombinert med lave terskler for effekten av personstemmene skal gjøre det norske valgsystemet spesielt sårbart for velgerkupp. Hellevik fremhever fylkestingsvalget som særlig utsatt ettersom partiene der ikke har anledning til å sikre sine toppkandidater gjennom stemmetillegg. Undersøkelser av de siste lokalvalgene viser at valgkuppene ikke har vært lette å identifisere (Hellevik og Bergh 2005; Christensen mfl. 2004; 2008).

3. Luxemburg og Sveits har imidlertid personvalgordninger som til en viss grad kan sammenlignes (se NOU 2001:3,s153). Disse landene kombinerer et frivillig personvalg med fleksible stemmesedler, og hovedregelen er at velgerne har like mange personstemmer som det skal velges representanter. En forskjell er at velgerne kan gi to personstemmer til en og samme kandidat. Gjør velgerne det må de imidlertid også stryke to kandidater.

Hva ligger så i begrepet valgkupp? En måte å nærme seg dette på er å ta utgangspunkt i den definisjonen som gis i 1973 innstillingen: «små grupper ved organiserte, men hemmelige retteaksjoner mot valglistene, få fram et valgresultat som ikke er i samsvar med oppfatningen blant velgerflertallet» (NOU 1973:38 s.10). Tas denne snevre definisjon for gitt vil et valgkupp kjennetegnes av at a) de styres av små velgergrupper, b) de er hemmelige og c) samt gir et sluttresultat som ikke har støtte blant et flertall av velgerne. En videre definisjon vil inkludere alle koordinerte aksjoner rettet mot å få bestemte kandidater innvalgt i kommunestyret. En slik vid definisjon kan gjøre det vanskelig å skille brede velgermobilisering fra valgkupp. Å avdekke valgkupp med utgangspunkt i den snevre definisjonen vil kreve nitidige analyser av kommunestyresammensetningen i kommuner med få listerettere, kombinert med store endringer i kommunestyresammensetningen samtidig som mange kandidater stiller til gjenvalg. På velgernivå er det ikke lett å få til. Velgeraksjoner ser ut til å ha større sjanser for å lykkes i små kommuner (små valgkretser), og der lokale saker ligger bak mobiliseringen. Unntaket er de såkalte kvinnekuppene som skjedde i enkelte større kommuner ved valget i 1971.

I Per-Kristian Foss og Jan Tore Sanners forslag om å gjeninnføre adgangen til å stryke listekandidater antydes det at bortfallet av strykningene kan ha gjort det lettere å gjennomføre retteaksjoner (Representantforslag nr. 15 (2007-2008)):

Fremfor å redusere dette problemet har det å fjerne strykningsadgangen heller vist seg å kunne ha en forsterkende effekt. I dagens ordning ligger det en større ubalanse, hvor en enda mindre andel av velgerne kan belønne og velge inn kandidater som gjør seg bemerket ved å komme med kontroversielle utspill, mens en majoritet som er uenig, ikke får gitt uttrykk for sitt syn og således kan oppveie for dette.

Dette (og flere) spørsmål i tilknytning til ulike typer retteaksjoner tas opp i kapittel 4.

Slengerordningen

Slengerordningen gir velgerne mulighet til å gi personstemmer uavhengig av partivalget. Slengerne er blitt ansett som et verdifullt innslag i lokaldemokratiet, spesielt i småkommuner der personvalget ofte har vel så stor betydning for velgerne som selve partivalget. Innvendingen mot ordningen er at den lett kan misbrukes, eksempelvis ved at en gruppe velgere fra et større parti gjennom personstemmegivningen kan klare å kvitte seg med brysomme kandidater fra et mindre parti ved å gi slengerstemmer til konkurrerende kandidater i det samme partiet (Hellevik 2003).

Et valg (1975) har blitt gjennomført uten ordningen, og valglovens bestemmelser er endret ved flere anledninger. Før 1975 kunne velgerne skrive opp navn fra andre valglister fra to til fire ganger, men navn fra den listen de stemte på bare én gang. I praksis kunne effekten på kandidatkåringen bli større på andre lister enn på velgerens egen liste. Velgerne kunne i tillegg stemme på kandidater som ikke var oppført på noen offisielle valglister (såkalte ville kandidater). Disse reglene ble endret fra og med 1979-valget slik at velgerne bare kunne skrive navn fra andre lister én gang, samtidig som ordningen med «ville» kandidater falt bort.

Ifølge utvalgsinnstillingen fra 1973 var slengerordningen den viktigste årsaken til «de fleste valgkupp» (NOU 1978:38, s.22). Spesielt var utvalget opptatt av flere retteaksjoner med utspring i geografiske motsetninger i forbindelse med kommunesammenslåingene. Dette skulle igjen ha ført til svært skjeve sammensetninger av kommunestyrene (NOU 1973:38, s.22):

Når en kommune består av to deler som har like mange innbyggere, men den ene får 22 og den andre 3 representanter i kommunestyret – hvilket har hendt – er det klart at arbeidet i kommunestyret må bli vanskelig.

Utvalget foreslo følgelig at slengerordningen skulle bortfalle. Stortinget sluttet seg til forslaget, men snudde raskt. Sterke reaksjoner, blant annet i mediene, gjorde at slengerordningen ble tatt inn igjen allerede i 1979.⁴ Utvalgsinnstillingen fra 1982 var også kritisk, men konkluderte med at et eventuelt bortfall kunne slå negativt ut på velgernes engasjement for lokalvalget (NOU 1982:6, s.58–59). Forslaget om bortfall ble likevel tatt opp igjen av Valglovutvalget, men begrunnelsen var nå en annen. Utvalget mente at et bortfall av slengerordningen ville resultere i en valgordning som var lettere for velgerne å forholde seg til. Målet var at «flere velgere enn i dag vil benytte seg av muligheten til å gi tilleggstemmer» (NOU 2001:3, s.175). Høringsrunden avdekket at flertallet var svært kritisk til utvalgets forslag, noe som også gjenspeilte seg i departementet innstilling (Ot.prp.nr.45 2001–2002,s.68). Slengerstemmene ble sett på som viktige element i lokalvalgene. Et bortfall kunne redusere velgernes interesse for valget, særlig i de små og mellomstore kommunene. Departementet gikk imidlertid inn for at slengerstemmene bare skulle ha innvirkning på selve kandidatkåringen, ikke på selve mandatfordelingen partiene imellom. Dette fikk de imidlertid ikke Stortinget med på, og den eksisterende listestemmeordningen ble opprettholdt.

4. Muligheten til å føre opp «ville» kandidater ble fjernet for godt, og et argument for det var at ordningen hadde liten effekt. Årsaken var enkel: «For ville kandidater regnes kandidatstemmetallet også som listestemmetall (Ibid s.23)».

Strykeadgangen

Velgernes mulighet til å stryke navn fra stemmeseddelen, ga kommunestyrevalgordningen et visst preg av straff. Innvendingene mot dette har vært todelt: 1) Ordningen kan gå ut over bestemte grupper av kandidater (særlig har oppmerksomheten blitt rettet mot kvinnerepresentasjonen og innvandrer kandidater), og 2) ordningen kan på sikt bidra til at partiene får ytterligere problemer med å finne kandidater som vil la seg nominere og ikke minst renominere.

Strykeadgangen har ikke vært noe sentralt tema i de utvalgsinnstillingene som er gjennomgått her. Enkelte innvendinger finnes i utvalgsinnstillingen fra 1973, og 1982-innstillingen gikk inn for å myke opp regelverket (NOU 1973:38, NOU 1982:6). Hensynet til enkeltkandidater, eller bestemte grupper av kandidater, har i liten grad vært nevnt. 1973-utvalget foreslo imidlertid å begrense antallet strøkne kandidater slik at det måtte stå igjen et visst antall navn (1/3 av antallet representanter som skulle velges). Hensikten var å motvirke at enkeltpersoner skulle få en uforholdsmessig stor innflytelse på personvalget (NOU 1973:38, s.23). 1982-utvalget foreslo å gjøre det enklere for velgerne å markere strykningen på stemmeseddelen (NOU 1982:6, s.59). Utvalget foreslo at det ble trykt en egen rubrikk på stemmeseddelen der velgeren kunne markere av de kandidater som ikke skulle tas med i kandidatoppgjøret.

Forslaget om bortfall kom først med valglovutvalgets innstilling. Begrunnelsen var todelt (NOU 2001:3): Et bortfall ville sette velgernes positive preferanser i fokus samtidig som regelverket ville bli enklere, noe som ble antatt å kunne øke deltakelsen i personutvelgingen. Et vedlegg til innstillingen som studerte listeretten i fire kommuner for 2050 kandidater konkluderte med at strykemuligheten ikke bidro til å stigmatisere enkeltkandidater (Christensen 2001). Undersøkelsen fant en sterk og positiv sammenheng mellom kumulering og stryking.

Høringsrunden viste at et klart flertall ønsket å beholde strykemuligheten. Argumentet var at et bortfall ville kunne dempe interessen for valget (Ot.prp.nr.45 2001–2002, s.68). Likevel valgte både departementet og Stortinget å følge opp utvalgets forslag. Resultatet ble at velgerne i kommunestyrevalget i 2003 ikke lenger hadde anledning til å stryke kandidater fra listene. Undersøkelser av de siste lokalvalgene antyder at dette bortfallet kan ha bidratt til å begrense velgerinnflytelsen snarere enn å øke den (Christensen mfl. 2004; 2008). At strykeadgangen er falt bort ser ut til å ha styrket partienes toppkandidater og derigjennom nominasjonsprosessens betydning for kandidatutvelgelsen: Tidligere ble toppkandidatene både strøket og kumulert mer enn andre kandidater. Nå blir de bare kumulert. I tillegg har rapportene fra Rokkansenteret vist at bortfallet av strykeadgangen er den delen av personvalgreforamen både velgerne og kandidatene er minst fornøyd med.

I kapittel 2 ser vi nærmere på spørsmålet om forholdet mellom personvalg og valgdeltakelse, mens velgere og kandidaters holdninger til bortfallet av strykningene drøftes i det påfølgende kapitlet. Strykeadgangens betydning for

utfallet av personutvelgingen belyses i kapitel 4. Spørsmålet om strykningenes fordeling på ulike grupper av kandidater undersøkes i kapittel 6.

Forhåndskumuleringen

Forhåndskumulering er partienes motvekt mot velgernes retting på listene. Ordningen gjør det mulig for partiene å sikre innvalg av sine toppkandidater – en mulighet som partiene stadig oftere har benyttet seg av (Hellevik 2003, Christensen 2001). Debatten om forhåndskumuleringen har sentrert rundt to spørsmål: For det første *antallet kandidater* partiene skal gis anledning til å forhåndsprioritere, og for det andre *hvor stort forsprang* disse kandidatene skal ha relativt til de andre listekandidatene. Flere offentlige utredninger har tatt opp disse spørsmålene.

I 1973 ble forhåndskumuleringen foreslått fjernet for å bli erstattet av et system basert på tilleggsstemmer (NOU 1973:38). Det skulle virke forvirrende for velgerne at enkelte kandidater sto oppført på listeforslagene to ganger. Utvalgsflertallet gikk inn for en ordning der partiene kunne sikre toppkandidatene ved å markere disse med uthevet skrift på valglistene, og at disse kunne gis et stemmetillegg tilsvarende en viss prosentandel av listens stemmetall. Flertallet gikk inn for et tillegg på 20 prosent, mens mindretallet ville ha et tillegg på 100 prosent. Stortinget stilte seg avvisende til forslaget, og det ble ikke hentet frem igjen før i valglovutvalgets innstilling (NOU 2003:3). Utvalgsinnstillingen fra 1982 slo kort fast at forhåndskumulering var viktig fordi det ga partiene en mulighet til å gardere seg mot mulige aksjoner fra velgernes side (NOU 1982:6, s.59). Valglovutvalget foreslo, til forskjell fra 1973-utvalget, ulike regler for ulike typer valg (NOU 2001:3, s.175).⁵ Ved kommunestyrevalgene foreslo utvalget at partiene maksimalt skulle gis anledning til å forhåndskumulere to kandidater på listeforslaget, og at disse skulle gis et stemmetillegg på 20 prosent. I høringsrunden var det ulike oppfatninger om størrelsen på dette stemmetillegget, og flere argumenterte for et forsprang på 100 prosent (Ot.prp.nr.45, s.67–68).

Valglovutvalgets forslag innebar dermed et system med tilleggsstemmer for kommunestyrevalg. Forslaget ble betydelig modifisert i høringsrunden, og Stortinget styrket partienes muligheter til å forhåndsprioritere kandidater samtidig som verdien av stemmetillegget ble økt fra 0,20 til 0,25.

5. For Stortings- og fylkestingsvalg foreslo utvalget at personstemmene kun skulle tas i betraktning hvis en kandidat fikk mer en 5 prosent av et partis stemmetall som personlige stemmer.

Avslutning

I dette kapitlet har vi trukket opp de sentrale spørsmålene og forventningene som danner utgangspunktet for analysene i de påfølgende kapitlene i rapporten. Et hovedbudskap har vært at en eventuell gjeninnføring av strykningene må vurderes i forhold til de andre elementene i personvalgordningen. Dette poenget understrekes da også i innstillingen fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om å utrede en mulig gjeninnføring av strykningene (Innst.S.nr.110 (2007-2008)). I flertallsvedtaket slås det fast at (Ibid): «En adgang til å stryke må vurderes i sammenheng med en justering av stemmetillegget for partienes forhåndskumulerte kandidater». Dette spørsmålet følges opp i kapittel 4 og i avslutningskapitlet.

Argumentene i debatten om personvalgordningen ved kommunestyrevalg bør vurderes i lys av den tidsperioden de fremkommer i. Bortfallet av soknekommunen og kommunesammenslåingene på 1960 tallet, bidro til mobilisering rundt de gamle grendene innenfor de nye kommunene. Dette skjedde parallelt med de nasjonale partiene forsterket sin stilling i lokalpolitikken (Hjellum 1967, Aars og Ringkjøb 2005). Kommunesammenslåingene hadde lagt grunnlaget for sterke geografiske motsetninger i kommunene. Disse motsetningene, som før hadde gjort seg gjeldende i form av rene kretslistelister/grendelister, fant nå veien inn på de nasjonale partienes valglistelister. Dette var bakteppe for forslagene om endringer i personvalgordningen i 1973 (NOU 1973:38, s-20-21):

Likeledes var det den gangen mer alminnelig med kretslistelister, grendelister og vanlig flertallsvalg. Rene partilister var mindre brukt ved kommunestyrevalgene. Undertiden har det utviklet seg slik at småkommuner er sammensluttet til større enheter, og partipolitikken er blitt stadig mer framtrædende også i kommunene Ta Vest-Agder for eksempel. Mens det for noen år siden var 45 kommuner i dette fylket, er det nå 15. I dag stilles det nesten bare rene partilister i disse kommunene. Før sammenslutningene, som ble foretatt i begynnelsen av 60 årene, var det vanlig i mange av de små kommunene at kommunestyret ble sammensatt ved alminnelig flertallsvalg (20-21).

Lokale geografiske motsetninger gjorde at «aviser over hele landet kom med tallrike eksempler på valgkupp i større eller mindre omfang» (Ibid). Hos den lokale bokhandleren kunne man endelig finne «flere lærebøker i hvordan velgerne ved å benytte nåværende muligheter innen loven skal kunne sette denne grunnregel ut av kraft i forbindelse med kommunestyrevalg». Spesielt sterke var motsetningene ved de første valgene etter de omfattende kommunesammenslutningene i første halvdel av 1960-årene. Kandidatenes adresse ser med andre ord ut til å ha spilt en større rolle enn partitilhørigheten i denne perioden.

I dag er disse motsetningene gjennomgående mindre, selv om de også nå kommer til uttrykk i forbindelse med enkeltsaksmobiliseringer lokalt (se Christensen mfl. 2008). De nasjonale partiene har samtidig fått et betydelig sterkere fotfeste i lokalpolitikken (Hjellum 1967). Endelig har andelen velgere som retter på listene har økt, spesielt i de store kommunene.

Strykeadgang, valgdeltagelse og rettefrekvens

Dette kapitlet tar for seg sammenhengen mellom strykeadgang og to former for politisk aktivitet på valgdagen: valgdeltagelse og listeretting. Hovedspørsmålet i kapitlet er: Vil en gjeninnføring av adgangen til å stryke kandidater ved kommunestyrevalg påvirke valgdeltagelsen, og i så fall, på hvilken måte? Vi studerer også en eventuell effekt på listeretting generelt; altså om strykeadgang påvirker antallet velgere som benytter seg av muligheten til å rette på lister.

Begge disse spørsmålene er hypotetiske, siden de tar for seg en mulig situasjon hvor strykninger blir gjeninnført. Vi er derfor ikke i stand til å gi noen definitive svar. Men vi har en fordel av at strykninger har vært en del av den norske valgordningen, og at denne adgangen ble fjernet forut for kommunestyrevalget i 2003. Endringen fra kommunestyrevalget i 1999 til 2003 kan således sees på som et eksperiment som det er mulig å reversere. Hvis fjerningen av strykeadgangen fra 1999 til 2003 påvirket valgdeltagelsen og rettefrekvensen kan man tenke seg en påvirkning i motsatt retning ved en eventuell gjeninnføring av strykninger. Hoveddelen av analysene i dette kapitlet tar for seg endringer fra 1999 til 2003, og benytter data fra disse to valgene.

De to viktigste dataene i så måte er endringen i valgdeltagelse og endringen i rettefrekvens fra 1999 til 2003. Valgdeltagelsen ved kommunestyrevalg sank fra 60,4 prosent i 1999 til 59,0 prosent i 2003. Rettefrekvensen, altså andelen av alle velgere som rettet på listene, gikk opp fra 30,3 til 37,0 prosent.⁶ Det var den største økningen i rettefrekvens siden 1979 da Statistisk Sentralbyrå (SSB) begynte å registrere dette.

6. Når det er en nedgang i valgdeltagelsen mellom to valg kan man forvente at andelen av alle velgere som retter på listene går opp selv om antallet som retter på lister er stabilt. Når valgdeltagelsen går ned, blir nevneren i rettefrekvensbrøken mindre, og dermed får man en relativ økning. Andelen som retter på listene kan også beregnes ut i fra alle stemmeberettigede, og da oppstår ikke slike problemer. Tallene for henholdsvis 1999 og 2003 blir da 18,2 og 21,6 prosent. Økningen blir altså ikke like markant, men det er like fullt en økning.

Hvis man velger å tro at disse endringene var et resultat av fjerningen av strykeadgang, kunne man forvente at en gjeninnføring av strykninger ville bidra til høyere valgdeltagelse og lavere rettefrekvens. Men, i utgangspunktet er det lite som tyder på at endringene mellom valgene i 1999 og 2003 var et resultat av endringen i valgloven. Faktisk var disse utviklingstrekkene en del av to mer generelle trender ved norske kommunestyrevalg, som begge strekker seg over 24 år. Fra kommunestyrevalget i 1979 til og med kommunestyrevalget i 2003 gikk valgdeltagelsen ned mellom hvert valg. Endringen fra 1999 til 2003 er således bare en fortsettelse av denne trenden. I 2007 gikk valgdeltagelsen opp til 61,2 prosent, og trenden fikk altså et brudd.

Ved kommunestyrevalget i 1983 benyttet 23,0 prosent av velgerne seg av muligheten til å rette på listene. Ved hvert valg siden da, frem til og med det siste kommunestyrevalget i 2007, økte andelen som rettet på lister. Endringen i rettefrekvens fra 1999 til 2003 er derfor også en del av en 24-årig trend, som det i tillegg kan tenkes vil fortsette ved fremtidige valg. Endringen fra 1999 til 2003 var større enn noen av de andre, og den mest naturlige forklaringen på det er nok informasjonskampanjen knyttet til den nye valgordningen, som rettet oppmerksomheten mot muligheten til å rette på stemmesedlene i 2003.

Disse 24-årige trendene peker i retning av at det ikke skjedde noe spesielt ved valget i 2003 som et resultat av fjerningen av strykeadgangen. I utgangspunktet skulle det være grunn til å være skeptisk til at vi vil finne noen sammenheng mellom strykeadgang, på den ene siden, og valgdeltagelse og rettefrekvens på den andre. Likevel vil vi studere endringen fra 1999 til 2003 på en mer detaljert måte, i et forsøk på å avdekke eventuelle sammenhenger. Det er formålet med de påfølgende analysene i dette kapitlet.

Strykeadgang og valgdeltagelse

Vi har ingen data som på en direkte måte kan måle sammenhengen mellom strykeadgang og valgdeltagelse. Hvis vi kunne gå tilbake i tid og spørre de som ikke deltok ved valget i 2003 om de satt hjemme på valgdagen på grunn av fjerningen av strykeadgangen, ville vi ha et mer direkte mål på denne sammenhengen. Siden vi ikke har denne muligheten vil vi nærme oss problemstillingen på en indirekte måte, i første omgang ved hjelp av data på kommunenivå. Det vil alltid være problematisk å trekke slutninger fra data på et aggregert nivå til individnivå. Det setter begrensninger på hvilke slutninger vi kan trekke fra materialet, men det forhindrer ikke at det mulig å gjøre relevante funn på denne måten. Vi begynner denne indirekte analysen ved å se på sammenhengen mellom kommunestørrelse og strykninger.

Strykninger og kommunestørrelse

Tabell 2.1. Listeretting ved kommunestyrevalgene i 1999, etter kommunestørrelse (befolkning). Prosent av alle godkjente lister, samt prosent av de som retter som stryker kandidater

Befolkning	Under 2500	2 500 – 4 999	5 000 – 9 999	10 000 – 49 999	Over 50 000	Hele landet
Rettefrekvens	56,9	48,2	40,7	25,8	21,3	30,3
Andel som stryker*	75	73	76	75	60	72
Antall kommuner	129	116	90	89	10	434
Antall lister	105174	203213	291753	800287	666990	2067417
N	258	214	155	214	97	938

* Andel av alle som retter på listene som stryker kandidater. Kilde: Lokalvalgsundersøkelsen 1999

Retting av lister ved norske kommunestyrevalg har historisk sett vært mer vanlig og utbredt i små kommuner enn i de store byene (Bjørklund 1999). Samtidig har det skjedd en gradvis utjevning over tid ved at den generelle økningen i listeretting i hovedsak skyldes en økning i store kommuner og byer. Det forhindrer ikke at det fremdeles er en sammenheng mellom kommunens størrelse og rettefrekvens. Tabell 2.1 illustrerer denne sammenhengen i forbindelse med valget i 1999. Dataene for rettefrekvens er basert på faktiske valgoppgjør. Den andre raden i tabellen viser andelen av de som rettet på listene i 1999 som benyttet seg av muligheten til å stryke kandidater; disse dataene kommer fra Lokalvalgsundersøkelsen 1999.

Det er en lineær og entydig sammenheng mellom rettefrekvens og kommunestørrelse. I de minste kommunene retter 57 prosent av velgerne på listene, mens det bare gjelder 21 prosent i de største byene. Jo mindre kommunen er desto større er rettefrekvensen.

Når det gjelder strykninger spesielt, viser tabellen at de aller fleste som rettet på listene i 1999 benyttet seg av muligheten til å stryke kandidater (72 prosent). Denne andelen fordeler seg noenlunde jevnt over ulike kommuner, men er litt mindre i de store byene.

I sum viser tabell 2.1 et ganske entydig mønster. Listeretting generelt, og strykninger spesielt er vanlig og utbredt i små kommuner, mens det motsatte er tilfelle for de store byene: få retter på lister, og enda færre stryker kandidater.

Valgdeltagelse og kommunestørrelse

Hvis man skal lete etter en sammenheng mellom fjerningen av strykeadgangen i 2003 og valgdeltagelse, og for den saks skyld andre mulige konsekvenser

av denne endringen, er det naturlig å studere små kommuner. I disse kommunene var strykninger mest utbredt, og man kan tenke seg at velgerne i slike kommuner reagerte negativt på fjerningen av strykemuligheten. Det kan igjen ha bidratt til en generelt negativ holding til valget som svekket deltagelsen. For å forfølge denne hypotesen ser vi på endring i valgdeltagelsen i forhold til kommunestørrelse. Men også da står vi ovenfor spørsmålet: er det mulig å skille endringen fra 1999 til 2003 fra mer generelle trender?

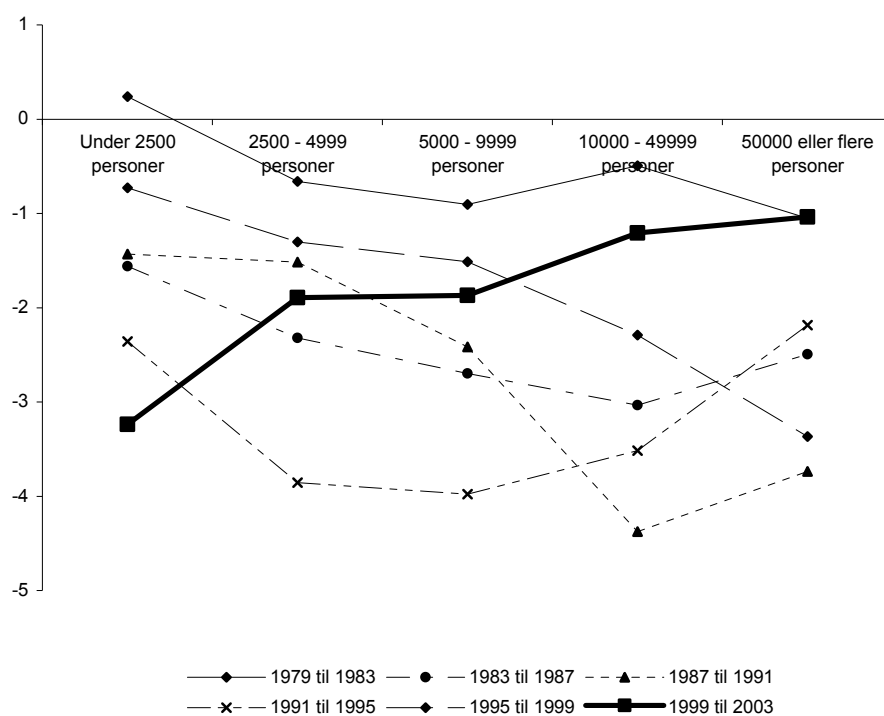
Tor Bjørklund og Jo Saglie (2000) analyserer utviklingen i valgdeltagelse i små og store kommuner i hele etterkrigstiden, til og med valget i 1999. De finner at frem til 1970-tallet var deltagelsen størst i de store kommunene i sentrale strøk, og minst i de små kommunene i utkanten. Fra 1970-tallet mot nyere tid endret dette bildet seg, mot at små kommuner nå har den høyeste deltagelsen. Den stadige nedgangen i valgdeltagelsen fra 1979 kan da tilskrives en sterkere nedgang i store enn i små kommuner.

Hvis dette mønsteret gjentok seg fra 1999 til 2003, altså med størst nedgang i store kommuner er det vanskelig å se en sammenheng med fjerningen av strykeadgangen. Hvis det derimot skjer et brudd med denne trenden, og små kommuner opplever den største nedgangen i valgdeltagelse, er det lettere å se en sammenheng med strykeadgang. En slik utvikling kan i så fall skyldes at noen velgere i de delene av landet som hyppigst benytter strykeadgangen reagerer negativt på fjerningen av strykninger ved å sitte hjemme ved valget i 2003.

Figur 2.1 viser seks trender i endring av valgdeltagelsen mellom to og to kommunestyrevalg, etter kommunestørrelse. For hver periode, mellom valgene i 1979 – 1983, 1983 – 1987 og så videre til og med 1999 – 2003, vises endringen i valgdeltagelse i prosentpoeng.

De fleste linjene i figuren går nedover når man går fra små til store kommuner. I tråd med funnene til Bjørklund og Saglie (2000) går valgdeltagelsen mest ned i de store byene. De små kommunene opplever mindre nedgang i deltagelsen, og i ett tilfelle (fra 1979 til 1983) er det en økning i deltagelsen i de minste kommunene. Utviklingen fra 1991 til 1995 er til en viss grad et brudd med den vanlige utviklingen, ved at kurven da har en U-form, og er ikke lineært nedadgående slik de fleste andre. Likevel, den utviklingen mellom to valg som skiller seg radikalt fra de andre er den fra 1999 til 2003. Linjen som illustrere utviklingen mellom disse to valgene har motsatt retning. Mellom 1999 og 2003 er det de minste kommunene som opplever mest nedgang i valgdeltagelsen, mens i de største kommunene er det bare en begrenset nedgang i deltagelsen.

Figur 2.1. Endring i valgdeltagelse mellom to og to kommunestyrevalg, etter kommunistørrelse, 1979 - 2003. Prosentpoeng

En mulig tolkning av dataene i figur 2.1 kan være at velgere i små kommuner, som var de flittigste til å stryke kandidater i 1999, i noen grad protesterer mot endringen av valgordningen ved å sitte hjemme ved det påfølgende valget. Samtidig er det viktig å understreke at utviklingen fra 1999 til 2003 også kan skyldes andre forhold.

I en separat analyse som ikke rapporteres her har vi sett på korrelasjonen mellom endring i valgdeltagelsen og strykefrekvens, kontrollert for kommunistørrelse. På kommunenivå er det ikke noen statistisk sammenheng mellom rettefrekvens i 1999 og endring i valgdeltagelsen mellom 1999 og 2003. En slik analyse gir derfor ikke støtte til tolkningen av figur 2.1 som tilsier et fjerningen av strykeadgangen bidro til nedgang i valgdeltagelsen der hvor rettefrekvensen var størst. Det er derfor grunn til å understreke at en slik tolkning er høyst usikker.

Holdninger til fjerningen av strykeadgangen

Data fra Lokalvalgsundersøkelsen 2003 og Lokaldemokratiundersøkelsen 2007 gjør det mulig å forfølge disse funnene i analyser på individnivå. De to undersøkelsene spurte respondentene om deres holdninger til flere ulike elementer av den nye valgloven som trådte i kraft fra og med valget i 2003. Ett av spørsmålene ba om holdning til at «velgerne kan ikke lenger kan stryke kandidater fra listene ved kommunestyrevalget». Resultatene av de to undersøkelsene viser utbredt motstand mot fjerningen av strykeadgangen. En naturlig implikasjon av det, er at folk vil stille seg positive til en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen.

Et flertall av de som svarte på undersøkelsen ved begge valgene var negative til fjerningen av strykeadgangen, mens et mindretall var positive til endringen. Disse holdningene ser ikke ut til å endre seg nevneverdig fra 2003 til 2007, selv om vi skulle tro at velgerne i denne perioden har vent seg til den nye valgordningen.

I tillegg til den store andelen som er negative til fjerningen av strykeadgangen i tabell 2.2, er det en slående stor andel som ikke har en mening om denne endringen av valgloven. Det er en indikasjon på at selv om et flertall er negative, er dette ikke en viktig sak for mange norske velgere. Det mest naturlige svaret når man blir spurt om holdning til at en rettighet eller et demokratisk virkemiddel blir fjernet, er å være negativ, selv om det kanskje ikke er et viktig spørsmål. En av tre har heller ingen mening, selv når de blir bedt om å uttrykke en preferanse.

Hvis vi fokuserer på de som har en mening om fjerningen av strykeadgangen, og ser det i forhold til analysene ovenfor om forholdet mellom valgdeltagelse og strykeadgang, så melder det seg noen hypoteser som det er mulig å teste. Hvis noen sitter hjemme på valgdagen i 2003 som følge av endringen i valgloven, er det grunn til å forvente at vi finner mest negative holdninger til fjerningen av strykeadgangen blant hjemmesitterne. En slik effekt skulle i hvert fall gjøre seg gjeldende i små kommuner hvor velgerne oftest benyttet seg av strykninger, og hvor det kan se ut til at endringen av valgloven hadde en effekt på deltagelsen. I større kommuner er strykninger mindre utbredt, og deltagelsen gikk ikke ned noe særlig fra 1999 til 2003. Dermed forventer vi ikke en slik sammenheng der. Tabell 2.3 viser andelen som er negative til fjerningen av strykeadgang etter kommunestørrelse og valgdeltagelse. Beregningene er nå gjort ut i fra de som har en mening, vi har altså utelatt de som ikke mener noe fra analysen. Andelene som er negative blir derfor store.

Fjerningen av strykeadgangen forut for valget i 2003 blir oppfattet som negativt av befolkningen i både store og små kommuner. Et stort flertall av de som har en mening er negative, uansett om de bor i en liten eller en stor kommune, og uansett om de deltok ved valgene i 2003 og 2007, eller ikke.

Tabell 2.2. Holdninger til fjerningen av strykeadgang i 2003 og 2007. Prosent

	2003	2007
Positiv	16	17
Negativ	55	52
Ingen mening	29	31
N	1956	1843

Kilde: Lokalvalgsundersøkelsen 2003; Lokaldemokratiundersøkelsen 2007

Tabell 2.3. Andel som er negative til fjerningen av strykeadgangen etter valgdeltagelse og kommunestørrelse, i 2003 og 2007. Prosent

		Befolkning i kommunen					
		Under 2500	2 500-4 999	5 000-9 999	10 000-49 999	Over 50 000	Hele landet
2003	Stemte	63	65	70	79	82	76
	Stemte ikke	77	81	83	77	81	79
	Differanse	-14	-16	-13	2	1	-3
2007	Stemte	70	68	70	73	79	74
	Stemte ikke	68	64	79	82	76	78
	Differanse	2	4	-9	-9	3	-4
N							
2003	Stemte	202	222	192	329	178	1123
	Stemte ikke	36	61	49	111	41	298
2007	Stemte	187	212	186	273	172	1030
	Stemte ikke	46	46	41	114	39	286

Kilder: Lokalvalgsundersøkelsen 2003 og Lokaldemokratiundersøkelsen 2007.

Spørsmål: «Som du kanskje kjenner til, er reglene for retting på stemmeseddelen endret ved forrige lokalvalg. Vi vil gjerne ha din mening om noen av disse endringene. Oppfatter du følgende endringer som positive, negative, eller har du ingen oppfatning? Velgerne kan ikke lenger stryke kandidater fra listene ved kommunestyrevalget»

Samtidig kan det se ut som befolkningen i små kommuner er mindre negative – altså mer positive – til endringen av valgloven.

Bruk av strykninger var mest utbredt i små kommuner, og paradoksalt nok er det her vi finner størst støtte for fjerningen av strykeadgangen. Det kan kanskje skyldes at velgere i små kommuner oftere ser at personutvelgingen blir avgjort av strykninger. Den delen av elektoratet som er misfornøyd med personutvelgingen kan så reagere positivt når strykningene ikke lenger er en del av valgordningen. Andre forklaringer kan også tenkes.

Hjemmesitterne i små kommuner i 2003 er like negative som befolkningen i store kommuner til fjerningen av strykeadgangen. Det er altså de som deltok ved valget i 2003 i de små kommunene som er minst negative/mest positive.

Denne differansen mellom hjemmesittere og velgere i små kommuner kan skyldes at noen potensielle velgere sitter hjemme som et resultat av fjerningen av strykeadgangen. Det er ingen slik effekt i store kommuner, hvor strykninger var mindre vanlig. Disse tallene fra 2003 kan sees på som en indikasjon på en svak sammenheng mellom nedgangen i valgdeltagelsen fra 1999 til 2003 og fjerningen av strykeadgangen. Man kan da tenke seg at en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen kan bidra med en positiv effekt på valgdeltagelsen i enkelte kommuner.

Hvis vi går videre til tallene for 2007 i tabell 2.3, ser vi at mønsteret har endret seg. De små kommunene utmerker seg ikke lenger med en negativ differanse. Det er et mer uklart og muligens tilfeldig mønster. En eventuell effekt på deltagelsen i 2003 er i så fall kortvarig. Lite tyder på at holdninger til fjerningen av strykeadgangen påvirket valgdeltagelsen i 2007.

Påvirker strykeadgang valgdeltagelsen?

Analysene av sammenhengen mellom strykeadgang og valgdeltagelse ovenfor gir ingen definitive svar. Vi finner sammenhenger mellom strykefrekvens, kommunestørrelse, valgdeltagelse og holdninger til fjerningen av strykeadgangen, som indikerer en mulig kortvarig sammenheng. Vi anser det som mulig at fjerningen av strykeadgangen mellom valgene i 1999 og 2003 bidro til en liten svekkelse av valgdeltagelsen i små kommuner, som i hvert fall kan forklare deler av den totale nedgangen i valgdeltagelse mellom de to valgene.

Vi konkluderer denne delen av analysen med at det i hvert fall ikke er noe som tyder på at en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen vil føre til en nedgang i valgdeltagelsen. Det er mulig, men høyst usikkert, at vi ved en slik endring av valgloven vil se en kortvarig og begrenset økning i valgdeltagelsen. Opinionen vil nok møte en gjeninnføring med en blanding av likegyldighet og en positiv reaksjon. Den positive delen av reaksjonen kan skape en generelt positiv oppmerksomhet rundt valget som igjen bidrar til økning i valgdeltagelsen. Hvis en gjeninnføring av strykeadgangen bidrar til økt valgdeltagelse ved ett valg, er det ingenting som tyder på at effekten vil bli vedvarende. En eventuell gjeninnføring av strykninger som et virkemiddel for å øke valgdeltagelsen på lang sikt vil derfor være feilslått.

Strykeadgang og rettefrekvens

Uavhengig av om en gjeninnføring av strykninger påvirker valgdeltagelsen eller ikke, kan det hende at rettefrekvensen blir påvirket. Det er ikke unaturlig å tro at antallet som retter på listene blir påvirket av hvilke typer av rettinger det er mulig å gjøre. Vi kan for eksempel se for oss at de som ønsker å stryke

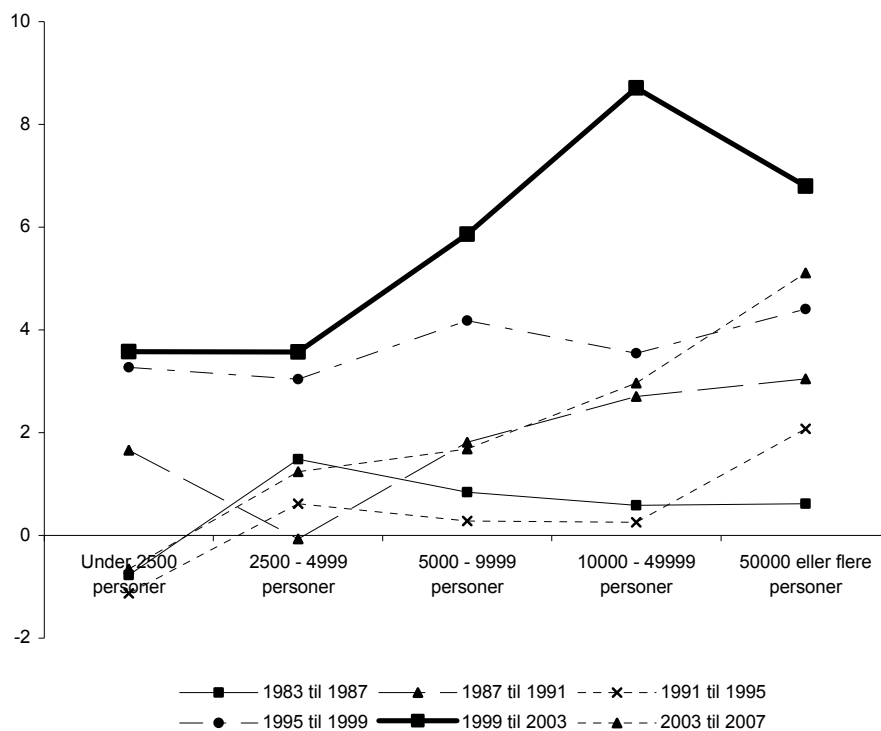
kandidater ikke vil rette på listene når dette ikke er en mulighet. Ved gjeninnføring av strykninger vil disse velgerne igjen rette på listene, og rettefrekvensen vil gå opp.

Rettefrekvensen ved norske kommunestyrevalg har gradvis økt fra valg til valg fra 1983 til og med 2007, altså det siste kommunestyrevalget. Denne 24-årige trenden kan med andre ord godt fortsette ved neste valg i 2011. Den største økningen i perioden skjedde fra valget i 1999 til 2003. Det kan være en bekreftelse på at et enklere valgsystem bidrar til større rettefrekvens. Det som strider mot en slik tolkning er at det med den nye valgordningen fulgte en omfattende informasjonskampanje som informerte velgerne om muligheten for å rette på listene ved valget i 2003. Velgerne ble altså «minnet på» muligheten for listeretting, noe som kan ha bidratt til den store økningen i rettefrekvens.

Økningen i andelen velgere som retter på listene siden 1983 har i hovedsak kommet i de store byene hvor listeretting tradisjonelt sett har vært lite utbredt. Listeretting generelt, og strykninger spesielt, har vært mest vanlig i små kommuner. Hvis de aktive strykerne i 1999 velger å ikke rette på listene i 2003, skulle det gi seg utslag i de minste kommunene. Figur 2.2 viser endring i rettefrekvens mellom to og to valg fra 1983 til 2007, etter kommunestørrelse.

Det er et entydig mønster at rettefrekvensen øker mest i de store kommunene, og minst i de små kommunene. Mellom flere valg er det en nedgang i rettefrekvensen i den minste kategorien av kommuner. Linjen som representerer endringen fra 1999 til 2003 ligger øverst i figuren, noe som er et uttrykk for at endringen i rettefrekvens var størst mellom disse to valgene. Bortsett fra størrelsen på endringen fra 1999 til 2003 er det lite som tyder på at denne linjen har et annet mønster enn de andre. Det er fremdeles de store kommunene som leder an i relativ økning av rettefrekvensen. Samtidig skjer det også en substansiell økning i de minste kommunene, noe som strider mot en hypotese om at fjerningen av strykeadgangen bidrar til en nedgang i rettefrekvens der hvor strykninger var mest brukt.

Figur 2.2. Endring i frekvens av listeretting mellom to og to kommunestyrevalg, etter kommunistørrelse, 1983 - 2003. Prosentpoeng

Det er ingenting som tyder på at en eventuell gjeninnføring av strykninger vil bidra til en økning i rettefrekvensen. Spørsmålet er da om det motsatte vil skje; at en gjeninnføring av strykninger fører til en nedgang i rettefrekvensen. Heller ikke det synes særlig sannsynlig. Mye tyder på at de generelle utviklingstrekkene mot mer listeretting i byene, og således en utvisking av forskjellene mellom store og små kommuner over tid vil fortsette og er lite påvirket av fjerning og eventuelt en gjeninnføring av strykninger. Informasjonskampanjer knyttet til personvalgsordningen har nok en kortvarig effekt.

Hvem retter på lister og stryker kandidater?

En annen innfallsvinkel for å studere sammenhengen mellom strykeadgang på den ene siden, og valgdeltagelse og listeretting på den andre, er spørre seg hvem som benyttet seg av muligheten til å stryke kandidater. Vi kan tenke oss to muligheter, med to ulike implikasjoner for valgdeltagelse og rettefrekvens.

For det første kan det hende at de som stryker kandidater er en form for elite som har høy utdanning, som er i jobb, og som kanskje er aktive i partipolitikk. Det vil være en gruppe som uansett har høy grad av deltagelse. Alternativt kan det hende at de som stryker kandidater ikke er en elite, men har lav sosioøkonomisk status, og står utenfor den etablerte politikken. Kanskje deltar denne gruppen mer i alternative former for politiske aksjoner, og mangler tillit til etablerte politikere? Strykninger kan i så fall fungere som et middel for å protestere mot etablerte politikere. Hvis det er tilfelle vil valgdeltagelsen og rettefrekvensen øke i grupper som i utgangspunktet har lav deltagelse, når disse får mulighet til å stryke kandidater, og på den måten kunne si sin mening om politikerne.

Bjørklund (1999) analyserer disse spørsmålene med utgangspunkt i listeretting generelt, ved lokalvalget 1999. Han finner at de mest aktive listeretterne er den kommunalpolitiske eliten. Listeretting fungerer som en alternativ innflytelseskanal for personer som allerede har innflytelse over kommunal politikk.

Vi benytter Lokalvalgsundersøkelsen 1999 for å undersøke om Bjørklunds (1999) funn også gjør seg gjeldende i forhold til strykninger spesielt. Undersøkelsen stilte følgende spørsmål til de som hadde avlagt stemme ved kommunestyrevalget, og som sa at de hadde rettet på listen: «Når du rettet listen foretok du kumuleringer, dvs. ga bare tilleggsstemmer, eller strøk du kandidater eller gjorde du begge deler?». Tabell 2.4 viser svarfordelingen.

Tabell 2.4. Listeretting ved kommunestyrevalget 1999. Typer av rettinger, prosent

Strøk kandidater fra listen	17
Kumulerte kandidater	28
Foretok både strykninger og kumuleringer	55
Sum	100
N	939

Kilde: Lokalvalgsundersøkelsen 1999

Den mest vanlige formen for rettinger var å både stryke og å kumulere kandidater. Dernest kommer det å bare kumulere kandidater, mens en liten andel bare gav strykninger. Samtidig er det grunn til å understreke at andelen som strøk kandidater er stor: 72 prosent (55 prosent + 17 prosent). De fleste som foretok rettinger på listene i 1999 benyttet seg altså av muligheten til å stryke kandidater. Med utgangspunkt i disse tallene er det vanskelig å se for seg at de som stryker kandidater vil ha andre kjennetegn enn de som retter lister generelt. Men, vi vil likevel undersøke denne muligheten.

Tre former for deltagelse

Listeretting er en form for politisk aktivitet som krever en viss grad av kunnskaper og ressurser. Det kan sees på som en mer «avansert» form for deltagelse enn det å bare velge en liste. I vår analyse nedenfor begynner vi med å se på kjennetegn ved de som deltar i lokalvalget 1999. Blant de som deltar ser vi så på kjennetegnene til de som rettet på listene. Til slutt ser vi om de som strøk kandidater har spesielle kjennetegn som avviker fra andre som rettet på listene.

De kjennetegnene vi er interessert i er de følgende. Vi begynner med de mest typiske bakgrunnsvariablene: Kjønn, alder, utdanning og kommunestørrelse. Sistnevnte variabel har stor betydning på rettetfrekvens, som vi har vært inne på. Vi benytter så to mål på politisk deltagelse: deltagelse i protester, demonstrasjoner eller aksjoner på den ene siden, og deltagelse i de politiske partiene på den andre. Den første formen for deltagelse er ikke en del av etablerte politiske beslutningsprosesser, i motsetning til partipolitisk deltagelse. Til slutt ser vi på politisk tillit.

Vi ønsker å teste to hypoteser. Den ene er at de som stryker kandidater utmerker seg på akkurat samme måte som de som deltar i valg. Hvis det for eksempel er de med høy utdanning som deltar i valg, så er det kanskje de med høyest utdanning av de som stemmer som også retter på listene, og stryker kandidater. Hvis vi finner et slikt mønster er det ingen grunn til å tro at valgdeltagelse og rettetfrekvens vil bli påvirket av en gjeninnføring av strykeadgangen. Hvis vi derimot finner at de som stryker kandidater utmerker seg på andre måter, og ikke tilhører grupper som typisk har høy valgdeltagelse, er det mulig at vi vil se en effekt av en gjeninnføring av strykninger. En mulig hypotese er da at de som står utenfor tradisjonelt politisk arbeid og kanskje har lav politisk tillit ser på strykninger som en mulighet for å gi uttrykk for sine synspunkter. I så fall kan strykeadgangen være et middel for å få disse til å delta i valg.

Vi benytter en regresjonsanalyse (minste kvadraters metode) for å teste effektene av de ulike bakgrunnsvariablene på henholdsvis valgdeltagelse, lis-

teretting og strykninger.⁷ Tabell 2.5 viser regresjonskoeffisientene, som kan tolkes på følgende måte. For det første er vi bare interesserte i effekter som er signifikante, altså de som vi med en viss sikkerhet kan si ikke skyldes tilfældigheter. Disse er angitt med stjerner.

Tabell 2.5. Regresjonsanalyse (minste kvadraters metode) av tre typer av deltagelse ved kommunestyrevalget 1999: Valgdeltagelse, listeretting og strykninger av kandidater. Regresjonskoeffisienter

	Valgdeltagelse	Listeretting	Strykninger
Konstantledd	0,27 **	0,46 **	0,70 **
Kjønn (mann=1; kvinne=0)	-0,02	0,02	0,05
Alder (kontinuerlig variabel)	0,01 **	0,00 **	0,00
Utdanning (skala fra 0=lav til 8=høy)	0,06 **	0,01 *	0,00
Kommunestørrelse (befolkning i 1000 personer)	0,00 **	-0,00 **	0,00
Deltagelse i aksjoner e.l. (skala fra 0 til 2)	0,04 **	0,06 **	-0,03
Aktivitet i politiske partier (skala fra 0 til 3)	0,08 **	0,15 **	0,05 **
Politisk tillit (skala fra 1=høy tillit til 3=lav tillit)	-0,17 **	-0,03	0,01
N	3063	2265	922

* Signifikant på 5 % -nivå.

** Signifikant på 1 % -nivå.

Deltagelse i aksjoner er målt ved hjelp av to spørsmål: «Det er ulike måter å øve innflytelse på. Har du noen gang i løpet av de siste fire årene forsøkt å påvirke avgjørelsen av en sak i kommunestyret eller fylkesting ved å 1) Skrive under på opprop, eller underskriftskampanje 2) Delta i aksjon, protestmøte, demonstrasjon?»

Aktivitet i politiske partier er målt ved hjelp av tre spørsmål: 1) «Er du betalende partimedlem?» 2) «Har du selv vært representant eller vararepresentant i kommunestyret, eller hatt andre kommunale verv, her eller i andre kommuner, i løpet av de siste 8 årene?» 3) «Har du noen gang ved et kommunestyrevalg stått oppført på en partiliste eller valgliste?»

Politisk tillit er målt ved hjelp av tre spørsmål: 1) «Så et spørsmål om kommunestyrerepresentanter i din kommune. Har du større tillit, den samme tillit eller mindre tillit til dem enn til Stortingsrepresentanter?» 2) «Vil du si at du er stort sett er meget fornøyd, nokså fornøyd, lite fornøyd eller overhodet ikke fornøyd med den måte lokaldemokratiet fungerer på i din kommune?» 3) «De som sitter i kommunestyret og bestemmer tar sjelden/tar som oftest hensyn til det vanlige folk tror og mener.»

Kilde: Lokalvalgsundersøkelsen 1999.

7. Logistisk regresjon er ofte foretrukket i analyser med dikotom avhengig variabel, slik som i våre analyser. Ottar Hellevik (2009) har vist at lineær regresjon i de aller fleste tilfeller gir et resultat som er svært likt det man får ved å bruke logistisk regresjon, men at koeffisientene er lettere tolkbare når man anvender lineær regresjon.

For det andre er retningen på effekten av interesse, altså om koeffisienten er positiv eller negativ. En positiv signifikant effekt tolkes slik at de som har høy verdi på den aktuelle variabelen har høyest deltagelse, og de som har lav verdi har lavest deltagelse. Motsatt, en negativ signifikant effekt indikerer at det er de med den laveste verdien som har høyest deltagelse, og de med den høyeste verdien som har lavest deltagelse. En mer detaljert tolkning av koeffisientene kan ta utgangspunkt i at de representerer endring i sannsynlighet for at en person vil delta ved valg, rette på listene, eller stryke kandidater, gitt en enhets endring av den aktuelle uavhengige variabelen.

Analysen har mange signifikante effekter for valgdeltagelse, litt færre for listeretting generelt, og bare én signifikant effekt for strykninger. Det betyr at nesten alle disse variablene – det eneste unntaket er kjønn – påvirker valgdeltagelse. I utvalget av de som faktisk stemmer har mange av de samme variablene en effekt på om man velger å rette på listene. Og til slutt: av de som retter på lister er det nesten ingen kjennetegn som skiller de som stryker kandidater fra de som bare kumulerer.

Tabell 2.6 sammenfatter effektene av regresjonsanalysen. Her har vi bare tatt med de variablene som er signifikante, altså de som har en statistisk utslagskraft. Tabellen indikerer også hvem som har den høyeste deltagelsen knyttet til disse variablene. Variabelen utdanning, for eksempel, har en positiv signifikant effekt på valgdeltagelse. Da er det *de høyt utdannede* som har høyest deltagelse. Alle variabler med unntak av kjønn har en effekt på valgdeltagelse.

Hvis vi skal summere opp funnene i tabell 2.5 ved å beskrive kjennetegnene til en person som nesten helt sikkert vil delta ved valg, så vil det være følgende person: En med relativt høy alder, høy utdanning, som bor i en stor kommune⁸, som er aktive i aksjoner, som også er politisk aktiv i partiene, og som har høy politisk tillit. En person med alle disse kjennetegnene vil, i følge vår modell, nesten garantert delta ved valg.

Hvis vi går videre, og ønsker å beskrive en typisk person som retter på listene, må mange av de samme kjennetegnene benyttes. Høy utdanning og begge formene for politisk aktivitet gjør det mer sannsynlig at en velger retter på listene. Men, de yngste er mer aktive listerettere enn de eldste, og det er, som vi tidligere har sett, velgere i små kommuner som retter oftest på listene. Videre har politisk tillit ingen betydning.

8. Vi har tidligere påpekt at små kommuner har høyest valgdeltagelse. Denne effekten snus altså når man kontrollerer for variabler som utdanning og politisk tillit.

Tabell 2.6. Sammenfatning av effekter regresjonsanalysene: hvem har høyest valgdeltagelse, benytter seg oftest av listeretting, og stryker kandidater oftest?

	Valgdeltagelse	Listeretting	Strykninger
Kjønn			
Alder	De eldre	De yngste	
Utdanning	De høyt utdannede	De høyt utdannede	
Kommune- størrelse	De som bor i store kommuner	De som bor i små kommuner	
Deltagelse i aksjoner e.l.	De som er aktive i aksjoner	De som er aktive i aksjoner	
Aktivitet i politiske partier	De som er aktive i partiene	De som er aktive i partiene	De som er aktive i partiene
Politisk tillit	De med høy tillit		

Til slutt ser vi på strykninger ved kommunestyrevalget i 1999. Da er det bare en variabel som gir utslag i analysen. De som er aktive i partipolitisk arbeid er de som utmerker seg med å stryke kandidater mer enn andre som retter på listene. Ingen andre kjennetegn gir mulighet til å skille disse velgerne fra andre som retter på listene. Bruk av strykninger ved valget i 1999 var svært utbredt blant de som rettet på listene. Det at aktive partimedlemmer benyttet strykninger mer enn gjennomsnittet kan være en indikasjon på at listeretting gir en mulighet til omkamp om partienes nominasjoner. Partimedlemmer vil ofte kjenne de aktuelle kandidatene, og står kanskje selv på listene.

I forhold til vår hovedproblemstilling, om de som stryker kandidater er personer som ellers har høy deltagelse, vil svaret være et entydig ja. Det er ingen grunn til å tro at aktive partimedlemmer sluttet å stemme, eller sluttet å rette på listene når strykeadgangen ble fjernet. Det er ingenting i vår analyse som tyder på strykninger er et virkemiddel som har en særlig appell til de som står utenfor politikken og som har lite tillit til politikkerne. Hypotesen om at slike personer blir lokket til å delta ved valg på grunn av muligheten til å stryke kandidater finner ingen støtte. Analysen gir derfor ingen grunn til å tro at en gjeninnføring av strykninger vil medføre høyere valgdeltagelse.

Konklusjon

Temaet i dette kapitlet er om det finnes en sammenheng mellom strykeadgang ved norske kommunestyrevalg på den ene siden, og valgdeltagelse og rettefrekvens på den andre. Spørsmålet er om en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen vil påvirke valgdeltagelsen og rettefrekvensen. Dette er hypotetiske spørsmål som det ikke er mulig å gi direkte og entydige svar på. Vi vet ikke svaret før strykninger eventuelt er gjeninnført, og kanskje heller ikke da;

siden både valgdeltagelse og rettefrekvens påvirkes av mange andre faktorer og det kan være vanskelig å skille de ulike fra hverandre.

Likevel nærmer vi oss temaet i dette kapitlet ved hjelp av analyser som på en indirekte måte kan si noe om sammenhengen. Vi finner flere indikasjoner på en negativ reaksjon på fjerningen av strykeadgangen ved valget i 2003. Våre analyser kan tolkes i retning av at dette førte til en viss nedgang i valgdeltagelsen i små kommuner. Den negative reaksjonen på fjerningen av strykeadgangen *kan* forklare noe av nedgangen i valgdeltagelsen fra 1999 til 2003. Hvis en slik effekt eksisterer var den kortvarig og gav ikke noe utslag i 2007.

Når det gjelder rettefrekvens, er det ikke mulig å sannsynliggjøre noen effekter av fjerningen av strykeadgangen. Det man finner er trolig en effekt av en informasjonskampanje før valget i 2003, samt en generell trend over flere valg mot hyppigere bruk av listeretting, særlig i de store byene.

Analysen av hvem som benyttet seg av strykninger ved valget i 1999 viser at disse i liten grad skiller seg fra andre som retter på listene. Den eneste gruppen som skiller seg ut er aktive partimedlemmer, som stryker kandidater noe oftere enn andre. Det er en gruppe som uansett har høy valgdeltagelse, og som ofte retter på listene. Analysen bekrefter derfor inntrykket av at det ikke vil være noen varige effekter av fjerningen av strykeadgangen på valgdeltagelse eller rettefrekvens.

Hvis vi så skal tenke oss hvilke effekter en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen vil ha, vil hovedinntrykket være at det er liten grunn til å forvente betydningsfulle utslag. Med utgangspunkt i våre analyser er det mulig å se for seg en kortvarig positiv effekt på valgdeltagelsen, gitt at alle andre faktorer er konstante. Dette er en spådom forbundet med stor usikkerhet; i tillegg er det ingen ting som tyder på en langsiktig effekt på valgdeltagelsen.

Når det gjelder rettefrekvens forventer vi ingen direkte effekt av en gjeninnføring av strykeadgangen. Men, det kan oppstå en positiv effekt av oppmerksomheten rundt listeretting som en gjeninnføring av strykninger vil føre med seg. Igjen er det bare snakk om kortsiktige effekter.

Kandidatenes holdninger til stryking

Hva er listekandidaters holdninger til velgernes strykeadgang? Er ordningen en belastning for kandidatene? Mens forrige kapittel handlet om velgernivået, handler dette om kandidat- og representantnivået. En hovedantakelse i dette kapitlet er at det finnes en sammenheng mellom personvalgordningen og rekruttering/de-rekruttering av kommunestyrerepresentanter. Mer presist antas det at velgernes strykeadgang kan påvirke motivasjonen hos listekandidatene og hos de valgte representantene.

Bakgrunnen for at dette spørsmålet reises er trolig enkelte trekk ved den lokalpolitiske rekrutteringsprosessen i Norge. For det første har partiene lenge gitt uttrykk for at det er vanskelig å rekruttere kandidater til valglistene ved kommunestyrevalg. For det andre har personskiftet blant norske kommunestyrerepresentanter vært spesielt høy i Norge sammenlignet med andre land. Den såkalte «fracfallsprosenten» lå lenge stabilt på om lag 63 men har ved de senere valgene blitt redusert og ligger nå på noe over 50. Det viktige i denne sammenhengen er at personskiftet i all hovedsak er frivillig: Lokalpolitikere skiftes ikke ut fordi de blir straffet av velgerne i valg, men de velger selv å trekke seg. Dersom en ønsker å styrke rekrutteringen til kommunestyrene, fremstår det derfor som viktig å søke etter faktorer som kan påvirke kandidatenes *motivasjon*. Velgernes adgang til å stryke listekandidater kan være én slik faktor, og det har vært hevdet at stryking kan føre til at enkelte kandidater blir demotiverte.

Personvalgordningen kan ha en effekt på ulike faser av rekrutteringsprosessen. Både nominasjonsvillighet, villighet til å stå på sikker plass og gjenvalgsvillighet kan tenkes å påvirkes av ordningen med strykeadgang. Potensielle kandidater, de som vurderer å stille for første gang, kan bli avskrekket fra å stille på grunn av velgernes «strykevåpen», mens kandidater med erfaring kan bli skremt nettopp av sine tidligere erfaringer. For undersøkelsens del innebærer dette at vi vil anvende data om kandidater med ulik listeplassering samt data om kandidater og representanter med ulik grad av politisk erfaring og i ulike posisjoner.

Tabell 3.1. Holdninger til bortfall av strykeadgang ved kommunestyrevalg blant hhv. velgere og listekandidater. 2003 og 2007. Prosent.

	Velgere		Listekandidater kommunestyrevalg	
	2003	2007	2003	2007
Positiv endring	16	17	39	37
Negativ endring	55	52	46	45
Ingen oppfatning	29	31	12	11
Ubesvart	-	-	3	7
Totalt (N)	100 (1997)	100 (1847)	100 (1076)	100 (1615)

Det er rimelig å anta at velgernes strykeadgang har ulik virkning på ulike grupper. Ofte har det vært hevdet at de yngste kandidatene kan bli ofre for strykeordningen. Vi kan også tenke oss at virkningen av ordningen vil variere mellom forskjellige typer kommuner. Belastningen ved å bli strøket av mange velgere er kanskje størst i en liten og gjennomsløst kommune.

Før vi kommenterer tabell 3.1, er det viktig å presisere at respondentene er bedt om å ta stilling til den reformen som ble gjennomført i 2003. Tabellen angir med andre ord *hvor stor andel av henholdsvis velgerne og listekandidatene som oppfattet bortfallet av strykeadgangen som en positiv regelendring*. Dette gjelder også de etterfølgende tabellene i dette kapitlet.

Et hovedinntrykk fra tabell 3.1 er at holdningene i begge gruppene av respondenter er forholdsvis negative til bortfallet av strykeadgangen. Både blant velgere og listekandidater er den største gruppen motstandere av denne delen av reformen. Blant velgerne er det en klart mindre andel enn blant kandidatene som oppfatter regelendringen som positiv, men også innenfor kandidatgruppen er det flere som er negative enn positive. Som man kunne anta er det en klart større andel av velgerne som ikke har gjort seg opp noen mening om reformen, nesten en tredjedel.

Ser vi på utviklingen i holdninger mellom de to måletidspunktene er det grunn til å komme med et forbehold. Utvalget av kommuner i kandidatundersøkelsene i 2003 og 2007 er forskjellig (se kapittel 1, s. 11). Tallene er derfor ikke direkte sammenlignbare. Likevel kan vi ikke observere endringer mellom de to tidspunktene. Lite tyder på at erfaringer med reformen har bidratt til å endre holdningene til den.

Hva påvirker listekandidatenes holdning til stryking?

Forskjellene mellom velgerne og listekandidatene antyder at holdningene til reformen avhenger av i hvilken grad og på hvilke måter enkeltpersoner er involvert i politisk aktivitet. I de videre analysene skal vi undersøke hvilken betydning kandidatenes politiske posisjon har for deres holdninger til stryking. I tillegg skal vi undersøke betydningen av de sosiale bakgrunnsvariable-

ne kjønn, alder og utdanning. Det er mulig å stille opp noen forventninger til hvordan de ulike faktorene påvirker kandidatenes stillingtagen i det aktuelle spørsmålet på bakgrunn av den argumentasjonen som har vært ført i favør av å sløyfe strykeadgangen. Det sentrale argumentet har vært at *den negative sanksjonsmuligheten som lå i muligheten til å stryke kandidater ville føre til problemer med å rekruttere nye kandidater til listene fordi de minst erfarne kandidatene ville frykte strykninger*. Denne argumentasjonen var sentral i Kristiansand kommune som var én av to kommuner der ordningen med bortfall av stryking ble forsøkt ved valget i 1999 før den samme ordningen ble gjort landsomfattende ved valget i 2003 (Oseland 2000).

Nedenfor har vi formulert noen forventninger til analysene av listekandidatenes holdninger. Forventningene tar for en stor del utgangspunkt i synspunkter og argumenter som er blitt fremmet i det offentlige ordskiftet

1. Ut fra en antakelse om at menn blir favorisert av velgernes rettinger, kan det være grunn til å tro at *kvinner* vil være mindre positivt innstilt til strykeadgang ettersom stryking oppfattes som en utvidelse av velgernes muligheter til å rette på listene. Dette argumentet drøftes blant annet i Valglovutvalgets innstilling (NOU 2001: 3, s. 146)⁹ Også i Stortingsdebatten om Per Kristian Foss og Jan Tore Sanners representantforslag om å gjeninnføre strykeadgangen blir de mulige negative effektene for rekrutteringen av kvinner berørt. Dette tas blant annet opp av Kristelig Folkepartis Bjørg Tørresdal: «*Det kunne forekomme at kvinner systematisk ble strøket – og det har vært tilfeller av stryking av innvandrere fra valglistene. Slike aksjoner er ikke bra for demokratiet*».
 2. I debatten om personvalsordningen har det vært hevdet at velgernes stryking av kandidater oppleves særlig belastende for *ynge* kandidater. Det er også antatt at den negative sanksjonsmuligheten som ligger i stryking vil svekke villigheten til å stå på liste blant unge potensielle rekrutter. På denne bakgrunnen kan det være grunn til å anta at de yngste kandidatene vil være de mest positive til reformen fra 2003. I Valglovutvalgets innstilling drøftes muligheten for at velgernes strykeadgang kan virke avskrekende på potensielle kandidater: «*Å bli strøket fra en liste skal være en stor påkjenning for de kandidatene det går ut over*». (NOU 2001: 3, s. 146)
 3. Det kan også argumenteres for at holdningen til strykeadgang vil påvirkes av kandidatenes *utdanningsnivå*. Å rette på listene krever ressurser i form
-
9. Når Valglovutvalget går inn for å sløyfe strykeadgangen ved kommunevalg, er det imidlertid ikke hensynet til enkeltgrupper som brukes, men i stedet argumenteres det med at den reduserte vekten av partienes stemmetillegg kan gi stor velgerinnflytelse over valget. Derfor bør, etter utvalgets oppfatning, strykeadgangen tas bort. I tillegg oppfattes strykeadgangen som et kompliserende element i valgordningen (NOU 2001: 3, s. 175).

av kunnskap om enkeltkandidatene samt kunnskap om ordningen. Et sterkere innslag av personvalg, for eksempel ved at man tillater stryking og ikke bare ekstrastemmer, vil formodentlig være en fordel for de ressurssterke. Derfor kan vi vente en positiv sammenheng mellom utdanning og holdning til stryking. Sagt på en annen måte: De med minst utdanning vil være mest positive til den regelendringen som ble gjennomført i 2003.

4. Når det gjelder de politiske variablene, tilsier argumentene fra debatten om strykeadgang at de *minst erfarne* kandidatene vil oppleve stryking som den største belastningen. Derfor vil denne gruppen ventelig være mest positive til den regelendringen som ble iverksatt i valget i 2003.
5. Det er videre grunn til å anta at kandidater fra ulike politiske partier har forskjellig syn på den reformen som ble gjennomført ved valget i 2003. Skal man bruke holdningene som kommer til uttrykk blant Stortingsrepresentantene i debatten om stryking, vil vi vente at særlig Høyres kandidater, men også Venstres vil stille seg positive til å gjeninnføre stryking. Arbeiderpartiet, ved saksordføreren i saken Ivar Skulstad, uttrykte følgende i Stortingsdebatten om Dokument 8-forslaget fra Foss og Sanner: *«Imidlertid har ikke Arbeiderpartiet på det nåværende tidspunkt endelig konkludert med om denne retten skal gjeninnføres»*. Det kan likevel være grunn til å vente at Arbeiderpartiets kandidater vil være kritiske til å gjeninnføre en ordning som øker innslaget av personfokus i lokalpolitikken. Kristelig Folkeparti er ett av de partiene som klarest markerer støtte til den regelendringen som ble innført i 2003. Bjørg Tørresdal uttalte under debatten: *«Kristelig Folkeparti synes at det er viktig at personvalgssystemet bygger på velgernes positive preferanser, og vil beholde dagens ordning der det ikke er adgang til å stryke kandidater på listene»*.
6. Som vi antydte innledningsvis, venter vi også at holdning til strykemuligheter vil bli påvirket av hvilken type kommune kandidatene bor i. Ettersom stryking er en negativ velgersanksjon, vil vi vente at belastningen for den enkelte kandidaten vil være størst i *små kommuner*. Kandidater som har fått mange velgerstrykninger utsettes for en sterkere påkjenning i en liten og gjennomsliktig kommune. Et slikt argument antydes av statsråd Magnhild Meltveit Kleppa i Stortingsdebatten: *«Er det slik at det å innføre igjen ei ordning med stryking her kanskje kan medføre ei smalare rekruttering, fordi det er enkeltpersonar her som har såre erfaringar, som har sett at andre har såre erfaringar, særleg i mindre kommunar, for der er det mest synleg?»* I flere høringsuttalelser til Valglovutvalgets innstilling ble også et slikt synspunkt fremmet (Se Ot.prp. nr. 45 (2001-2002), pkt. 4.4.2).

Resultatet av krysstabellanalysene er presentert i tabell 3.2.

Tabell 3.2. Andel som er positiv til bortfall av strykeadgang etter sosiale og politiske bakgrunnsvariabler. 2003 og 2007. Prosent

	Prosent		N	
	2003	2007	2003	2007
Totalt	39	37	1076	1615
Sosial bakgrunn				
Kjønn				
Mann	36	39	653	925
Kvinne	43	41	423	574
Alder				
Under 40	38	38	252	315
40-50	36	39	256	363
50-60	42	40	283	387
60 og over	39	41	285	434
Utdannelse (år etter grunnskole)				
Ingen	36	37	59	30
1-3	40	40	275	303
4-6	39	38	356	507
Mer enn 6	38	41	380	582
Politisk tilhørighet/posisjon				
Parti				
RV	12	29	60	92
SV	37	43	100	116
DNA	60	54	156	245
SP	-	43	-	86
KrF	38	48	120	151
V	35	35	119	213
H	47	40	217	288
FrP	31	30	96	139
Andre	29	28	207	169
Vært kandidat tidligere?				
Ja	41	40	733	1046
Nei	34	38	343	425
Stemmetillegg?				
Ja	48	42	118	207
Nei	38	39	958	1292
Innvalgt?				
Ja	55	49	190	322
Nei	35	37	886	1177
Førte personlig valgkamp?				
Ja	43	45	198	254
Nei	38	38	851	1213

Med unntak av resultatene for partivariabelen gir tabellen liten eller ingen støtte til de antakelsene vi har formulert ovenfor. Betydningen av kjønn er moderat i 2003-dataene, men forsvinner i 2007-dataene. I 2003 er imidlertid sammenhengen som forventet: Kvinnene er mest positive til bortfallet av strykeadgangen. Verken alder eller utdanning ser ut til å ha noen betydning for kandidatenes holdninger til stryking. Både kjønn og alder er i debatten fremholdt som viktige argumenter for å sløyfe strykeadgangen. Våre analyser viser at verken kvinner eller unge kandidater er spesielt positive til denne regelendringen. Alt i alt har de sosiale bakgrunnsvariablene svært liten betydning for kandidatenes holdninger til velgernes strykeadgang. Dette funnet kan sees i lys av de resultatene som vises senere i denne rapporten, i kapittel 5. Analyser av faktiske strykninger viser at verken kandidatens kjønn eller alder har nevneverdig betydning for hvor mange strykninger den enkelte kandidat får.

De politiske variablene har større betydning. For det første er det klare forskjeller mellom kandidater fra ulike partier. Kandidatene fra Arbeiderpartiet utmerker seg med en særlig positiv holdning til bortfallet av strykeadgangen. Både i 2003 og i 2007 er Arbeiderpartiets kandidater de klart mest positive. Ser man de to undersøkelsestidspunktene under ett, finner vi at også kandidater fra Høyre, Kristelig Folkeparti og Sosialistisk Venstreparti er mer positive enn gjennomsnittet, det vil si at de ventelig vil være kritiske til å gjeninnføre strykeadgangen. Det er ikke i tråd med forventningene at Høyres kandidater er positive til reformen ettersom initiativet for å gjeninnføre strykeadgangen kommer fra nettopp dette partiet. Resultatet for Kristelig Folkepartis del var imidlertid som forventet ut fra holdningen til partigruppen på Stortinget. Rød valgallianse utmerker seg som det partiet der holdningen til reformen fra 2003 er mest negativ dersom man ser de to måletidspunktene under ett. Men også kandidater fra Fremskrittspartiet og kategorien «Andre» er kritiske til at strykeadgangen ble sløyfet. Resultatene for de forskjellige partiene indikerer et visst skille mellom større og mindre partier, men skillet er ikke helt klart. Det er i alle fall på det rene at kandidatene fra Arbeiderpartiet og til en viss grad Høyre er relativt positive til den regelendringen som ble gjort før valget i 2003. Det klareste funnet er likevel at Arbeiderpartikandidatene er de mest positive til bortfallet av strykeadgangen. Som vi har antydnet ovenfor, er det rimelig å se dette i sammenheng med den sterke normen som partikoherens har hatt innenfor de nordiske sosialdemokratiske partiene generelt og det norske Arbeiderpartiet spesielt (Jensen 2000: 219, 221).

For øvrig viser de bivariate analysene som er presentert i tabell 3.2 at både politisk erfaring (Vært kandidat tidligere) og grad av politisk involvering (Stemmetillegg, innvalgt og personlig valgkamp) ser ut til å ha en effekt på kandidatenes holdninger. Men i motsetning til hva vi antok, er det de mest erfarne og de mest sentrale kandidatene som er mest positive til bortfallet av strykeadgangen. Mønsteret er ganske mye klarere i 2003-dataene enn i 2007-

dataene, men tendensene er de samme i begge datasettene. Effekten av å være innvalgt i kommunestyret er tydelig både i 2003 og 2007.

Samlet sett synes det som om argumentasjonen for å fjerne velgernes strykeadgang har begrenset appell hos de gruppene som antas å være strykeordningens ofre. De yngste kandidatenes holdninger til stryking skiller seg ikke fra de eldre holdninger, og når det gjelder politisk erfaring, er det snarere slik at de minst erfarne er de mest kritiske til å fjerne velgernes strykemulighet. De sterkeste tilhengerne av reformen fra 2003 finner vi blant de mest erfarne og de mest sentrale kandidatene.

Resultatet er ikke urimelig til tross for at de strider mot de hypotesene som vi formulerte innledningsvis, basert på debatten om strykeadgangen. De mest erfarne kandidatene er trolig også de mest eksponerte, noe som innebærer at de i størst grad er utsatt for velgernes årvåkenhet. I tillegg er det en plausibel antakelse for høyt plasserte kandidater at de er mer utsatt for stryking enn lavere plasserte kandidater. Antakelsen er at velgerne vil gi ekstrastemme til lavere plasserte kandidater, mens det ikke er nødvendig å gi tilleggsstemme til høyt plasserte kandidater, særlig ikke hvis de har stemmetillegg fra partiets side. Derimot kan det synes rasjonelt å stryke høyt plasserte kandidater dersom man foretrekker at andre skal bli valgt inn.

Disse resultatene kan tenkes å ha visse implikasjoner for rekrutteringen av folkevalgte, men effekten av stryking er trolig en annen enn hva den offentlige debatten skulle tilsi: Det synes ikke som de ferske kandidatene er spesielt kritiske til å gjeninnføre stryking. I stedet er det kandidater med erfaring fra lokalpolitiske tillitsverv som er de mest kritiske. Derfor er det heller ikke grunn til å tro at de minst erfarne kandidatene avstår fra nominasjon i frykt for å bli strøket av velgerne. Men om stryking ikke kan ventes å ha negative konsekvenser for nyrekruttering, er det kanskje større grunn til å frykte for rekrutteringen av de mer erfarne. Denne gruppen er trolig mest utsatt for stryking, og de er samtidig mest kritiske til denne delen av valgordningen. Stryking vil således kanskje representere en større fare for gjenvalget av erfarne enn for nyrekruttering av uerfarne.

På den annen side, data fra tidligere undersøkelser av listekandidater ved norske kommunestyrevalg viser at gjenvalgsvilligheten er større blant forhåndskumulerte kandidater enn blant kandidater som ikke står på kumulert plass. Disse undersøkelsene viser også at kandidater som er innvalgt i kommunestyret er mer villige til å ta renominasjon enn kandidater som ikke ble valgt. Analysene er gjort med data fra henholdsvis valgperioden 1991-1995 og 1999-2003, altså før velgernes strykeadgang ble fjernet.¹⁰ I tillegg er det

10. Dataene er hentet fra to tidligere spørreundersøkelser av listekandidater ved norske kommunevalg; Én ble gjennomført i 1994 i forbindelse med prosjektet «Fråfallet i lokalpolitiken», ledet av Audun Offerdal (Aars 1998). En annen ble gjennomført i 2001 innenfor prosjektet «Rekrutteringsveier i norske kommuner», ledet av Jacob Aars (Aars 2001).

verdt å legge til i denne sammenhengen at nominasjonskomitéene synes å legge vekt på politisk erfaring når de nominerer kandidater som får stemmetillegg (Christensen et al. 2008: 90). Alt i alt tyder dette på at a) rekrutteringsproblemer til lokalpolitikken ikke i første rekke gjelder de kandidatene som har kommunestyreerfaring og som står høyt plassert på partienes lister, og b) at eventuelle rekrutteringsproblemer blant uerfarne kandidater i liten grad reduseres av at strykeadgangen er fjernet.

Hva har så kommunens størrelse å si for kandidatenes holdning til stryking? Tabell 3.3 viser andel som er positive til reformen fra 2003 etter størrelsen på kommunen de kommer fra. Vi har delt inn utvalget i fire kvartiler etter størrelsen på kommunen der de respektive kandidatene hører hjemme. Dette gir oss fire noenlunde like store grupper av respondenter.

Analysen av kommunestørrelse gir betinget støtte til de antakelsene vi har formulert innledningsvis. Kandidatene fra de minste kommunene er rett nok de mest positive til regelendringen fra 2003, men det er lite som skiller dem fra de to neste størrelseskvartilene. Først og fremst er det kandidatene fra de aller største kommunene som skiller seg ut, og de utmerker seg som klart mer negative til endringen enn kandidatene fra de tre andre størrelseskvartilene.

Kandidater fra de største kommunene er med andre ord mest positive til stryking. 60 % av de spurte oppfatter reformen fra 2003 som en negativ endring og bare 31 % mener at reformen innebar en endring til det bedre. Det er også i de største kommunene at økningen i andelen som personstemmer blant velgerne har vært størst (Christensen et al. 2008: 19, se også kapittel 1 i denne rapporten) selv om rettetrekvensen stadig er høyere i de små kommunene enn i de store.

Det kan alt i alt synes som om personvalget for alvor har vunnet innpass i de største kommunene og et flertall av kandidatene i disse kommunene oppfatter at personvalget også omfatter muligheten til å uttrykke negative sanksjoner. I denne forbindelsen er det også verdt å merke seg at andelen som ikke har noen oppfatning av det aktuelle spørsmålet er noe lavere blant kandidatene i de største kommunene.

Tabell 3.3. Andel som er positiv til bortfall av strykeadgang etter kommunestørrelse. 2007. Prosent

	Kommunestørrelse			
	Størrelseskvartil 1 (<13.594)	Størrelseskvartil 2 (13.594-28.633)	Størrelseskvartil 3 (28.633-60.507)	Størrelseskvartil 4 (>60.507)
Positiv endring	46	39	43	31
Negativ endring	42	48	44	60
Ingen oppfatning	12	13	13	9
Totalt (N)	100 (397)	100 (346)	100 (331)	100 (425)

Stryking og personvalg: To sider av samme sak?

Som det er nevnt ved flere anledninger tidligere, er den negative sanksjonsmuligheten som ligger i strykeadgangen ganske spesiell, om ikke helt unik, for den norske valgordningen. I den senere tidens diskusjon om stryking er det nettopp det at velgerne kan gi uttrykk for negative preferanser som har stått i fokus. Det er adgangen til å straffe kandidater som har blitt kritisert, ikke personvalget som sådan. Implikasjonen av dette argumentet er at kandidatenes holdning til stryking ikke nødvendigvis henger sammen med deres holdning til personvalg. Man kan godt være for å gi velgerne stor innflytelse over personvalget samtidig som man er imot å gi velgerne anledning til å stryke kandidater. Et slikt resonnement ligger også implisitt i Valglovutvalgets innstilling, der man går inn for økt velgerinnvirkning på personvalget, men også argumenterer for å sløyfe strykeadgangen. De samme synspunktene blir fremmet av flere representanter i Stortingsdebatten om Dokument 8-forslaget fra Foss og Sanner. Flere gjør seg til talsmenn for betydningen av personvalg ved kommunestyrevalg, men det fremheves også at:

Demokratiet bør ha positive redskaper der en kan gi pluss til dem som skal få litt ekstra støtte, slik vi i dag har mulighet til. Vi mener det er bedre å gi velgerne positive preferanser som utgangspunkt. Velgernes rett til å uttrykke negative preferanser ved å stryke kandidater bør en ikke gjeninnføre. (Björg Tørresdal, KrF)

Våre data tyder imidlertid på at det er en ganske klar sammenheng mellom kandidatenes syn på stryking og den mer generelle holdningen til personvalg. Tabell 3.4 viser en krysstabell der kandidatenes holdning til bortfallet av strykeadgangen er avhengig av deres syn på om velgerinnflytelsen ved valg bør strykes eller ikke.

Tabell 3.4. Holdning til bortfall av strykeadgang etter holdning til velgerinnflytelse i personvalg, 2007. Prosent

		Holdning til velgerinnflytelse i personvalg		Totalt
		Bør styrkes	Bør ikke styrkes	
Holdning til bortfall av strykeadgang	Positivt	18	54	40
	Negativt	82	46	60
N (=100 %)		584	914	1498

Fordelingene er svært ulike avhengig av hvilken holdning kandidatene har til personvalg generelt. Blant dem som mener at innslaget av velgerinnflytelse i lokalvalgene bør styrkes, er det hele 82 % som oppfatter bortfallet av stryking som en negativ regelendring. Den tilsvarende andelen blant dem som mener at velgerinnflytelsen i personvalget ikke bør styrkes er 46 %. Selv om nesten halvparten av dem som er motstandere av å styrke innslaget av personvalg også er kritiske til reformen fra 2003, er det en klar sammenheng mellom kandidatenes generelle holdning til personvalg og deres holdning til bortfall av strykeadgang. Sammenhengen er sterk og klart signifikant (Pearson's $R = -.36^{***}$). Sammenhengen er negativ ettersom positiv holdning til styrking av velgerinnflytelsen oftest opptrer sammen med negativ holdning til regelendringen som ble innført i 2003 – og vice versa.

Dette innebærer at kandidatenes holdning til stryking for en stor del bestemmes av deres generelle holdninger til velgerinnflytelse i personvalg. Den som er negativ til å gi velgerne større innflytelse over personvalget er samtidig positiv til at strykeadgangen har blitt sløyfet. Med andre ord er skepsisen til stryking trolig ikke bare uttrykk for en motvilje mot velgerne negative sanksjonsmuligheter, men også en mer allmenn motvilje mot å gi velgerne større innvirkning på personvalget.

De observerte sammenhengene fra tabell 3.2, 3.3 og 3.4 er bivariate. Det neste steget er å gjennomføre en multivariat analyse der vi undersøker effekter av de uavhengige variablene kontrollert for hverandre. Ettersom det er rimeligst å behandle vår avhengige variabel som en dikotom variabel (Positiv eller ikke til bortfall av strykeadgang), er analysen gjennomført som en logistisk regresjonsanalyse. Analysen er kun gjennomført på 2007-dataene. Resultatene er presentert i tabell 3.5 nedenfor. Tabellen viser to modeller, én «full» modell, modell I, der alle variablene fra de bivariate analysene er inkludert, og én modell der de signifikante variablene fra den første modellen er tatt med; modell II.

Tabell 3.5. Logistisk regresjonsanalyse av holdning til bortfall av strykeadgang, 2007

	B	Wald	Sig.	Exp(B)		B	Wald	Sig.	Exp(B)
Kjønn (1=mann)	,05	,12	,73	1,05	DNA	0,74	21,15	0,00	2,09
Alder	,01	2,51	,11	1,01	Valgt	0,27	3,33	0,07	1,31
Utdannelse*		1,11	,78		Valgkamp	0,36	4,81	0,03	1,43
Utdannelse (1)	-.22	,23	,63	,80	Holdning økt velgerinnflyt i personvalg (1=positiv)	-1,75	173,10	0,00	0,18
Utdannelse (2)	-.04	,06	,81	,96	Kom.størrelse*		17,04	0,00	
Utdannelse (3)	-.14	,95	,33	,87	Kom.størrelse (1)	0,64	15,51	0,00	1,90
RV	,32	,92	,34	1,38	Kom.størrelse (2)	0,17	0,95	0,33	1,18
SV	,33	1,07	,30	1,39	Kom.størrelse (3)	0,34	3,95	0,05	1,40
DNA	,92	1,91	,00	2,50	Konstant	-0,37	8,80	0,00	0,69
SP	,13	,16	,69	1,14					
KRF	,52	3,26	,07	1,68					
V	,31	1,24	,23	1,36					
H	,34	1,64	,20	1,40					
FRP	-.32	1,06	,30	,73					
Valgt	,53	6,83	,01	1,70					
Stemmetillegg	-.40	2,90	,09	,67					
Kandidatnummer	,00	,35	,56	1,00					
Personstemmer	,00	1,00	,32	1,00					
Tidligere kandidat	,11	,54	,46	1,12					
Valgkamp	,42	5,87	,02	1,52					
Holdning økt velgerinnflyt i personvalg (1=positiv)	-1,73	142,04	,00	,18					
Kom.størrelse*		11,25	,01						
Kom.størrelse (1)	,61	8,17	,00	1,85					
Kom.størrelse (2)	,08	,16	,69	1,09					
Kom.størrelse (3)	,24	1,41	,24	1,27					
Konstant	-.92	5,86	,02	,40					
Nagelkerke's R^2		0,24				0,22			

* Variablene Utdannelse og Kommunestørrelse er inkludert i modellen som kategoriske variabler. Laveste verdi (Henholdsvis grunnskoleutdanning og laveste kommunestørrelseskvartil) er brukt som referansekategori

I tillegg til de to analysene som er presentert i tabell 3.5 har vi gjennomført ordinære lineære regresjonsanalyser med de samme uavhengige variablene, med unntak av at kommunestørrelse er brukt som kontinuerlig variabel i de

lineære regresjonene. Disse analysene gir hovedsakelig det samme resultatet som er vist i tabell 3.5.

Innledningsvis er det viktig å minne om at vår avhengige variabel er hvorvidt kandidatene er positive eller ikke til den regelen som ble innført ved valget i 2003 om at velgerne ikke lenger hadde anledning til å stryke. Positivt fortegn på koeffisienten B kan derfor tolkes som positiv holdning til regelendringen fra 2003.

Når det gjelder de sosiale bakgrunnsvariablene kjønn, alder og utdanning, gir regresjonsanalysen noenlunde det samme resultatet som de bivariante analysene, det vil si at vi ikke finner noen signifikante effekter av disse variablene. Alle disse faller derfor ut av modell II i analysen. Analysen bekrefter dermed inntrykket vi fikk fra tabell 3.2 om at de påståtte ofrene for strykeordningen ikke er spesielt engstelige for at den skal bli gjeninnført. Partitilhørighet fremstår også i den multivariate analysen som viktig, og igjen er det medlemmene av Arbeiderpartiet som er de sterkeste tilhengerne av den regelendringen som tok vekk velgernes strykeadgang. Men i tillegg ser vi at Kristelig Folkepartis kandidater er positive til endringen og at denne effekten er signifikant også i modell II. Kandidatene fra Høyre, partiet som har foreslått å gjeninnføre strykeadgangen, er ikke spesielt negative til at strykningen ble sløyfet.

Blant erfaringsvariablene finner vi signifikante effekter av det å være innvalgt i kommunestyret samt det å ha ført en personlig valgkamp. Koeffisientene har positivt fortegn, det vil si at de innvalgte signifikant oftere har en positiv holdning til reformen fra 2003, det vil si til å sløyfe strykeadgangen for velgerne. De mest erfarne og de mest synlige kandidatene er med andre ord mest kritiske til å gjeninnføre stryking. Selv om flere erfaringsvariable ikke er signifikante i den multivariate analysen bekreftes inntrykket av at de mest erfarne og sentralt plasserte kandidatene også er mest skeptiske til stryking. De ferske kandidatene er i signifikant større grad villige til å gjeninnføre ordningen.

Variabelen kommunestørrelse har signifikant effekt på kandidatenes holdninger. Men det er viktig å påpeke at sammenhengen ikke er lineær. Dersom vi anvender kommunestørrelse som kontinuerlig variabel, faller sammenhengen bort. I denne analysen er laveste størrelseskvartil valgt som referansekategori. Det vil si at de enkelte (resterende) verdiene på størrelsesvariabelen sammenlignes med de minste kommunene, og vi ser at det først og fremst er kandidatene fra de nest minst kommunene (13.594 - 28.633 innbyggere) som skiller seg ut fra referansekategorien ved å være signifikant mer positive til regelendringen fra 2003. Det er ikke opplagt hvorfor det er slik, men alt tyder på at vi i alle fall kan forkaste antakelsen om at kandidater fra de minste kommunene vil være særlig skeptiske til å gjeninnføre stryking.

Størst forklaringskraft har imidlertid den variabelen som måler kandidatenes generelle holdning til velgerinnflytelse gjennom personvalget. Utelates

denne variabelen fra modell II reduseres Nagelkerke's R^2 fra 0,22 til 0,05. Dette innebærer at holdningen til stryking i stor grad bestemmes av det generelle synet på velgerinnflytelse over personvalget. Blant de kandidatene som er tilhengere av å styrke velgerinnflytelsen over personvalget er det bare en ganske liten andel (18 %, jfr. tabell 3.4) som mener at bortfallet av stryking var en positiv endring. Den sterke sammenhengen mellom holdning til stryking og det generelle synet på velgerinnflytelse over personvalg opprettholdes i den multivariate analysen. Vi kan dermed anta at kampen mot gjeninnføring av stryking i vesentlig grad er ensbetydende med en kamp mot større velgerpåvirkning i personvalget.

Oppsummering

Dette kapitlet har handlet om kandidatenes holdninger til et hypotetisk spørsmål: Om velgernes adgang til å stryke listekandidater bør gjeninnføres. Ettersom kandidatene er strykingens potensielle ofre, men også potensielle vinnere av en slik ordning, er det kanskje ikke så urimelig at de får komme til orde. Videre, siden strykeordningen er velgernes redskap til å straffe sine representanter, er det ikke uventet at flere kandidater enn velgere er positive til bortfallet av ordningen. Likevel er det også blant listekandidatene flere som er negative enn som er positive til regelendringen som ble innført ved valget i 2003. Blant de kandidatene som har et syn på spørsmålet (som har svart noe annet enn «Ingen oppfatning»), er det et flertall som mener at endringen fra 2003 var en forandring til det verre. Disse ville formodentlig støtte en gjeninnføring av strykeadgangen.

Men det er variasjoner mellom ulike grupper av kandidater når det gjelder synet på stryking. Disse variasjonene var imidlertid ikke i tråd med de forventningene vi formulerte innledningsvis i kapitlet. Disse forventningene hadde utgangspunkt i argumenter som har vært fremmet i de senere års debatt om stryking. Analysene viste at de gruppene for hvem stryking ble antatt å være en særlig belastning ikke var spesielt positive til at strykeadgangen er fjernet. I stedet var det de mer erfarne kandidatene og de kandidatene som hadde stemmetillegg som var mest positive til at velgerne ikke lenger gis muligheten til å stryke. En plausibel forklaring på dette er at de som står høyt plassert på valglistene ofte er mest eksponert for velgerne, og følgelig også mest utsatt for stryking. En valgordning med strykeadgang kan dermed være en belastning for slike kandidater. Dette er i tråd med resultater som fremkommer i rapportens kapittel 5, der vi observerer en nær sammenheng mellom andel stryking og andel kumuleringer. Uansett: De påståtte ofrene for stryking, kvinnelige kandidater og uerfarne kandidater, later til å være positive til å gjeninnføre stryking ved kommunestyrevalg.

En annen observasjon fra dette kapitlet er at holdning til stryking blant kandidatene ikke kan sees atskilt fra deres generelle holdning til velgerinnflytelse ved personvalg: De som er imot å øke velgernes mulighet til å påvirke personvalget er ofte også negativ til å gjeninnføre stryking. I debatten om stryking kan man lett få inntrykk av at stryking og velgerinnflytelse er to ulike dimensjoner ved valgordningen. Det synes som om flertallet av kandidatene oppfatter dette som to sider av samme sak.

Personutvelgingen – Stemmetillegg og listeretting

Den norske kommunestyrevalgordningen gir både velgere og partier virkemidler for å påvirke personutvelgingen til kommunestyrene. *Partiene* nominerer kandidater til listene og bestemmer hvilke kandidater som skal få stemmetillegg (tidligere kalt forhåndskumulering). De kan benytte stemmetillegget til å forsøke å sikre bestemte kandidater valg, ved å ikke gi flere kandidater stemmetillegg enn forventet mandattall for lista. *Velgerne* påvirker personutvelgingen ved å gi kandidater på egen liste personstemmer eller kandidater på andre lister slengerstemmer. Før endringen av valgloven i 2002 kunne de også stryke kandidater på egen liste.

Dette kapitlet diskuterer hvordan balansen mellom partienes og velgernes innflytelse over personutvelgingen vil påvirkes av en eventuell gjeninnføring av strykninger, og hvilken rolle stemmetilleggets verdi spiller i denne sammenhengen. Valgordningens betydning for denne balansen er knyttet til hvordan partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg påvirkes. Et annet viktig spørsmål er hvordan en eventuell endring i valgordningen vil påvirke personutvelgingen for de mandatene der dette avgjøres av velgernes listeretting. Her knytter interessen seg til organiserte retteaksjoners mulighet for å få valgt inn sine kandidater.

Partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg

Kandidater med stemmetillegg på en liste som oppnår like mange eller flere mandater enn antallet kandidater som har stemmetillegg, er med den nåværende valgordningen så godt som sikre på å bli valgt (Hellevik og Bergh 2005). Det samme var tilfellet under den tidligere valgordningen (Hellevik 2003).

Tidligere var det slik at hvis minst en tredjedel av velgerne ga ekstrastemme til den ukumulerte kandidaten og strøk begge oppføringene til den forhåndskumulerte, ville den første kunne få flere personstemmer enn den siste

(om vi forutsetter at ikke andre velgeres rettinger påvirket stemmebalansen mellom de to). Hvis for eksempel en liste ble brukt av 1000 velgere og 334 (akkurat over en tredjedel) av disse ga en ekstrastemme til en ukumulert kandidat, fikk denne $1000 + 334 = 1334$ personstemmer. Hvis de samtidig strøk begge oppføringene til en forhåndskumulert kandidat, satt denne igjen med to stemmer fra de resterende 666 velgerne, det vil si 1332 personstemmer, og kom dermed bak den ukumulerte kandidaten. Hvis også den forhåndskumulerte kandidaten fikk personstemmer, eller noen strøk den ukumulerte, steg kravet til hvor mange som måtte støtte den ukumulerte tilsvarende. På den annen side kunne slengerstemmer gjøre at den ukumulerte kandidaten klarte seg med støtte fra mindre enn en tredjedel av listas egne velgere.

Reduksjonen i stemmetilleggets verdi fra 1 til 0,25 som ble vedtatt i 2002 betyr at en vanlig kandidat må få et antall personstemmer som tilsvarer mer enn en fjerdedel av partiets stemmer for å kunne gå forbi en kandidat som partiet har prioritert. Hvis 1000 velgere stemmer på et parti, vil en partiprioritert kandidat få 250 tilleggstemmer. For at en ikke-prioritert kandidat skal kunne gå forbi, må derfor minst 251 velgere gi han eller henne personstemme.

Reduksjonen fra én til en kvart personstemme for stemmetillegget som trådte i kraft ved valget i 2003 kan synes som en betydelig reduksjon. Men effekten er ikke så stor når vi tar i betraktning at velgernes strykemulighet samtidig ble fjernet. Gitt dette kan en i en viss forstand si at stemmetilleggets verdi reduseres fra 0,33 til 0,25 personstemme. Utfallet av valgene i 2003 og 2007 viser at dette fortsatt var nok til at så godt som alle antatt sikre kandidater faktisk ble valgt (Bergh og Bjørklund 2009; Hellevik og Bergh 2005; Christensen mfl. 2004; 2008).

Et usikkerhetsmoment for partier som ønsker å sikre bestemte kandidater valg er at de på forhånd ikke kan vite nøyaktig hvor mange mandater lista vil oppnå ved valget. Når vi etter at valgresultatet foreligger beregner andelen mandater som var sikret, er «sikringen» derfor ikke nødvendigvis resultat av en bevisst strategi. Uansett om det var planlagt, har andelen av mandatene partiene gjennom sitt listeoppsett har sikret til bestemte kandidater økt jevnt fra 23 prosent i 1979 til 38 prosent i 1999 (Hellevik og Bergh 2005). Etter at valgloven ble endret har andelen vært 40 prosent i 2003 og 37 prosent i 2007. Begrensningene i antall kandidater som kan gis stemmetillegg i den nye valgordningen har altså hatt liten betydning for partienes bruk av sikringsmuligheten.

Det vi nå skal se på, er hvordan partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg ved hjelp av tilleggsstemmer påvirkes av strykeadgang og av tilleggsstemmens verdi. Først belyses dette ved hjelp av en analyse av valgoppjøret i 1999, det siste valget der det var strykeadgang. For 104 kommuner foreligger det opplysninger om kumuleringer og strykninger, som gir mulighet for å beregne effekten av å ta bort strykeadgangen og å endre verdien av stemmetillegget. Disse beregningene gir et bilde av valgordningens betyd-

ning for utfallet av personutvelgingen slik velgerne vanligvis retter på listene. Deretter skal vi bruke regneeksempler på tenkte valgoppgjør for å teste hvilken gjennomslagskraft aksjoner fra grupper av velgere kan få på personutvelgingen avhengig av valgordningens regler for stryking og stemmetillegg. Mens den første analysen belyser hva som vanligvis vil skje, gir den siste et inntrykk av hva som kan skje når velgere organiserer seg for å påvirke personutvelgingen.

Partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg – analyser av valgoppgjøret i 1999

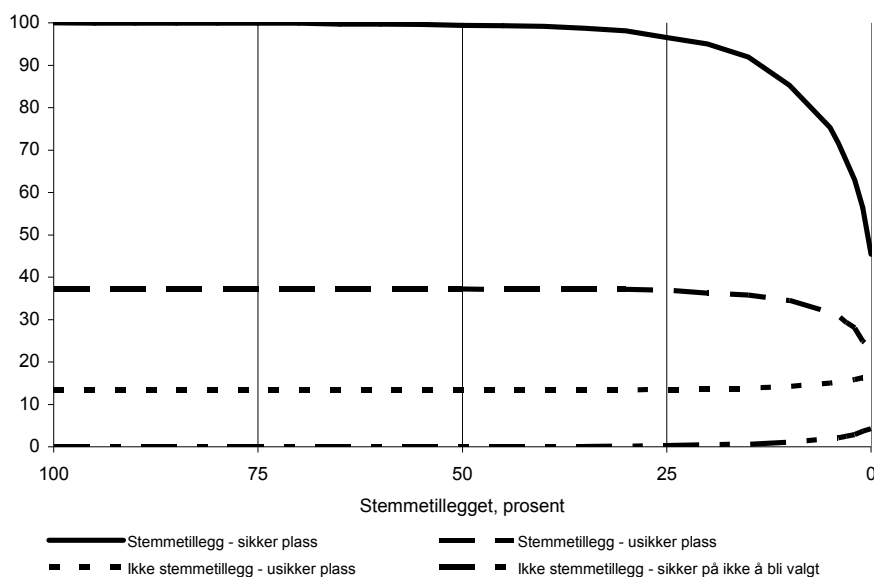
I våre data fra 104 kommuner ved lokalvalgene i 1999 er det mulig å beregne valgresultater med ulik verdi av stemmetillegget, og med eller uten strykeadgang. Det faktiske utfallet av valget i disse kommunene i 1999, med en valgordning der stemmetillegget hadde verdi 1 og det var strykeadgang, var at samtlige kandidater som var sikret ut fra partienes listeoppsett ble valgt. Spørsmålet er hva som ville skjedd med disse kandidatene dersom stemmetillegget ble redusert, eller strykeadgangen fjernet. Med andre ord, hva skal til for at partiets antatt «sikre» kandidater ikke lengre er sikret valg?

I tillegg til de sikre kandidatene kan det også være av interesse å se på andre kategorier av kandidater. I noen tilfeller får en liste valgt inn færre representanter enn antall forhåndskumulerte kandidater. Da gir ikke stemmetillegget sikring av valg, men så lenge stemmetillegget gir disse kandidatene et forsprang som kandidater uten stemmetillegg ikke kan ta igjen, vil valget stå mellom kandidatene med stemmetillegg.

Mange lister får valgt inn flere representanter enn antall kandidater som har stemmetillegg. Da vil også kandidater uten stemmetillegg ha mulighet til å bli valgt. Disse utgjør den tredje kategorien. Endelig har vi som en fjerde kategori kandidater som en kan si er «sikret» *mot* å bli valgt med dagens valgordning, noe som ofte nettopp er hensikten. Dette er kandidater uten stemmetillegg som står på en liste der tallet på kandidater med stemmetillegg er likt eller større enn mandattallet. Spørsmålet er hvordan «sikringen» *mot* å bli valgt avhenger av stemmetilleggets verdi og adgangen til å stryke kandidater.

Figur 4.1 viser hvor mange kandidater i disse fire kategoriene som ville blitt valgt i de aktuelle kommunene i 1999 etter som verdien av stemmetillegget gradvis reduseres fra 1,0 til 0 (med strykningene inkludert i beregningen). Helt til venstre vises den faktiske situasjonen i 1999, med en verdi av stemmetillegget lik 1 (en forhåndskumulert kandidat får 2 personstemmer når lista brukes). Da ble 100 prosent av de «sikre» kandidatene valgt. Ingen av dem som skulle være sikret *mot* å bli valgt kom inn i kommunestyret.

Figur 4.1. Andeler av kandidater i fire ulike kategorier som blir valgt, etter størrelsen på stemmetillegget. Valgordning med strykeadgang. Prosent

Videre ble 37 prosent av de med stemmetillegg men uten sikker plass valgt, og 13 prosent av de uten forhåndskumulering men med en mulighet til å bli valgt.

Når vi så beveger oss mot høyre i figur 4.1, og verdien av stemmetillegget reduseres, ryker den første «sikre» kandidaten ut når verdien er 0,95. Andelen av «sikre» kandidater som blir valgt går ned til 99,9 prosent, en helt ubetydelig endring. Den høye sikkerheten for å bli valgt holder seg som figuren viser helt til stemmetilleggets verdi er kommet ned rundt 0,25, men herfra og ned mot verdi 0 synker kurven for andelen valgte. Hvis verdien av stemmetillegget settes til 0, blir 45 prosent av de forhåndskumulerte valgt. Fortsatt har de altså en høyere sjanse for å bli valgt enn de andre kategoriene av kandidater. Dette skyldes at kandidater med stemmetillegg står øverst på listene, og at velgerne oftere støtter de øverste kandidatene enn de som står lengre nede på listene.

Figuren viser virkningen av stemmetilleggets verdi på partienes mulighet for å sikre bestemte kandidaters valg i en situasjon med strykeadgang. Den gir dermed en pekepinn om hva en gjeninnføring av strykeadgangen vil bety. Dagens valgordning uten strykeadgang har et stemmetillegg med verdi 0,25. Ifølge resultatene i figuren kunne verdien av stemmetillegget ligget hvor som helst mellom 1 og 0,25 uten at det hadde hatt nevneverdig betydning for de «sikre» kandidatenes valgsjanser i de 104 kommunene i 1999. Kandidater fra

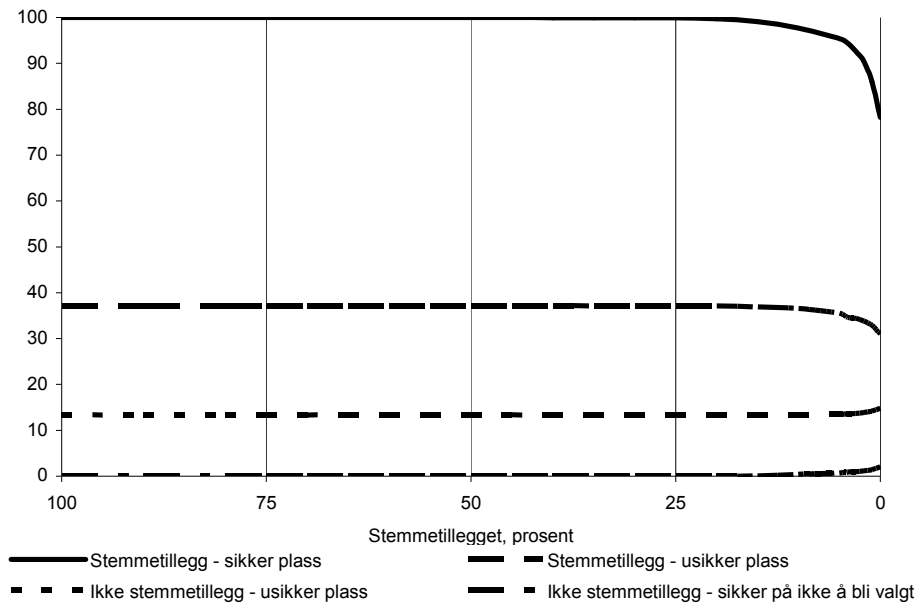
den fjerde kategorien, som skulle være sikret mot å bli valgt, blir så godt som aldri valgt før verdien av stemmetillegget er nede i 0. Da nærmer også andelen valgte innenfor de to mellomkategoriene av «usikre» kandidater seg hverandre.

Valgoppgjøret for de 104 kommunene i 1999 viser at kandidater med stemmetillegg ender opp med flere personstemmer enn kandidater uten slikt tillegg selv for meget lave verdier av stemmetillegget. Vurdert ut fra disse resultatene skulle det ikke være nødvendig å øke verdien av stemmetillegget i forhold til dagens verdi på 0,25 ved en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen, om en ønsker at partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg ikke skal svekkes i forhold til dagens ordning. Med en verdi av stemmetillegget lik 0,25, ville 96,5 prosent av «sikre» kandidater ha blitt valgt i de aktuelle kommunene i 1999. Det ligger noe under utfallet av valget i 2007, da 98,8 prosent av «sikre» kandidater ble valgt. Med et stemmetillegg på 0,5 ville valgprosenten i 1999 vært 99,4 prosent.

Våre data fra 1999 gjør det også mulig å beregne hva som ville blitt utfallet hvis det ikke hadde vært mulig å stryke kandidater, for ulike verdier av stemmetillegget. Figur 4.2 viser en tendens svært lik den i figur 4.1, med den forskjellen at verdien av stemmetillegget kan settes enda noe lavere før partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg svekkes. Ved et stemmetillegg på 0,25 og uten adgang til å stryke, altså en valgordning som tilsvarer dagens, ville 99,9 prosent av de kandidatene som partiene har sikret ved hjelp av stemmetillegget blitt valgt.

Resultatet av analysen av valgoppgjøret i de 104 kommunene i 1999 tyder altså på at ved en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen ville partienes mulighet for å sikre kandidater valg forbli nesten den samme som i dag selv uten at verdien av stemmetillegget økes. Med en økning til 0,5 som verdi for stemmetillegget blir det ingen reduksjon i sikringsmuligheten. Men det er noen forbehold som må tas i forhold til denne konklusjonen.

Figur 4.2. Andeler av kandidater i fire ulike kategorier som blir valgt, etter størrelsen på stemmetillegget. Valgordning uten strykeadgang. Prosent

Ett er at analysen fra 1999 gjelder mindre enn en fjerdedel av landets kommuner. Resultatene kan derfor tenkes å avvike noe fra det som gjelder for samtlige kommuner i landet. Eksempelvis hadde partiene i disse kommunene sikret valg for 33 prosent av mandatene, mens totaltallet for 1999 er 38 prosent. Ett annet forbehold er at velgeratferden har endret seg noe fra 1999 til 2007, flere velgere rettet på listene i det siste valget.

Endelig er det et viktig poeng at resultatene i figur 4.1 og 4.2 gjelder den «normale» situasjonen der velgerne og partiene har sammenfallende preferanser, slik at velgernes rettinger favoriserer de kandidatene partiet har plassert øverst på lista. Situasjonen er en annen når det er grupper av velgere som aktivt støtter kandidater uten stemmetillegg lengre nede på listene på bekostning av de øverste kandidatene med stemmetillegg. Spørsmålet er hva som da skjer med antatt sikre kandidater. Ved hjelp av noen regneeksempler skal vi belyse hvor stor en slik gruppe må være for å sette partiets sikring av mandater for bestemte kandidater til side, som vil være avhengig av stemmetilleggets verdi og hvorvidt det er adgang til å stryke kandidater.

Organiserte retteaksjoner

Den norske kommunestyrevalgordningen gjør at små velgergrupper gjennom avtalt listeretting kan få stor innflytelse over personutvelgingen til kommunestyret. For eksempel oppnådde 17 av 6355 velgere i Modum i 1967 å avgjøre personvalget for 14 av 43 plasser i kommunestyret (Skard 1979, NOU 2001: 3). I dette tilfellet var det snakk om en avtalt og koordinert aksjon. I andre tilfeller kan lokale forhold og begivenheter føre til sammenfall mellom ulike velgeres listeretting uten at dette er avtalt. Effekten av slik uorganisert felles opptreden ved valget vil være den samme som av en avtalt aksjon med samme omfang.

Partiene kan begrense aksjoners mulighet for å påvirke personutvelgingen ved å sikre at bestemte kandidater blir valgt. Ved valget i 2007 gjaldt dette for 37 prosent av plassene i kommunestyrene. Tildelingen av de resterende 63 prosent av mandatene ble avgjort av velgernes personstemmegivning, og kunne dermed potensielt ha vært påvirket av organiserte retteaksjoner. Imidlertid viser det seg at de fleste av disse mandatene gikk til kandidater som partiene hadde plassert høyt på listene. De stod på det som kan kalles mandatplass. Det vil si at de ville blitt valgt også dersom mandatene ble tildelt ut fra rekkefølgen kandidatene har på lista. Dette gjaldt 40 prosent av alle mandater. De resterende 23 prosent av mandatene gikk til kandidater med en lavere plass på lista (ikke mandatplass). Dersom det har forekommet organiserte retteaksjoner ved valget i 2007, må det i tilfelle være tildelingen av mandater innenfor denne siste gruppen som er blitt berørt.

Et trekk ved valgordningen som organiserte retteaksjoner kan dra nytte av, er anledningen til å gi personstemme også til kandidater på andre partiers liste, såkalte slengerstemmer. Dermed kan en velger påvirke personutvelgingen innenfor de andre partiene i kommunen i tillegg til sitt eget. Dette var for eksempel utslagsgivende for suksessen til retteaksjon i Modum i 1979 (Skard 1979).

Enda et forhold som kan påvirke effekten av retteaksjoner, er om velgerne har adgang til å stryke kandidater. Hva det har betydd for retteaksjoners mulighet for å få valgt sine kandidater inn i kommunestyret at denne ble fjernet i 2002, og hva en eventuell gjeninnføring ville bety, er tema for den avsluttende delen av dette kapitlet.

Eksempler på organiserte retteaksjoner ved norske kommunestyrevalg

Det typiske eksemplet på en vellykket retteaksjon, ofte kalt «kupp», er at velgere gir personstemmer til kandidater fra sin del av kommunen, og eventuelt stryker kandidater fra andre deler. Mer oppmerksomhet har kanskje likevel de såkalte «kvinnekuppene» ved lokalvalgene i 1967 og 1971 fått (Skard 1979). Organiserte retteaksjoner til fordel for kvinnelige kandidater førte til en øk-

ning i representasjonen av kvinner i norske kommunestyre, og flertall av kvinner i kommunestyret i Asker, Oslo og Trondheim i 1971. Slike retteaksjoner har også forekommet ved senere valg, særlig innenfor SV, Venstre og Arbeiderpartiet i sentrale kommuner, der en har eksempler på at rettingen førte til at kvinnelige kandidater konsekvent endte foran sine mannlige partifeller på lista (Hellevik og Skard 1985). Men forekomsten av slik systematisk retting til fordel for kvinnelige kandidater har avtatt over tid (Hellevik og Bjørklund 1995).

Det er påvist at effekten av velgernes listeretting totalt sett har vært å senke kvinneandelen i forhold til det partiene legger opp til med sitt listeoppsett (Hellevik og Skard 1985, Bjørklund og Hellevik 1987, Hellevik og Bjørklund 1991, 1994 og 1995, Hellevik 2003). Det er lite som tyder på at dette er resultat av bevisst retting til fordel for menn, det er snarere en effekt av at mannlige kandidater oftere enn kvinnelige har andre egenskaper velgerne legger vekt på, som for eksempel kommunalpolitisk erfaring (Christensen mfl. 2004; 2008). Slik favorisering av menn har avtatt over tid, i takt med at flere kvinner har kommet med i kommunalt styre og stell (Hellevik og Bergh 2005).

Det har imidlertid også forekommet noe som kan se ut som «mannskupp». Et eksempel er fra Ibestad kommune i Troms i 1995. Gjennom flere valg ble kvinner systematisk strøket fra valglistene mens menn fikk personstemmer. Ved valget i 1995 ble 20 menn og én kvinne valgt til kommunestyret. Den ene valgte kvinnen, Ragna Indresand, fikk 120 strykninger, men berget plassen som et resultat av forhåndskumulering (Avisen Nordlys 1995). Mye tyder på at det skjedde en reaksjon mot dette resultatet i 1999, når 8 kvinner ble valgt inn i kommunestyret. Likevel, selv etter at strykeadgangen ble fjernet, var kvinneandelen svært lav i Ibestad, og ligger nå på cirka en fjerdedel av representantene.

Et noe mer kuriøst eksempel på retteaksjoner i det samme fylket gjaldt representanten Hermod Thomassen fra Senterpartiet som stilte til gjenvalg i kommunestyret i Karlsøy i 1999. NTB beskrev hendelsen slik:

I slutten av juni spådde værprofeten Hermod Thomassen i Karlsøy en kjempesommer for nordlendingene. Slik gikk det som kjent ikke, og nå har velgerne i Karlsøy tatt hevn: Værprofeten fikk flest strykninger av alle listekandidatene i kommunen (NTB 1999).

Resultatet var at Thomassen mistet plassen i kommunestyret.

Medlemmene i Tornado Fotballklubb i Vågsøy kommune bidro med et like uvanlig «kupp» av kommunestyret ved valget i 1991. Dagens Næringsliv (1991) rapporterte:

Klubbens medlemmer har vært forbannet over at klubben ikke har fått penger til ny bane og kuppet derfor like godt kommunestyret. Nå er ny bane så godt som sikret etter en organisert stryk- og overføringskampanje i klubbens hjem-

trakter Nord-Vågsøy. Med 17 av kommunestyrets 37 representanter er nordre del av kommunen sikret gjennomslag for ny bane.

Et eksempel på mer varige og betydningsfulle retteaksjoner gjelder listeretting i forbindelse med kandidater med innvandrerbakgrunn i Oslo, Drammen og Lørenskog (Bjørklund og Kval 2001; Bergh og Bjørklund 2003; Bjørklund og Bergh 2005). Flere kandidater med innvandrerbakgrunn i disse kommunene har tjent på listeretting ved at de har fått mange personstemmer. Mye tyder på at organiserte retteaksjoner fra velgere med innvandrerbakgrunn har bidratt til dette resultatet. Etter at adgangen til å stryke listekandidater ble fjernet i forbindelse med valget i 2003 økte andelen valgte kandidater med innvandrerbakgrunn. Disse kandidatene fikk et stort antall strykninger til og med valget i 1999, selv om disse ofte ble utlignet av enda flere personstemmer. I 2003 og 2007 kom mange av disse kandidatene svært godt ut av personoppgjøret.

Skaper retteaksjoner skjevheter i kommunestyrets sammensetning?

Retteaksjoner bidrar noen ganger til at kommunestyrets sammensetning blir meget skjev sammenliknet med fordelingen av innbyggere. Dette gjelder for distriktsbaserte aksjoner, der en del av kommunen kan få en uporportjonalt stor andel av mandatene. Når det gjelder kvinnekuppene kan en derimot hevde at de har bidratt til å rette opp skjevheter, ved å bringe kjønns sammensetningen av kommunestyret nærmere 50-50 fordeling enn den ellers ville vært. Noe liknende har skjedd knyttet til retteaksjoner til fordel for kandidater med innvandrerbakgrunn. Disse aksjonene har bidratt til overrepresentasjon av minoriteter eller personer med innvandrerbakgrunn i enkelte kommuner. Men, i de fleste norske kommuner er minoritetene underrepresentert. Alt i alt har dermed retteaksjonene bidratt til å øke representativiteten (Bergh og Bjørklund 2009).

Oppfattes kupp som et demokratisk problem?

Forekomsten av kupp har blitt tatt opp som et problem av ulike valgordningsutvalg, som har diskutert mulighetene for å redusere betydningen av slike retteaksjoner (NOU 1973: 38 og NOU 1982: 6). De såkalte «kvinnekuppene» i 1971 kan ha vært noe av bakgrunnen for at adgangen til å gi slengerstemmer ble fjernet ved valget i 1975 (Skard 1979). Den ble senere gjeninnført etter omfattende protester, men med begrensninger i forhold til antall slengerstemmer en stemmeseddel kunne inneholde. I 1982 diskuterte valglovutvalget et forbud mot organiserte aksjoner, uten at dette førte til noe lovvedtak. Et problem med et slikt forbud ville være å fastslå at det faktisk forelå en aksjon, siden likt rettemønster hos flere velgere ikke trenger å være resultat av organisering, men kan skyldes sammenfallende oppfatninger om kandidatene og

lokalpolitiske stridsspørsmål. Det gjør det vanskelig å si noe om omfanget av fenomenet. Et unntak er tilfeller der observasjon på nominasjonsmøter har avdekket at det ble gjort avtaler mellom partimedlemmene som deltok på møtet om å rette for å sikre at bestemte kandidater valg (Hellevik og Skard 1985). En hadde i utgangspunktet valgt et listeoppsett som ga velgerne påvirkningsmulighet, for eksempel ved å la være å forhåndskumulere, men ville samtidig sikre seg at kandidater det var viktig for partiet å få inn i kommunestyret ble valgt.

Vår analyse av strykeadgangens betydning for retteaksjoners suksess vil baseres på regneeksempler som viser forskjellen i utfall mellom en situasjon med og en situasjon uten adgang til å stryke. Dette gir et inntrykk av om organiserte retteaksjoner er mer eller mindre effektive når man i tillegg til personstemmer og slengere, også har mulighet til å benytte seg av strykninger. Det intuitive svaret er at organiserte retteaksjoner blir mer effektive når de som retter får et ekstra virkemiddel, nemlig strykninger. De påfølgende regneeksemplene bekrefter dette.

Regneeksempler

I resten av dette kapitlet skal vi presentere noen regneeksempler på kommunestyrevalgoppgjør der en gruppe velgere retter til fordel for bestemte kandidater. Formålet med eksemplene er å teste små grupper av velgere sin innflytelse over personvalget i ulike valgordninger. Slike beregninger kan fremstå som kompliserte og tekniske, men de er nødvendige for å finne klare svar på de spørsmålene vi stiller i dette kapitlet. Eventuelle lesere som ikke ønsker å sette seg inn i metoden, kan finne konklusjonen av analysene i den avsluttende delen av kapitlet.

Regneeksemplene brukes først til å illustrere betydningen av stemmetilleggets verdi og hvorvidt det er adgang til å stryke kandidater for partiets mulighet for å sikre bestemte kandidater valg. Vi beregner hvor mange velgere som må til for å oppheve partiens sikring av kandidater under ulike valgordninger. Senere skal vi bruke samme framgangsmåte for å undersøke en velgergruppes muligheter for å påvirke resultatet av personutvelgingen i en situasjon der partiene ikke har sikret bestemte kandidater valg. Her er spørsmålet hvilken gjennomslagskraft en organisert velgergruppe har i forhold til rettingen til «vanlige» velgere ut fra deres individuelle preferanser. En likeartet opptreden behøver ikke være organisert, men kan skyldes at flere velgere har like kandidatpreferanser. For beregningene har det ingen betydning hvorvidt det dreier seg om en organisert aksjon eller like preferanser hos en gruppe velgere.

Som utgangspunkt brukes den eksisterende ordningen for personutvelging ved kommunestyrevalg. På lister der kandidatene er oppført i alfabetisk orden,

er det ingen systematiske forskjeller i fordelingen av personstemmer mellom kandidatene (Hellevik og Bergh 2005). Det vanlige er imidlertid at listene er rangert, det vil si at kandidatene er ført opp i prioritert rekkefølge. På slike lister er retteaktiviteten vanligvis større jo lengre opp på lista kandidatene befinner seg. Vi bruker en rangert liste som eksempel, og tar utgangspunkt i det gjennomsnittet vi finner for rettingen for kandidater med ulik rang på lista innenfor de 104 kommunene der vi har data fra 1999 (vist i tabell 4.1). For at ikke eksemplene skal bli for kompliserte, ser vi bort fra slengerstemmer. Beregningene gjelder altså effekten av personstemmegivningen blant et partis velgere på rangeringen av partiets kandidater.

Tallene som vises i tabell 4.1, gjelder ukumulerte kandidater. Noen står på lister der ingen er forhåndskumulert, andre har forhåndskumulerte kandidater foran seg på lista. For de siste regnes den som står øverst av de ukumulerte som kandidat nr. 1, osv. Som grunnlag for de senere tabellene med eksempler på valgutfall bruker vi fordelingen av kumuleringer og strykninger for disse to gruppene slått sammen. Ulike konkrete lister vil selvsagt ha et rettemønster som avviker fra disse gjennomsnittene. For vårt formål er det mest hensiktsmessige å basere seg på gjennomsnittstallene for alle listene sett under ett. Vi benytter også disse tallene for ukumulerte kandidater når vi ser på kandidater med forhåndskumulering. Det gjør vi for enkelhets skyld, og for at eksemplene skal være sammenlignbare.

Tabell 4.1. Gjennomsnittlig forekomst av kumuleringer og strykninger for de ti «første» ukumulerte kandidatene på en liste. Data fra 104 kommuner i 1999. Prosent av antall velgere som stemte på lista.

Kandidat	De første kandidatene uten stemmetillegg på 615 lister	
nummer	Strykninger	Kumuleringer
1	11,5	18,2
2	11,0	13,3
3	11,0	11,8
4	10,6	10,8
5	10,3	9,4
6	9,6	8,6
7	9,2	7,7
8	9,3	7,1
9	8,9	6,9
10	8,5	6,4

I eksemplene bruker vi en liste med *ti kandidater*, som vi tenker oss oppnår *tre mandater* ved valget. Velgerne er delt i to grupper med ulik stemmeatferd. Den ene består av 1000 velgere som har et rettemønster som svarer til gjennomsnittet vist i tabell 4.1, mens et mindretall, som vi kan kalle «aksjonistene», retter systematisk til fordel for sine tre kandidater, som vi har gitt plassene 5, 7 og 9 på lista. Ingen av disse kandidatene har dermed det som kan kalles *mandatplass*, det vil si en plass som gir mandat dersom rekkefølgen på lista følges. I dette eksemplet er plass 1-3 mandatplass.

I eksemplene skal vi beregne hvor stor velgergruppen som retter til fordel for kandidat 5, 7 og 9 må være for å erobre ett, to eller samtlige tre mandater som lista oppnår. Dermed får vi et inntrykk av hvordan ulike aspekter ved valgordningen påvirker retteaksjoners mulighet for suksess når det gjelder å påvirke personutvelgingen.

Regneeksempler: stemmetilleggets betydning for å sikre bestemte kandidater valg

Hva er forskjellen mellom dagens valgordning (stemmetillegg 0,25 og ingen strykeadgang) og en valgordning med strykeadgang og stemmetillegg med verdi henholdsvis 0,25 og 1,0, når det gjelder partienes mulighet for å sikre bestemte kandidater valg? Analyser av valget i 1999 som ble presentert tidligere i kapitlet viser at «sikre» kandidater (som hadde stemmetillegg og stod på lister der det var nok mandater til alle med stemmetillegg) ved dette valget stort sett var sikret valg selv med strykeadgang og et stemmetillegg på 0,25. Grunnen er at velgere vanligvis støtter de kandidatene partiet har satt øverst på listene, slik gjennomsnittstallene i tabell 4.1 viser.

Det spørsmålet vi nå stiller, er hvor sterk sikringen er dersom det er velgere som avviker fra dette mønsteret, og foretrekker kandidater uten stemmetillegg lengre nede på listene framfor dem partiet har satt øverst og gitt stemmetillegg. Dette får vi et inntrykk av ved hjelp av de tre eksemplene i tabell 4.2, 4.3 og 4.4. I det første legges dagens valgordning til grunn, med stemmetillegg 0,25 og ikke adgang til å stryke. I det andre er stemmetillegget fortsatt 0,25, men med strykeadgang. Det tredje eksemplet viser situasjonen slik den var før 2003, med stemmetillegg 1 og strykeadgang.

Hvor stor må gruppen av velgere som foretrekker kandidat 5, 7 og 9 være for at disse skal kunne gå foran de tre øverste kandidatene som partiet har forsøkt å sikre valg ved hjelp av stemmetillegg? Tabellene angir hvor mange velgere (X) som skal til for å få valgt inn henholdsvis en, to og tre av disse kandidatene.

Med dagens valgordning ser vi at den femte kandidaten i eksemplet vil oppnå flere personstemmer enn den siste forhåndskumulerte kandidaten dersom retteaksjonen mønstrer minst 275 stemmer (tabell 4.2). Dette tilsvarer støtte fra 28 prosent av velgerne $((275 + 94) / 1275)$. Andelen ligger over mi-

nimumsgrensen på 25 prosent, fordi kandidatene med stemmetillegg både har en fordel av stemmetillegget, og av at flere velgere gir dem personstemmer.

For å få valgt inn flere av aksjonistenes kandidater, kreves enda større stemmeandeler. Partienes mulighet for å sikre sine prioriterte kandidater valg framfor kandidater uten stemmetillegg er som dette eksemplet viser meget god med den gjeldende valgordningen. Det er lite realistisk at en velgeraksjon til støtte for ikke-prioriterte kandidater skulle kunne mønstre et tilstrekkelig antall velgere til å få dem valgt på bekostning av kandidater et parti har forsøkt å sikre ved hjelp av stemmetillegg.

I tabell 4.3 er verdien av stemmetillegget fortsatt 0,25, men nå med adgang til å stryke. Spørsmålet er da hva effekten av å stryke en kandidat med stemmetillegg skal være. I vårt eksempel har vi valgt at kandidatene kan stryke «hele stemmen» til de med stemmetillegg, altså en effekt på 1,25. Det er samme prinsippet som ble brukt i den gamle ordningen hvor stemmetillegget var på en hel stemme, og det var mulig å stryke disse to ganger. I en slik situasjon kommer kandidatene med stemmetillegg mer negativt ut enn de øvrige kandidatene når vi ser på balansen mellom kumuleringer og strykninger i vanlige velgernes rettinger.

Tabell 4.2. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får tre mandater i kommunestyret. Stemmetillegg 0,25 / Ikke strykeadgang / Tre første kandidater med stemmetillegg

Kandidatnummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valgoppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Personstemmer	Strykninger	Personstemmer		
1	1000 + 250				182	1432	
2	1000 + 250				133	1383	
3	1000 + 250				118	1368	
4	1000				108	1108	
5	1000		X = 275		94	1369	Valgt>K3
6	1000				86	1086	
7	1000		X = 307		77	1384	Valgt>K2
8	1000				71	1071	
9	1000		X = 364		69	1433	Valgt>K1
10	1000				64	1064	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidat 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mandater.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

Tabell 4.3. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får tre mandater i kommunestyret. Stemmetillegg 0,25 / Strykeadgang / Tre første kandidater med stemmetillegg

Kandidatnummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valgoppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Personstemmer	Strykninger	Personstemmer		
1	1000 + 250	138*1,25 ≈173		115*1,25 ≈144	182	1115	
2	1000 + 250	116*1,25 ≈145		110*1,25 ≈138	133	1100	
3	1000 + 250	107*1,25 ≈134		110*1,25 ≈138	118	1096	
4	1000	53		106	108	1002	
5	1000	0	X = 107	103	94	1098	Valgt>K3
6	1000	53		96	86	990	
7	1000	0	X = 116	92	77	1101	Valgt>K2
8	1000	53		93	71	978	
9	1000	0	X = 138	89	69	1118	Valgt>K1
10	1000	53		85	64	979	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidatene 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mand.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

Dermed kan en aksjonsgruppe som favoriserer de ikke-kumulerte kandidatene 5, 7 og 9 få disse valgt inn på bekostning av de forhåndskumulerte kandidatene med langt færre stemmer enn i det første eksemplet uten strykeadgang. Det kreves 107 velgere (10 prosent av listas stemmetall) for å få valgt inn kandidat 5 på bekostning av kandidat 3, mens 138 (14 prosent) aksjonerende velgere er nok til å få valgt alle tre. Partiets mulighet for å sikre valg for sine prioriterte kandidater mot en velgeraksjon ville altså være redusert ved innføring av rettheadgang uten oppjustering av stemmetilleggets verdi. Fortsatt kreves det imidlertid såpass mange velgere for å oppheve effekten av sikringen at dette neppe vil skje ofte. Men muligheten for at partiets forsøk på å sikre bestemte kandidater valg vil mislykkes er klart større med strykeadgang enn uten.

I tabell 4.4 brukes det samme eksemplet til å vise hva som ville blitt utfallet med den tidligere valgordningen, med stemmetillegg 1 og strykeadgang. Resultatet viser at terskelen er høyere enn i dagens situasjon for å erobre det første mandatet, men noe lavere for de to neste. Partienes mulighet for sikringen av valg gjennom forhåndskumulering er i dette eksemplet ikke vesentlig forskjellig fra dagens valgordning med stemmetillegg 0,25 og ingen strykeadgang.

Tabell 4.4. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får tre mandater i kommunestyret. Stemmetillegg 1,0 / Strykeadgang / Tre første kandidater med stemmetillegg

Kandidat-nummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valg-oppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Person-stemmer	Strykninger	Person-stemmer		
1	1000 + 1000	325*2=650		230	182	1302	
2	1000 + 1000	310*2=620		220	133	1293	
3	1000 + 1000	303*2=606		220	118	1292	
4	1000	90		106	108	912	
5	1000	0	X = 303	103	94	1294	Valgt>K3
6	1000	90		96	86	900	
7	1000	0	X = 310	92	77	1295	Valgt>K2
8	1000	90		93	71	888	
9	1000	0	X = 325	89	69	1305	Valgt>K1
10	1000	90		85	64	889	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidatene 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mand.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

I sum viser disse regneeksemplene en nær sammenheng mellom strykeadgang og effekten av stemmetillegget. Dagens ordning er sammenlignbar med ordningen forut for endringen av valgloven i 2002, hvor man hadde strykeadgang og et stemmetillegg på 1,0. Gitt alt annet likt, skal det omtrent like mange velgere til for å overprøve partienes prioritering av kandidater i de to valgordningene.

Hvis strykninger gjeninnføres i dagens ordning, uten å heve stemmetillegget fra 0,25 vil effekten av partienes sikring reduseres. Andelen velgere som skal til for å overprøve partienes prioriteringer er da nesten bare en tredjedel av hva skal til i dagens ordning. Våre analyser av valgresultatene i 1999 tyder på at det likevel ikke vil skje særlig ofte. Men, det er ikke gitt at velgerne vil opptre på samme måte ved fremtidige valg. Særlig er det grunn til å merke seg at rettesfrekvensen har gått kraftig opp ved de senere års kommunestyrevalg (se kapittel 2). Det betyr at hvis det er ønskelig at partiene skal beholde en omtrent lik mulighet til å sikre at bestemte kandidater blir valgt, også etter en eventuell gjeninnføring av strykninger, så bør stemmetillegget økes.

Regneeksempler: Betydningen av strykeadgang for aksjoners gjennomslagskraft

Vi ønsker nå å benytte den samme typen av regneeksempler til å beregne gjennomslagskraften til en organisert retteaksjon gitt ulike valgordninger.

Tabell 4.5. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får tre mandater i kommunestyret. Ikke strykeadgang / Kandidater uten stemmetillegg

Kandidatnummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valgoppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Personstemmer	Strykninger	Personstemmer		
1	1000				182	1182	
2	1000				133	1133	
3	1000				118	1118	
4	1000				108	1108	
5	1000		X = 25		94	1119	Valgt>K3
6	1000				86	1086	
7	1000		X = 57		77	1134	Valgt>K2
8	1000				71	1071	
9	1000		X = 114		69	1183	Valgt>K1
10	1000				64	1064	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidatene 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mand.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

Vi ser nå bort i fra partienes muligheter til å sikre kandidater gjennom stemmetillegget, og er nå opptatt av fordelingen av mandater i de tilfellene hvor velgernes rettelser av avgjørende. Hvor mange velgere skal til for å overprøve det som i gjennomsnitt er norske velgeres preferanser for de øverste kandidatene på en liste?

Vi begynner med dagens valgordning, uten strykeadgang. Tabell 4.5 viser personutvelgingen for en valgliste under dagens ordning, hvor majoriteten av velgerne har et gjennomsnittlig stemmemønster og foretrekker de første kandidatene på listen. Uten noen retting til fordel for de tre kandidatene 5, 7 og 9 ville disse ikke bli valgt.

Hvis det ikke var noen aksjon for mandatene 5, 7 og 9, ville, mandatene gå til de tre øverste kandidatene på lista. En aksjon må i dette eksemplet mønstre minst mønstre 25 velgere (2,4 prosent av de som stemmer på lista) for at kandidat 5 skal ta igjen forspranget til kandidat 3. For å erobre to mandater kreves minst 57 aksjonister (5,4 prosent av velgerne), mens 114 stemmer (10,2 prosent) ville være nok til å sikre at alle tre mandater erobres av aksjonistenes kandidater.

Dette viser at dagens valgordning gjør det mulig for organiserte retteaksjoner å få gjennomslag for sine personpreferanser. I dette tilfellet kunne en organisert velgergruppe bestående av 114 velgere få bestemme alle tre mandatene som ble valgt av en liste som hadde 1114 (1000+114) velgere. Spørsmålet er da om det skal flere eller færre velgere til for å overprøve flertallet i en valgordning med strykeadgang.

Tabell 4.6. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får 1000 stemmer, og tre mandater i kommunestyret. Strykeadgang / Kandidater uten stemmetillegg

Kandidatnummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valgoppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Personstemmer	Strykninger	Personstemmer		
1	1000	44		115	182	1023	
2	1000	20		110	133	1003	
3	1000	9		110	118	999	
4	1000	9		106	108	993	
5	1000		X = 9	103	94	1000	Valgt>K3
6	1000	-		96	86	990	
7	1000		X = 20	92	77	1005	Valgt>K2
8	1000	-		93	71	978	
9	1000		X = 44	89	69	1024	Valgt>K1
10	1000	-		85	64	979	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidatene 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mand.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

I tabell 4.6 har vi innført strykninger i valgordningen, men alt annet er likt. Vi forutsetter da at en organisert retteaksjon benytter seg av muligheten til å stryke de kandidatene de ikke vil ha valgt inn. Som vi ser, reduseres det nødvendige antallet aksjonister for å vinne ett, to eller alle tre mandater betydelig når det innføres strykeadgang, til henholdsvis 9, 20 og 44 velgere (som utgjør 0,9, 2,0 og 4,2 prosent av listas stemmetall). Riktignok krever dette en større grad av organisering, siden velgerne både på kumulere og stryke kandidater på samme måte.

Det betyr at en gjeninnføring av strykninger vil senke terskelen for at en organisert retteaksjon skal få gjennomslag fra et nivå som allerede kan sees på som lavt i dagens ordning (se tabell 4.5 og 4.6). *Organiserte retteaksjoner vil ha større gjennomslagskraft i en valgordning med strykninger.*

Dobbel strykning av forhåndskumulerte kandidater

I valgordningen som ble brukt forut for endringen i 2002 var forhåndskumulerte kandidater ført opp to ganger på stemmeseddelen. Det var mulig å stryke forhåndskumulerte kandidater to ganger (og det ble talt som to strykninger), men det var ikke mulig å kumulere forhåndskumulerte kandidater mer enn én gang. Muligheten til å stryke forhåndskumulerte kandidater to ganger var et særlig effektivt virkemiddel i hendene på organiserte retteaksjoner i gitte situasjoner.

Noen ganger står konkurransen om mandatene mellom forhåndskumulerte kandidater. Dette er situasjonen der et parti har forhåndskumulert flere kandidater enn tallet på mandater som lista erobrer.

Tabell 4.7. Eksempel på valgoppgjør for et parti som får tre mandater i kommunestyret. Strykeadgang / Kandidater med stemmetillegg

Kandidatnummer	Retting gruppe 1 (X velgere)			Retting gruppe 2 (1000 velgere)		Sum valgoppgjør	Valgt?
	Partistemmer	Strykninger	Personstemmer	Strykninger	Personstemmer		
1	1000+1000	44		230	182	1908	
2	1000+1000	16		220	133	1897	
3	1000+1000	4		220	118	1894	
4	1000+1000	4		212	108	1892	
5	1000+1000		X = 22	206	94	1910	Valgt>K1
6	1000+1000	-		192	86	1894	
7	1000+1000		X = 2	184	77	1895	Valgt>K3
8	1000+1000	-		186	71	1885	
9	1000+1000		X = 8	178	69	1899	Valgt>K2
10	1000	-		85	64	979	

Gruppe 1: Velgere som aksjonerer til fordel for kandidatene 5, 7 og 9. Beregning av nødvendig antall for å erobre 1, 2 eller 3 mand.

Gruppe 2: 1000 velgere som har et gjennomsnittlig stemmemønster.

En organisert retteaksjon som ønsker å få valgt inn bestemte kandidater blant de forhåndskumulerte kan da stryke de uønskede kandidatene to ganger. Effekten av systematisk stryking blir større når kandidater som strykes mister to personstemmer i stedet for én.

I tabell 4.7 brukes den samme situasjonen som i tabell 4.6, bortsett fra at kandidatene har to oppføringer. Slik som velgernes kumuleringer og strykninger er fordelt, bidrar doblingen av antall strykninger som en får for forhåndskumulerte kandidater til å redusere avstanden mellom kandidater som står høyt oppe og de som står langt nede på lista. Dermed reduseres nødvendig størrelse på aksjonsgruppa fra 9, 20 og 44 velgere for å erobre henholdsvis ett, to eller tre mandater der hvor kandidatene ikke er forhåndskumulert til 2, 4 og 22 der de er det.

Muligheten i den tidligere valgordningen til å stryke forhåndskumulerte kandidater to ganger gav i gitte situasjoner en åpning for at små velgergrupper kunne ha spesielt stor innflytelse. I slike situasjoner kunne svært små velgergrupper avgjøre personutvelgelsen for den aktuelle listen.

Konklusjon

Dette kapitlet har tatt for seg balansen mellom partienes og velgernes innflytelse over personutvelgingen ved kommunestyrevalg, og hvordan denne vil påvirkes av en eventuell gjeninnføring av strykninger. To kjennetegn ved valgordningen er sentrale i denne sammenhengen: 1) partienes evne til å sikre

kandidater valg ved hjelp av stemmetillegget; og 2) små grupper av velgere sine muligheter til å påvirke personutvelgelsen blant kandidatene som ikke er sikret av partiene (organiserte retteaksjoner).

Vi finner at stemmetillegget fungerer som et effektivt middel for partiene til å sikre kandidater. Gitt en gjennomsnittlig velgeratferd vil stemmetillegget fungere omtrent like godt i en valgordning med strykeadgang, enten stemmetillegget er på 0,25 som i dag, eller 1,0 som tidligere. Likevel blir partienes mulighet til å sikre kandidater matematisk sett svakere hvis man gjeninnførte strykninger uten å endre stemmetillegget. Det er heller ikke gitt at fremtidig velgeratferd vil vært lik den vi har studert fra valget i 1999. *Hvis partiene skal beholde muligheten til å sikre kandidater ved en eventuell gjeninnføring av strykninger, er det derfor grunn til å øke verdien på stemmetillegget.* En mulighet er da å gå tilbake til den gamle ordningen med et stemmetillegg på 1,0. Man kunne også legge seg på et sted mellom dette og dagens nivå på 0,25, og likevel gi partiene et effektivt virkemiddel for å sikre kandidater.

Hvis partiene fremdeles kan sikre kandidater etter en eventuell gjeninnføring av strykninger, er spørsmålet hva som skjer med utvelgelsen av kandidater som ikke er sikret av partiene. Vi har undersøkt hvilke muligheter små grupper av velgere har til å påvirke personutvelgelsen på en måte som ikke stemmer overens med et flertall av velgernes, eller partienes, ønsker. Såkalte organiserte retteaksjoner har gode muligheter for gjennomslag også i dagens ordning uten strykninger. *Ved en eventuell gjeninnføring av strykninger vil organiserte retteaksjoner som benytter seg av strykeadgangen være mer effektive enn uten denne muligheten.* Slike aksjoner kan få gjennomslag med atskillig færre velgere bak seg i en ordning med strykeadgang, enn i en ordning uten.

Velgernes kunnskaper om valgordningen

Valglovutvalget slår i sin innstilling fast at kommunestyrevalgordningen er komplisert, og at det er ønskelig å komme fram til en enklere ordning (NOU 2001:3). Fjerningen av strykeadgangen var dels et forsøk på en forenkling. En kan tenke seg at dette hadde en positiv effekt på velgernes kunnskaper om og forståelse av valgordningen. En gjeninnføring av strykninger kan i så fall ha en negativ effekt. Dette kan man igjen tenke seg vil påvirke rettetrekvensen.

Det er likevel gode grunner til å være skeptisk til en slik mulighet. Personvalgsoppgjøret ved kommunestyrevalg er komplisert. Sannsynligvis har de færreste velgere oversikt over hvordan det foregår. Samtidig er det all grunn til å tro at velgerne forstår det grunnleggende knyttet til det å rette på listene: en personstemme har en positiv effekt på en kandidats muligheter til å bli valgt, og en strykning har motsatt effekt. En eventuell gjeninnføring av strykninger skulle i så fall verken påvirke velgernes kunnskaper om hvordan personvalgsoppgjøret foregår, eller deres forståelse av effekten av en personstemme og en strykning.

Dette kapitlet presenterer surveydata om velgernes kunnskaper om valgordningen før og etter endringen av denne i 2002.

To kunnskapsspørsmål

To kunnskapsspørsmål om den norske valgordningen har blitt stilt både før og etter endringen i valgloven i 2002. Det gjelder en MMI-undersøkelse fra 1987 og lokalvalgsundersøkelsen 2003. Spørsmålene er formulert som påstander som respondenten skulle si om han/hun var stort sett enig eller uenig i. Begge

spørsmålene¹¹ handler om personvalgsoppgjøret, altså om hvordan mandattildelingen foregår etter et valg.

1. *Dersom det bare er noen få velgere som retter på stemmeseddelen, er det den rekkefølgen partiet har gitt kandidatene, som bestemmer hvem som blir valgt.*

Så lenge man ser dette som et spørsmål om hvordan mandattildelingen ved norske kommunestyrevalg foregår, er påstanden ikke riktig.¹² Det er ikke rekkefølgen på listen, men personstemmer og eventuelt stemmetillegg, som bestemmer hvem som blir valgt. I praksis er det likevel slik at de øverste kandidatene på en liste ofte får flest personstemmer, og blir valgt. Det gjør at spørsmålet er vanskelig, og leder nok mange velgere til å si at de er enige i påstanden.

2. *Kandidater som ikke ønsker å bli valgt inn i kommunestyret, kan sikre seg mot dette ved å be om en plass langt nede på valglista.*

Dette spørsmålet handler også om betydningen av listeplassering. Valgordningen fungerer ikke slik at lav listeplassering i seg selv er en garanti mot å bli valgt. Riktignok kan partiene garantere de med lav listeplassering mot å bli valgt, ved å gi stemmetillegg til tilstrekkelig antall kandidater (se kapittel 4), men det er altså ikke listeplasseringen som er utslagsgivende. Igjen ledes nok velgerne til å si seg enig med påstanden selv om den ikke er riktig. Tabellene 5.1 og 5.2 gjengir svarfordelingene i 1987 og 2003.

Tabell 5.1. Dersom det bare er noen få velgere som retter på stemmeseddelen, er det den rekkefølgen partiet har gitt kandidatene som bestemmer hvem som blir valgt. (Prosent)

	Stort sett uenig (riktig)	I tvil/ubesvart	Stort sett enig (ikke riktig)
1987	9	38	53
2003	8	48	44

11. Spørsmål: «Det hersker ulike meninger om betydningen av velgernes retting på stemmeseddelen. Jeg skal lese opp noen påstander. Vil du for hver påstand si om du er stort sett enig, i tvil eller stort sett uenig i det som hevdes?» Formuleringen ble valgt for å unngå å gi inntrykk av at dette var en kunnskapstest med riktig og galt svar. En slik situasjon kunne lett oppleves som ubehagelig av respondenter som var usikre på hva de skulle svare.

12. Påstanden er derimot riktig når det gjelder fylkestingsvalg, hvor det i dag er en 8 prosent sperregrense for at for at personstemmer skal være utslagsgivende.

Tabell 5.2. Kandidater som ikke ønsker å bli valgt inn i kommunestyret, kan sikre seg mot dette ved å be om en plass langt nede på valglisten. (Prosent. Lokalvalgsundersøkelsen i 2003).

	Stort sett uenig (riktig)	I tvil/ubesvart	Stort sett enig (ikke riktig)
1987	28	39	34
2003	16	38	46

Ottar Hellevik (1991; 2003) ser disse svarfordelingene, i tillegg til noen flere som han benytter, som en indikasjon på at norske velgere i liten grad forstår den norske kommunestyrevalgsordningen. De som svarer riktig på disse spørsmålene er i en minoritet. Riktignok er det en del flere som har fått med seg at en lav listeplassering ikke er en garanti mot å bli valgt. Det skyldes kanskje eksempler på medieoppmerksomhet rundt kandidater som «ufrivillig» har blitt valgt inn i et kommunestyre.

For vårt formål er det viktigste resultatet i tabellene at endringene fra 1987 til 2003 ikke går i retning av at velgerne får økte kunnskaper om valgordningen. Hvis det er noen ending mellom de to tidspunktene går den heller i motsatt retning.

Dette er ikke overraskende funn. Det er ingen grunn til å tro at fjerningen av strykeadgangen skulle føre til at norske velgere fikk økte kunnskaper om hvordan mandatfordelingen ved norske kommunestyrevalg foregår.

Vi har ikke data som direkte måler velgernes kunnskaper om strykninger. Det er likevel all grunn til å tro at norske velgere forstår hva effekten av en strykning er.

Konklusjon

Norske velgere har begrensede kunnskaper om hvordan personvalgoppgjøret ved kommunestyrevalg foregår. Surveydata tyder på at det er betydelige misforståelser knyttet til betydningen av partienes rangeringer av kandidater versus velgernes rettelsler på listene. Likevel er det all grunn til å tro at velgerne er i stand til å benytte en eventuell strykeadgang på en rasjonell måte. Konklusjonen er derfor at velgernes kunnskaper om valgordningen ikke vil bli påvirket av en eventuell gjeninnføring av strykninger. Hvis strykninger blir gjeninnført vil norske velgere forstå hvordan denne ordningen kan benyttes.

Strykninger og sosial representasjon

I dette kapitlet ser vi på hvilke konsekvenser en eventuell gjeninnføring av strykninger vil ha for ulike grupper av kandidater. Velgerne kan stryke kandidater, enten som en form for sanksjonering eller straff av kandidatene, eller som et strategisk virkemiddel for å få valgt inn andre kandidater (se kapittel 4). Uansett kan man tenke seg at enkelte grupper av kandidater blir utsatt for strykninger i større grad enn andre. Hvis noen grupper systematisk får flere strykninger enn andre kan dette påvirke representasjonen av gruppen. På den måten kan en gjeninnføring av strykninger vil påvirke den «sosiale representasjonen» i norske kommunestyre, altså den sosio-demografiske sammensetningen av kommunestyrene.¹³

Dette kapitlet har to formål. For det første er vi interessert i hvilke kandidater som får flest strykninger. Vi foretar en bredt anlagt analyse hvor vi undersøker sammenhengen mellom kjennetegn ved kandidatene, og frekvensen av strykninger av disse. Frekvensen av strykninger sammenlignes så med de to andre formene for listeretting: kumuleringer og slengere. Er det de samme kandidatene som får mange strykninger og mange kumuleringer?

For det andre ønsker vi å studere betydningen av eventuell variasjon i strykninger på den sosiale representasjonen i norske kommunestyre. Det gjør vi ved å benytte våre data fra kommunestyrevalgene i 1999, og ved å beregne hvilke kandidater som ble valgt med bruk av strykninger, og sammenligne dette med hvilke som ville ha blitt valgt hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret ved det valget. I denne analysen fokuserer vi på tre gruppekjennetegn: kjønn, alder og innvandrerbakgrunn. Vi spør oss da, ville representasjonen av kvinner, av bestemte aldersgrupper, eller av personer med innvandrerbakgrunn vært forskjellig hvis strykninger ikke var en del av valgordningen i 1999? Slike analyser gir grunnlag for å trekke slutninger om konsekvenser av en eventuell gjeninnføring av strykninger ved kommunestyrevalg.

13. Se Hellevik (1969) og Narud og Valen (2000) for eksempler på analyser av sosial representasjon i Stortinget.

Tidligere forskning

Den tidligere forskningen på personvalgsordningen ved kommunestyrevalg har i liten grad studert strykninger spesielt. Hovedinteressen har knyttet seg til listeretting generelt. Med utgangspunkt i litteraturen er det likevel mulig å danne seg noen hypoteser om velgernes strykeatferd og konsekvenser av dette for sammensetningen av norske kommunestyrer.

Hvem får flest strykninger?

Når det gjelder vårt første tema, om hvem som får strykninger, finnes relevant forskning om «oppslutningen» om listekandidatene i form av både strykninger, personstemmer og slengerstemmer.¹⁴ Forklaringene deles i to hovedgrupper, der hver gruppe omhandler egenskaper ved henholdsvis kandidaten og kandidatens parti. Fokuserert i litteraturen er på de ytre egenskapene ved og rundt kandidatene (som kjønn og listeplassering).

Av ulike *trekk ved kandidatene* har kjønn blitt viet spesielt stor oppmerksomhet (Hellevik 2003; Hellevik 2005; Christensen og Midtbø 2005). Multivariate analyser gir en nyansert framstilling av sammenhengene mellom kjønn og personstemmegivning. En britisk lokalvalgundersøkelse viser blant annet at kvinnelige rekrutteringsproblemer ikke kan tillegges velgernes personstemmegivning (Welch og Studlar 1996:280). Skjevheten skyldes derimot et snevert tilbud av kvinnelige kandidater med ugunstige listeplasseringer. Tilsvarende finner en undersøkelse av det svenske personvalget i 1998 at effekten av kjønn forsvinner når man kontrollerer for kandidatenes listeplassering (Håkansson 1999:218-225). Konklusjonen er dermed at middelaldrende menn ikke profitterer på personvalgordningen fordi de er middelaldrende menn, men fordi det er det middelaldrende mennene som står øverst på listene. Norsk forskning om personstemmegivningen i de to siste lokalvalgene er i tråd med disse funnene fra internasjonal litteratur (Christensen mfl. 2008).

Når det gjelder strykningene er kunnskapsgrunnlaget magrere. En undersøkelse av fire kommuner i 1995-valget (totalt 2050 kandidater) fant ingen tendens til at velgerne strøk kvinnelige kandidater (Christensen 2001). Hellevik og Bjørklund (1991) inkluderte et utvalg av 74 kommuner og fant at kvinneneandelen i norske kommuner ble lavere enn den ellers ville ha vært som et resultat av velgernes rettinger. Heller ikke her kunne det dokumenteres at velgerne strøk kvinnelige kandidater i betydelig grad. Fordelingen av strykningene antyder da også at listekandidatenes kjønn ser ut til å ha liten betydning for hvor mange strykninger de mottok i 1999-valget.

14. Se Christensen mfl. (2004;2008) for en mer omfattende drøfting av denne forskningen.

I tillegg til kjønn har flere vært opptatt av listekandidatenes alder. Er yngre kandidater mer utsatt for strykninger enn eldre kandidater? I en analyse av den svenske personvalgreformeren fant Håkansson (1999:207) at de yngre kandidatene mottok noe flere personstemmer enn de eldre kandidatene. Undersøkelser av de siste norske lokalvalgene har ikke funnet at kandidatenes alder har hatt substansiell effekt på personstemmene (Christensen mfl. 2004). Imidlertid var yngre kvinner noe mer populære enn de andre kandidatene i 2003-valget. Når det gjelder strykningene, fant den nevnte undersøkelsen av fire kommuner i 1995 ingen tendens til at «ferske» kandidater langt nede på listene var spesielt utsatt for strykninger (Christensen 2001). Med bakgrunn i denne diskusjonen forventer vi at det er andre egenskaper enn listekandidatenes kjønn og alder som påvirker personstemmegivningen.

I den internasjonale litteraturen har sammenhengen mellom listeplassering og personstemmegivning vært et tema (Rallings mfl. 1998:123). De fleste av undersøkelsene finner at jo nærmere toppen av listen kandidatene befinner seg, desto flere personstemmer får de (Johansson 1999:295; Elklit og Jensen 1997; Nielsen 2007; Buch 2007). I undersøkelsen fra det danske lokalvalget i 2005 heter det at effekten av personstemmegivningen er «marginal sammenlignet med betydningen af partiernes prioriteringer af kandidaternes rækkefølge på listen» (Buch 2007:129). Dette til tross for at det ikke er noen sperregrensener med hensyn til hvor mange personstemmer kandidatene trenger for å bli valgt (såfremt partiene stiller med sideordnet liste). Dette er funn som bekreftes i analysene av de to siste norske lokalvalgene (Christensen mfl. 2008). Kandidatene som partiene prioriterte på sine lister var stort sett de samme som velgerne prioriterte i sin personstemmegivning. Listeplassering generelt og toppl plasseringen spesielt fremsto som de viktigste forklaringene på kandidatpopulariteten i 2007 som i 2003.

Har trekk ved partilistene like stor betydning for strykningenes fordeling på kandidatene? En undersøkelse fra 1995-valget viser at toppkandidatene mottok flest strykninger (og personstemmer) (Christensen 2001). Personvalgutredningen fra 1973 antyder at effekten av listeplassering kan forventes å være enda sterkere for strykningene (NOU 1973:38, s.32);

hovedtyngden av strykningene settes inn mot den øverste del av stemmesedlene, mens de fleste kumuleringene konsentreres om den nederste delen. Det viktigste forklaringen på dette må være at velgerne regner med at de kandidatene som står høyt opp på lista er sikret valg. Disse er det derfor ikke grunn til å kumulere. De som står langt nede på lista må derimot kumuleres om de skal kunne slå ut noen som står langt oppe. Slik får velgernes «rettsvillfarelse» betydning for valget.

Spørsmålet er om disse antagelsene stemmer overens med det som skjedde i 1999-valget.

Konsekvenser for sosial representasjon

Det andre hovedspørsmålet i dette kapitlet er om eventuell systematisk strykeatferd påvirker representasjonen i norske kommunestyre. Igjen har hovedinteressen i forskningen knyttet seg til den totale effekten av velgernes rettinger på sammensetningen av kommunestyrene, og da særlig kjønns sammensetningen (Bjørklund og Hellevik 1987; Hellevik og Skard 1985). Konklusjonen i disse studiene er at kvinnelige kandidater i sum kommer noe dårligere ut av personvalgsoppgjøret enn mannlige kandidater.

Kandidater med innvandrerbakgrunn i Oslo ble studert i Bjørklund og Kvals (2001) rapport om lokalvalget i 1999. Det fremgår at disse kandidatene fikk flere strykninger enn andre kandidater, men at dette i stor grad ble veid opp av kumuleringer og slengere til de samme kandidatene. I sum kom kandidatene med innvandrerbakgrunn godt ut av personvalgsoppgjøret. Likevel synes det klart av denne studien at kandidatene med innvandrerbakgrunn ville hatt en fordel av at strykninger ikke var en del av valgordningen. Resultater fra senere valg tyder også på at kandidater med innvandrerbakgrunn har hatt en fordel av at valgordningen ble endret og strykeadgangen ble fjernet (Bjørklund og Bergh 2005).

Ingen har tidligere studert strykefrekvens i forhold til kandidatenes alder. Christensen m.fl. (2004) fant at det ikke var noen sammenheng mellom alder og antall personstemmer ved valget i 2003, men det er et åpent spørsmål om man vil finne det samme i en analyse av strykninger.

Hvem får flest strykninger?

Denne delen av kapitlet retter fokus mot hvordan de ulike personstemmene fordelte seg på listekandidatene ved kommunestyrevalget i 1999. Spesielt er vi opptatt av fordelingen av strykningene. Hvem ble strøket fra listene? Hvorfor mottok noen kandidater flere strykninger enn andre? Spørsmålene besvares med utgangspunkt i datasettet som omfatter 21660 kandidater i 104 kommuner. For å etablere et bakteppe for analysene presenteres først enkelte nøkkeltall om kandidatene samt noen forventninger til de empiriske resultatene.

Personstemmegivningen ved kommunestyrevalget 1999

Det stilte i alt 21 660 kandidater til valg i de 104 kommunene vi har opplysninger fra.¹⁵ Kvinnene utgjorde et mindretall av kandidatmassen (39,14 pro-

15. Dette gjelder alle kandidatene ved valget i 1999. I analysene senere i kapitlet hvor vi interesserer oss for utvelgelsen av representanter ser vi bare på kandidater fra lister som fikk valgt inn minst en representant i kommunestyret.

sent kvinner). I overkant av 12 prosent av kandidatene var forhåndskumulert av partiene, og av disse utgjorde kvinnene like i underkant av 38 prosent. Partiene hadde med andre ord forhåndskumulert nesten like mange kvinner som det disse utgjorde av kandidatmassen. Gjennomsnittsalderen på kandidatene var 46 år (standardavvik 13,5). Den yngste kandidaten var 18 år, mens den eldste kunne skilte med å stille som listekandidat i en alder av 94 år.

Tabell 6.1 viser listekandidatenes andel av henholdsvis strykninger, personstemmer og slengerstemmer. Den gjennomsnittlige listekandidat i de 104 kommunene mottok 26 strykninger. Dette tallet er identiske for mannlige og kvinnelige listekandidater, mens standardavviket er noe større for menn noe som betyr at spredningen i strykningen var større for de mannlige kandidatene. Vi ser også at den gjennomsnittlige listekandidat fikk 22 personstemmer, mens de kvinnelige kandidatene måtte nøye seg med et gjennomsnitt på 20 personstemmer. Siden kandidatene i gjennomsnitt ble strøket mer enn de fikk personstemmer kan vi slå fast at strykningene utgjorde en viktig del av velgernes personstemmegivning. Det gjelder selv om vi tar høyde for at de forhåndskumulerte kandidatene i den gamle ordningen kunne strykes to ganger. Dividerer vi strykninger på de forhåndskumulerte kandidatene på 2 mottok listekandidatene fremdeles i gjennomsnitt 23 strykninger. Det ble imidlertid gitt færre slengerstemmer. Mens den gjennomsnittlige listekandidat mottok 6 slengerstemmer, fikk de kvinnelige kandidatene 5 slengerstemmer.

Gjennomsnittsverdiene gir oss begrenset informasjon om hvordan personstemmene fordeler seg på listekandidatene. En nærmere analyse viser at mange kandidater fikk få strykninger, mens få kandidater fikk mange strykninger. Det samme gjelder for personstemmene. Det betyr med andre ord at de ulike personstemmene fordelte seg svært ujevnt mellom listekandidatene. 44 prosent av kandidatene fikk 10 strykninger eller færre. Tilsvarende tall for personstemmene var 52 prosent, mens hele 87 prosent av listekandidatene fikk 10 eller færre slengerstemmer.

Tabell 6.1. Personstemmegivningen fordelt på listekandidatene.

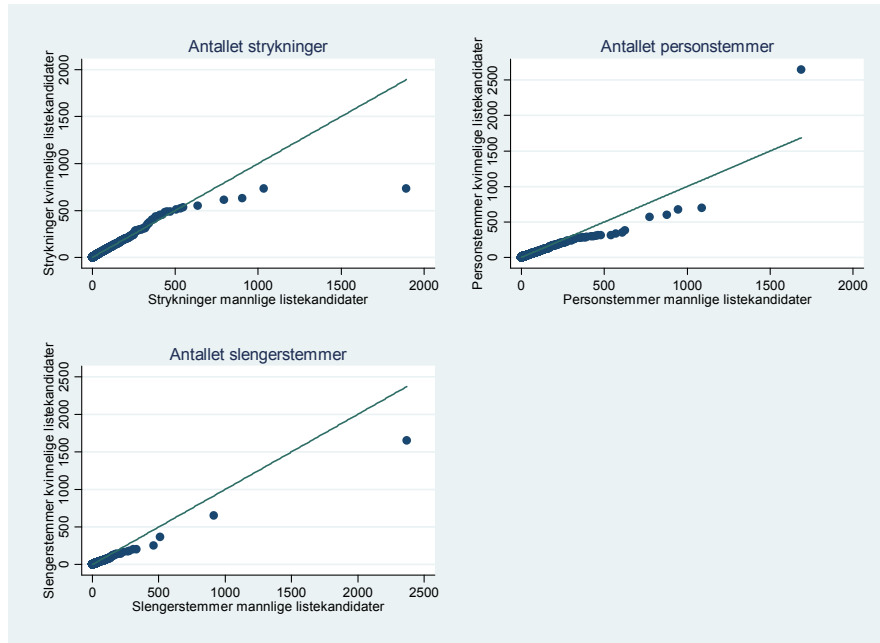
	Strykninger		Personstemmer		Slengerstemmer	
	Alle kandidater	Kvinner	Alle kandidater	Kvinner	Alle kandidater	Kvinner
Gjennomsnitt	26	26	22	20	6	5
Standardavvik	46	43	45	44	30	23
N	21 660	8 478	21 660	8 478	21 660	8 478

Hvordan høye og lave personstemmetall fordeler seg på henholdsvis kvinnelige og mannlige listekandidater er vist i Figur 6.1. Vi har beregnet separate personstemmevariabler for menn og kvinner, og plassert disse mot hverandre. Fordelingen av ulike personstemmer på de mannlige listekandidatene er plassert horisontalt, mens kvinnene er plassert vertikalt. Datapunktene langs den diagonale linjen er utgangspunktet for tolkningen av tallene. Hvis datapunktene følger diagonalen etter hvert som personstemmetallene øker betyr det en jevn fordeling mellom kvinnelige og mannlige kandidater. Det fremgår at de fleste datapunktene for de lave stryketallene ligger på diagonalen. Det innebærer at det er ingen skjevhet mellom kvinner og menn for lave stryketall (opp til ca. 500 strykninger). Skjevheten i disfavør av mannlige kandidater gjør seg imidlertid gjeldende når antallet strykninger blir høyt (over 500 strykninger). Blant annet ser vi at samtlige av de fem kandidatene som fikk flest strykninger var menn (de fem datapunktene i figur 6.1 under diagonalen til høyre). Flest strykninger mottok Høyres Martin Smith-Sivertsen i Bergen (2197 strykninger). Samtlige av de 35 kandidatene som fikk flest strykninger ble valgt med unntak av en. 33 av 35 var forhåndskumulert.

Personstemmene er skjevere fordelt i favør av menn. Dette gjør seg imidlertid først gjeldende når antallet personstemmer overstiger ca. 450. De lave personstemmetallene fordeler seg helt likt mellom kvinnelige og mannlige kandidater. Imidlertid fremgår det av figuren at det var en kvinnelig kandidat, Anne Grete Strøm-Erichsen fra Arbeiderpartiet i Bergen, som mottok flest personstemmer (2648). Når det er sagt, var kun 7 av de 35 listekandidatene med flest personstemmer kvinner. Samtlige 35 ble valgt, og 25 av dem var forhåndskumulert av partiene. Fordelingen av slengerstemmene er nokså lik personstemmefordelingen. Skjevfordelingen i favør av de mannlige kandidatene øker etter hvert som antallet slengere øker, mens fordelingen er lik for lave slengerstemmertall. Flest slengerstemmer (2641) mottok Torstein Dahle fra Rød Valgallianse (også Bergen).¹⁶

16. Bergen utmerker seg i denne oversikten, siden det er den største kommunen som er med i våre data. Landets største kommune, Oslo, er ikke med.

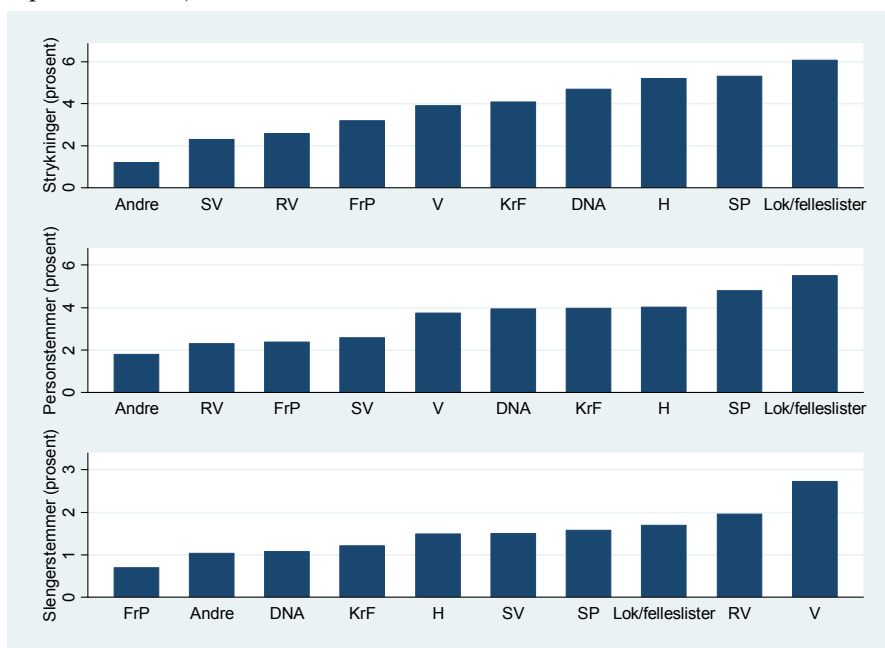
Figur 6.1. Strykninger, personstemmer og slengerstemmer fordelt på kvinnelige og mannlige listekandidater.

Siden vi benytter de faktiske personstemmetallene i figuren er det ikke overraskende at det er kandidater fra store partier i store kommuner som får høye tall. Oppsummert viser figuren at det ikke er noen skjevfordeling mellom kvinnelige og mannlige listekandidater for lave personstemmetall. Skjevheten gjør seg først gjeldende for de høye personstemmetallene. Det gikk med andre ord mest utover de mannlige kandidatene både i negative (strykninger) og positive (personstemmer og slengere) forstand.

Figur 6.2 viser de ulike personstemmene inndelt etter parti/liste. Figuren viser hvor stor gjennomsnittlig prosentandel av partistemmene listekandidatene fra de respektive partiene mottok i form av ulike typer personstemmer. Prosentandelene er sortert etter stigende størrelse, fra venstre til høyre. Det fremgår at det er i større partier og på de lokale listene/felleslistene at vi finner både de mest populære og de minst populære kandidatene. Blant de største partiene forekom det mest strykninger og personstemmer i Høyre, Arbeiderpartiet og Senterpartiet. Minst strykninger var det på SV og RV sine lister. At strykningene forekom hyppigst på de lokale listene og felleslistene er ikke overraskende. På lokallistene er personvalget gjerne vesentlig samtidig som felleslistene inviterer til strykninger/personstemmegivning på kandidater fra de respektive partiene som velger å stille liste sammen.

Figur 6.2. Strykninger, personstemmer og slengerstemmer etter parti (prosent av partistemmer)

Slengerstemmene bryter med mønster for de to andre formene for personstemmegivning. Størst prosentandel slengerstemmer fikk kandidatene fra Venstre og Rød Valgallianse, etterfulgt av lokallistene/felleslistene. Dette er heller ikke overraskende siden disse partiene/listene har lav velgertilslutning, noe som naturlig nok betyr at prosentandelen øker når kandidater fra disse partiene får slengerstemmer. Det viser imidlertid også at enkeltkandidater fra mindre partier kan være langt mer populære enn det partiene deres er i lokalpolitikken. Blant de større etablerte Stortingspartiene var det kandidater fra Senterpartiet, SV og Høyre som fikk størst oppslutning blant andre partiers velgere. I den andre enden av skalaen lå Fremskrittspartiets kandidater.

Strykefrekvens sammenlignet med kumuleringer

Et entydig funn fra tidligere forskning er at det er en sammenheng mellom antall strykninger og antall kumuleringer til en kandidat (Bjørklund og Kval 2001; Christensen 2001). Kjente og profilerte politikere får ofte mange personstemmer og mange strykninger. Disse politikerne står gjerne øverst på listene ved kommunestyrevalg, og man får en sammenheng mellom listeplassering og antall rettinger av listen. Personvalgsutredningen fra 1973 mente at

denne sammenhengen ville være enda sterkere for strykninger enn for kumuleringer (NOU 1973:38, s.32).

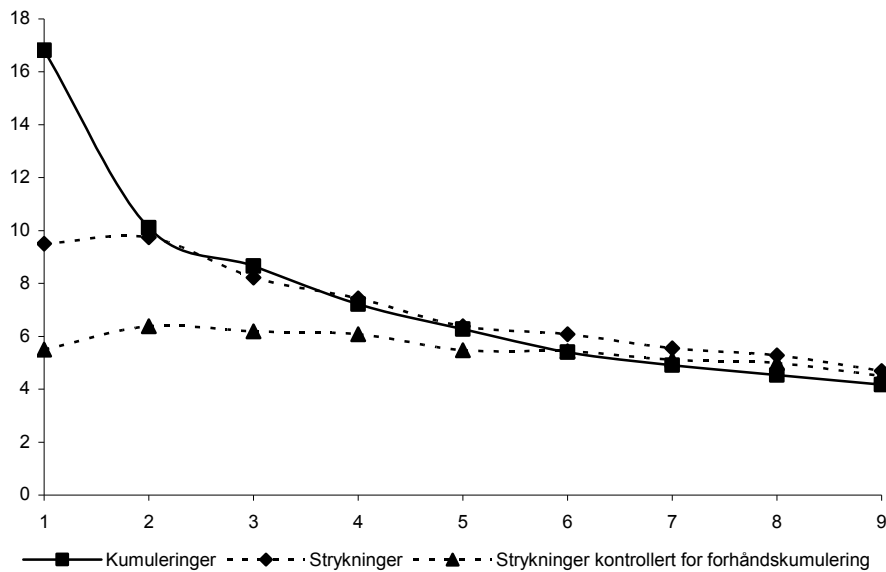
I våre data fra 104 kommuner ved lokalvalget i 1999 er det en klar sammenheng (korrelasjon) mellom antall strykninger og antall kumuleringer til en kandidat.¹⁷ Det betyr at de personene som får mange kumuleringer også får mange strykninger, og de med få kumuleringer gjerne får få strykninger.

Tidligere studier har dokumentert den nære sammenhengen mellom listeplassering og antall personstemmer (Christensen m.fl. 2003; Hellevik og Bergh 2005). Slike analyser kan utvides til å inkludere strykninger. I figur 6.3 ser vi den gjennomsnittlige andelen kumuleringer og strykninger, av alle stemmer til partiet, etter kandidatenes plassering på listen. Siden alle listene i de 104 kommunene vi har data fra stiller minst ni kandidater, inneholder figuren informasjon om de ni første kandidatene. Vi har bare tatt med lister som fikk valgt inn minst en kandidat ved valget. På den måten unngår vi lister som ikke hadde noen betydning ved valget.

Andel kumuleringer er en uproblematisk størrelse. Når det gjelder andel strykninger vil dette påvirkes av om en kandidat hadde forhåndskumulering eller ikke. Forhåndskumulerte kandidater kunne strykes to ganger. Det riktige tallet for antall velgere som har strøket en forhåndskumulert kandidat vil derfor trolig være antall strykninger delt på to. Figur 6.3 inneholder derfor to mål på strykninger: en hvor vi bruker totaltallene for strykninger, og en hvor antall strykninger til forhåndskumulerte kandidater er delt på to.

17. Pearson's r er 0,50 i en korrelasjonsanalyse på kandidatnivå. Hvis vi tar hensyn til at kandidater med forhåndskumulering kan strykes to ganger og deler antall strykninger til disse på to, synker korrelasjonen til 0,45. Det er altså likevel en sterk positiv korrelasjon.

Figur 6.3. Gjennomsnittlig andel strykninger og kumuleringer til kandidater etter rangering på listen. Prosent av alle stemmene til partiet

Figuren bekrefter bildet fra tidligere forskning om at andel kumuleringer henger nært sammen med listeplass, og at førstekandidatene er særlig begunstiget i så måte. Ser man på det totale antallet strykninger blir bildet noe av det samme, men med en markert forskjell for førstekandidatene. De øverste kandidatene på listene får atskillig færre strykninger enn kumuleringer, og kommer da i gjennomsnitt godt ut av personvalgoppgjøret. Videre får de andre kandidatene i gjennomsnitt omtrent like mange kumuleringer og strykninger, noe som skulle utligne hverandre i valgoppgjøret.

Hvis man ikke er interessert i valgoppgjøret, men i antallet velgere som stryker kandidater, så gir den nederste linjen det riktigste bildet. Her er tallene kontrollert for at forhåndskumulerte kandidater kan strykes to ganger. Det viser seg da at sammenhengen mellom antall strykninger og listeplassering er forholdsvis svak. Velgerne stryker ikke de første kandidatene på listen i særlig større grad enn de som står lengre ned på listen. Strykninger ser ut til å fordele seg noenlunde jevnt utover de ni første kandidatene på listene. Det tyder på at selv om det er en sterk sammenheng mellom antall kumuleringer og antall strykninger, så er det ikke bare de mest kjente eller fremtredende politikerne som får strykninger. Kanskje ligger mer individuelle vurderinger av den enkelte kandidat til grunn for velgernes strykninger. En annen mulighet er at

kandidatenes kjønn, alder og eventuell innvandrerbakgrunn påvirker velgerenes strykninger. Vi undersøker det nærmere i de resterende delene av kapitlet.

Multivariat analyse: Hvem får flest strykninger?

For å få et mer generelt bilde at hvilke kandidater som får flest strykninger, foretar vi en multivariat analyse. Tabell 6.2 angir variablene som inngår i analysen. Analysen tester primært for effekten av kjønn, alder og listeplassering på for 21658 kommunestyrekandidater i 104 kommuner. Variablene fanger opp viktige (men begrensede) aspekter ved personstemmegivningen. Listeplassering fanges opp av flere forklaringsvariabler. En variabel måler selve nummeret på listen, mens vi i tillegg har tatt med en dummyvariabel for toppplasseringen. Vi skiller også mellom forhåndskumulerte kandidater, og andre kandidater. Endelig forventer vi med bakgrunn i diskusjonen innledningsvis at det først og fremst er listekandidater fra de etablerte partiene som tiltrekker seg flest strykninger og personstemmer. Det er følgelig tatt med en dummyvariabel for hvorvidt kandidaten stiller på en liste som også er representert på Stortinget. Alle lister som ikke er representert på Stortinget fungerer dermed som referansegruppe.

Den empiriske analysen tar form av standard multivariat regresjonsanalyse. Følgende aspekter ved resultatene er gitt særlig oppmerksomhet: *Retningen* på effekten fremkommer ved å se på fortegnene til koeffisientene. For *styrken* på effekten legges tolkningen av de ustandardiserte regresjonskoeffisientene til grunn.¹⁸ *Statistisk signifikans* dreier seg om sannsynligheten for at effektene i utvalget også gjelder i populasjonen som helhet. Rapporteringen av signifikans skjer i form av t-verdier.¹⁹ Gitt et høyt antall enheter (kandidater), er tolkningen av resultatene mer fokusert på praktisk enn statistisk signifikans.

18. Effekter tolkes som endring i avhengig variabel, med en enhets endring av uavhengig variabel. I våre analyser blir det prosentpoengs endring i strykninger av en kandidat, med en enhets økning av den uavhengige variabelen. Koeffisientene, for eksempel de knyttet til variabelen kjønn, tolkes da som prosentdifferanser mellom andel strykninger av menn og kvinner.

19. Den kritiske t-verdien for en to-halet test på 5 prosents nivå er pluss/minus 2.00. Hvis føringene på sammenhengens retning er entydig anbefales imidlertid en-halet test. Den kritiske t-verdien for en en-halet test 5 prosents nivå er pluss/minus 1,65.

*Tabell 6.2. Forklaringen på ulike former for personstemmer; Variabler og beskrivelser.**

Variabel	Variabelbeskrivelse
Kjønn	Dummyvariabel=1 hvis mann, 0 ellers
Forhåndskumulert	Dummyvariabel= 1 hvis forhåndskumulerte, 0 ellers.
Toppkandidat	Dummyvariabel=1 hvis førsteplassen på listen, 0 ellers
Listeplassering	Kandidatens plassering på listen (standardisert fra 0-100)
Alder	Kandidatens alder i år
Stortingsparti	Dummyvariabel=1 hvis partiet er representert på Stortinget, 0 ellers

Tabell 6.3 Multivariat regresjonsanalyse av listekandidatenes strykninger (prosent ukorrigerede og korrigerede stryketall).

A) Prosentandelen strykninger - ukorrigeret	
Variabler	Ustandardiserte regresjonskoeffisienter (t-verdier)
Mann	-0,1 (-2,7)
Forhåndskumulert	2,6 (20,5)
Toppkandidat	2,5 (11,1)
Listeplassering	-0,02 (-12,8)
Alder	-0,009 (-3,2)
Stortingspartier	0,6 (5,8)
N	21658
Justert R ²	0,07

B) Prosentandelen strykninger - korrigeret	
Variabler	Ustandardiserte regresjonskoeffisienter (t-verdier)
Mann	-0,15 (-2,2)
Forhåndskumulert	-0,99 (-8,8)
Toppkandidat	1,5 (7,6)
Listeplassering	-0,01 (-13,6)
Alder	-0,01 (-4,3)
Stortingspartier	0,3 (2,9)
N	21658
Justert R ²	0,01

Tabell 6.3 oppsummerer resultatene i form av fire separate multivariate analyser med henholdsvis prosentandelen strykninger (ukorrigerede og korrigerede stryketall), personstemmer og slengerstemmer som avhengige variabler. Siden prosentandeler benyttes som avhengige variabler kontrolleres det allerede i utgangspunktet for parti- og kommunestørrelse. De uavhengige variablene er identiske i de tre analysene. Når det gjelder strykningene vises resultatene i form av to modeller: I den første er det ikke korrigeret for at de forhåndskumulerte kandidatene kunne strykes to ganger, mens dette er gjort i den andre modellen. Vi starter med å se resultatene fra analysen av strykningene.

Tabell 6.3 viser resultatene av regresjonsanalysene for både ukorrigerede og korrigerede stryketall. Begge modellene viser at antallet strykninger henger sammen med rekkefølgen på listen. Det fremgår at en plass frem på listen i gjennomsnitt gir 0,02 prosent flere strykninger etter å ha kontrollert for de andre forklaringsvariablene. Holder vi oss til analysen av det korrigerede strykeantallet mottok toppkandidatene i gjennomsnitt 1,5 prosent flere strykninger enn andre kandidater. Når det gjelder de forhåndskumulerte kandidatene, er resultatet naturlig nok svært forskjellig. Mens modellen for de ukorrigerede stryketallene viser at de forhåndskumulerte kandidatene i gjennomsnitt mottok 2,6 prosent *flere* strykninger enn andre kandidater, viser modellen for de korrigerede stryketallene at de samme kandidatene i snitt fikk ca. 1 prosent *færre* strykninger sammenliknet med andre kandidater. Det er rimelig å anta at de fleste velgerne som stryker en forhåndskumulert kandidat gjør det to ganger.

Når det gjelder kjønn, fremgår det at mannlige kandidater i gjennomsnitt fikk færre strykninger (0,14 prosent) sammenliknet med kvinnelige kandidater. Alder viser seg å ha en svak negativ effekt, noe som betyr at antallet strykninger reduseres med kandidatens alder. Endelig fremgår det at kandidater på lister der moderpartiene er representert på Stortinget får flere strykninger enn kandidater på andre lister.

Det bør noteres at den forklarte variansen for modellen er svært lav. Forklart varians for modellen med de korrigerede stryketallene er 1 prosent (Justert $R^2=0,01$). Dette tilsier at modellen ikke fanger opp viktige forklaringer på hvorfor enkelte kandidater strykes mer enn andre kandidater. Det betyr at det datasettet vi har hatt til rådighet mangler opplysninger om viktige forklaringsvariabler. Det gjelder blant annet faktorer som kandidatens politiske erfaring, deres aktivitet i valgkampen og i lokalmediene. Dette er alle forklaringsvariable som i varierende grad har vist seg å påvirke antallet personstemmer i de to siste lokalvalgene. Det er også mulig at velgerne vurderer andre (negative) egenskaper ved kandidatene når de gir strykninger. Slike eventuelle egenskaper fanges ikke opp av denne modellen. Når det er sagt, viser analysen at forventningene med hensyn til betydningen av listeplasseringsvariablene var som forventet. Effekten er imidlertid ikke spesielt sterk, samtidig som det knytter seg en viss usikkerhet til betydningen av forhåndskumuleringen. Ifølge modellen var det derimot partienes toppkandidater som mottok flest strykninger.

Listeplasseringsvariablene hadde sterkere effekt på personstemmene (se tabell 6.4), og igjen fikk toppkandidatene størst uttelling. I gjennomsnitt mottok toppkandidatene 11,5 prosentpoeng flere personstemmer enn resten av kandidatene. De forhåndskumulerte fikk derimot ca 1 prosentpoeng *færre* personstemmer enn andre kandidater. En gunstigere listeplassering ga også uttelling i form av flere personstemmer.

Tabell 6.4. Multivariat regresjonsanalyse av listekandidatenes personstemmer(prosent).

Variabler	Ustandardiserte regresjonskoeffisienter (t-verdier)
Mann	0,5 (7,7)
Forhåndskumulert	-1,2 (-10,4)
Toppkandidat	11,5 (57,2)
Listeplassering	-0,05 (-43,8)
Alder	-0,02 (-7,7)
Stortingspartier	-0,07 (-0,8)
N	21658
Justert R ²	0,26

Det fremgår også at mannlige kandidater mottok 0,5 prosentpoeng flere personstemmer enn kvinnelige kandidater. Samtidig var resultatet for aldersvariabelen nærmest identisk med analysen av strykningene. Antallet personstemmer reduseres med alderen.

Listekandidater som representerer partiene på Stortinget får færre personstemmer enn andre kandidater, men koeffisienten er ikke signifikant (t-verdi=0,8). Den forklarte variansen for personstemmene er høyere enn for strykningene. Forklart varians for modellen er 26 prosent (Justert R²=0,26). Dette betyr at modellen for personstemmene fanger opp mer av variasjonen enn det de samme variablene gjør for strykningene. Hvis vi hadde hatt data om velgernes grunner for å stryke og å kumulere kandidater kunne vi kanskje ha funnet årsaken til denne forskjellen. Dessverre har vi bare data om velgernes grunner til å gi personstemmer. Det som utmerker seg her i 2007 er personlig kjennskap til kandidaten, hans eller hennes kommunalpolitiske erfaring, politiske standpunkter eller opptredener i media. Det er med andre ord profilerte og kjente kandidater som får flest personstemmer. Det hadde vært interessant å vite om andre former for motivasjon lå bak strykninger, slik tabell 6.3 kan tyde på.

Den siste modellen tar for seg slengerstemmene. Også her fikk partienes toppkandidater spesielt god uttelling. Disse fikk i gjennomsnitt i overkant av 9 prosent flere slengerstemmer enn resten av kandidatene. En gunstig listeplassering og det å være forhåndskumulert ga også flere slengerstemmer. Menn fikk i overkant av 0,3 prosent flere slengerstemmer enn kvinnelige kandidater, mens aldersvariabelen ikke er signifikant. Det å tilhøre et parti som er representert på Stortinget har ikke signifikant effekt på antallet slengerstemmer. Forklart varians for denne modellen er 22 prosent (Justert R²=0,22). Det ser med andre ord ut til at de uavhengige variablene i modellene fanger best opp variasjonene i slengerstemmene og personstemmene, mens de i mindre grad fanger opp variasjonen i antallet strykninger.

Tabell 6.5. Multivariat regresjonsanalyse av listekandidatenes slengerstemmer (prosent)

Variabler	Ustandardiserte regresjonskoeffisienter (t-verdier)
Mann	0,3 (4,8)
Forhåndskumulert	0,5 (5,3)
Toppkandidat	9,2 (57)
Listeplassering	-0,2 (-23)
Alder	-0,003 (-1,7)
Stortingspartier	-0,06 (-0,8)
N	21658
Justert R ²	0,11

Konsekvenser for representasjonen i norske kommunestyre

Analysene ovenfor viser sammenhenger mellom kjennetegn ved kandidatene og ulike former for listeretting. Når det gjelder strykninger er sammenhengene svake, og bare så vidt statistisk signifikante. Man kan likevel tenke seg at slike forskjeller kan ha store effekter på sammensetningen av norske kommunestyre. Det skal bare en overvekt av én strykning til for å få valgt en kandidat fremfor en annen. Så lenge det er systematiske forskjeller i antallet strykninger bestemte kandidater får, kan det også gi systematiske utslag i sosial representasjon. Vi ønsker å undersøke om det er slike utslag i forhold til tre kjennetegn: kjønn, alder og innvandringsbakgrunn. Vi tar først for oss kjønn og alder, for så å se på kandidater med innvandringsbakgrunn til slutt. Vi har begrensede data om kandidater med innvandrerbakgrunn, så derfor dette skillet.

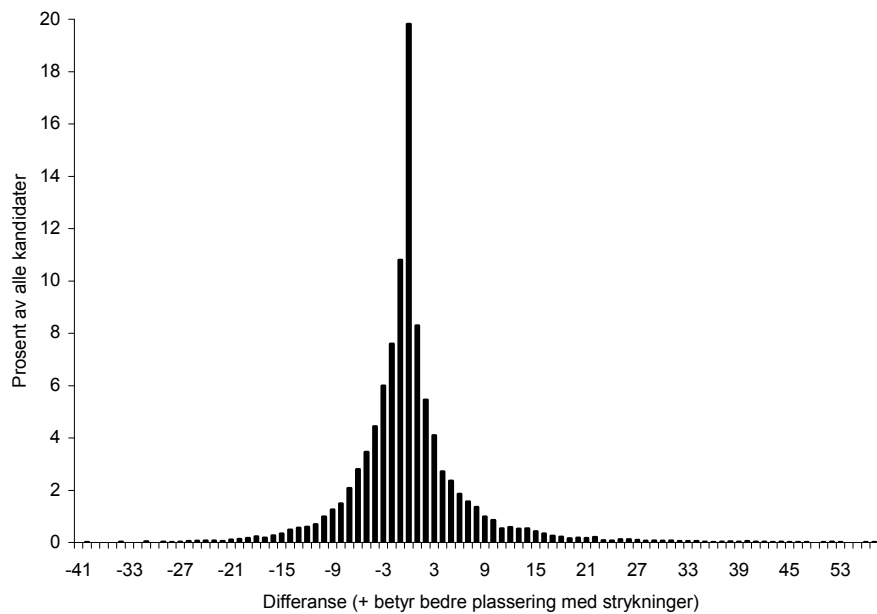
Vår viktigste metode for å si noe om konsekvensene av strykninger på sammensetningen av norske kommunestyre, er å beregne hva resultatene av kommunestyrevalgene i 1999 ville ha vært hvis strykninger ikke var en del av valgordningen, altså hvis vi ikke teller med strykningene i valgoppjøret. Dette kan vi sammenligne med det faktiske valgresultatet, og får dermed et inntrykk av betydningen av strykninger. Det ble avlagt mange strykninger ved valget i 1999, så det er all grunn til å tro at disse hadde en effekt på sammensetningen av kommunestyrene.

I en analyse av de 104 kommunene ved kommunestyrevalget i 1999 finner vi at 366 representanter av totalt 3092, ikke ville ha blitt valgt hvis strykninger ikke var en del av valgordningen. Det er 12 prosent av alle representantene. Disse ville ha blitt erstattet av 366 kandidater som i praksis ble «strøket» fra en plass i kommunestyret dette valget. Hvis disse kommunene er representative for landet som helhet, betyr det at cirka 1 400 av de over 12 000 representantene som ble valgt i 1999 likevel ikke ville ha blitt valgt, samtidig som 1 400 kandidater som ikke ble valgt ville ha fått en plass i kommunestyret. Disse tallene viser at strykninger hadde en betydelig effekt på representasjonen i

norske kommunestyrer. Spørsmålet er da om denne effekten slår skjevt ut i forhold til, for eksempel, alder, kjønn og innvandringsbakgrunn.

Effekten av strykninger på sammensetningen av kommunestyrene er det mest interessante målet på hvilke utslag strykningene har. Men, en slik analyse har bare to utfall: valgt eller ikke valgt. Det kan derfor være av interesse å studere utfallene på et mer detaljert nivå. Det kan vi gjøre ved å se på kandidaters rangering etter valgoppgjør. Rangeringen av en kandidat etter valgoppgjøret er det som avgjør hvem som blir valgt og hvem som ikke blir det. Strykninger var ett element i beregningen av rangeringen, før bortfallet av strykeadgangen (se kapittel 1). En analyse av forskjeller i rangering med og uten strykninger kan gi en indikasjon på om grupper av kandidater kommer bedre eller dårligere ut av en valgordning med strykninger.

Figur 6.4 Forskjeller mellom faktisk rangering på listen etter kommunestyrevalget 1999 og rangering hvis strykninger ikke er en del av valgoppgjøret

Figur 6.4 viser differansen mellom den faktiske rangeringen etter valgoppgjøret i 1999, og rangeringen hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret. Figuren viser at 20 prosent av alle kandidater ville ende opp med samme rangering med eller uten strykninger (differansen er lik 0). Det betyr at 80 prosent ville ha endret sin rangering hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret. De som har positive verdier gjør det best i en valgordning med strykninger, og de som har negative verdier gjør det best i en valgordning uten strykninger. Spørsmålet er da om noen grupper, for eksempel kvinner, bestemte aldersgrupper eller kandidater med innvandrerbakgrunn, er overrepresentert på den ene eller den andre siden av nullpunktet.

Kjønn og alder

Analysene ovenfor viste at kvinner får noe flere strykninger enn menn, mens det er en negativ sammenheng mellom alder og strykefrekvens. Det betyr at den yngste halvdel av kandidatene får noe flere strykninger enn den eldste. Hvis man skal danne seg hypoteser om konsekvenser på sosial representasjon må det bli at kvinner og den yngste delen av kandidatene taper på en ordning med strykninger; representasjonen av disse gruppene blir skadelidende hvis man gjeninnfører strykninger. Denne hypotesen kan testes ved hjelp av våre data fra 104 kommuner ved lokalvalget 1999, som blant annet gir informasjon om kandidatenes kjønn og alder.

Vi begynner, i tabell 6.6, med analysen av faktisk representasjon. Vi har valgt ut alle listene i de 104 kommunene som fikk valgt inn minst en kandidat. Den første raden viser situasjonen etter valget i 1999, og representasjonen av henholdsvis kvinner, menn og fire aldersgrupper i de aktuelle kommunene. Tallene viser at én av tre representanter var kvinner, og at de yngste og de eldste representantene var i mindretall. Nesten halvparten av alle representantene var i aldersgruppen 45 til 59 år. Vår interesse knytter seg likevel ikke til representasjonen i seg selv, men til om disse representasjonsnivåene blir endret eller påvirket av et bortfall av strykninger.

Tabell 6.6. Resultater av et valgoppgjør i 104 kommuner i 1999, hvor strykninger ikke blir talt med

	Alle	Kvinner	Menn	18-29 år	30-44 år	45-59 år	60 år +
Representasjon av gruppen i 1999 (%)	100	33	67	7	38	46	9
Andel av representantene som blir skiftet ut hvis strykninger bortfaller	12	13	11	12	15	9	13
Representasjon av gruppen hvis strykninger bortfaller	100	33	67	8	36	46	10

* Gjennomsnittlig prosentandel strykninger av alle stemmene til et parti

Tabell 6.7. Rangeringer av kandidater etter valgoppgjøret 1999. Hver liste er standardisert til en skala fra 0 til 100

	Alle	Kvinner	Menn	18-29 år	30-44 år	45-59 år	60 år +
Gjennomsnittsverdier 1999	50	52	49	52	47	49	60
Gjennomsnittsverdier hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret	50	51	49	53	48	48	58
N (antall kandidater)	20 515	8 035	12 480	2 255	6 894	8 142	3 222

Hvis vi så interesserer oss for effekten av et eventuelt bortfall av disse strykningene, kan man gjøre det med to innfallsvinkler. For det første er det interessant å vite hvor stor andel av representantene som ikke ville ha blitt valgt i 1999 hvis man ikke benyttet strykninger i valgordningen. Hvor stor andel av de valgte representantene ville ha blitt «byttet ut» med andre kandidater hvis valgoppgjøret ikke hadde talt med strykninger? Ovenfor fant vi at 12 prosent av alle kandidater ville ha blitt byttet ut på denne måten. Spørsmålet er så i hvilken grad denne andelen varierer mellom grupper. Den andre raden i tabell 6.6 viser at det er en viss forskjell. Kvinner ville ha blitt byttet ut i større grad enn menn. Aldersgruppen 30-49 år ville ha blitt byttet ut i større grad enn aldersgruppen 45-59 år.

Disse tallene på andeler av kandidater som ville ha blitt byttet ut hvis valgordningen ble endret i 1999 illustrerer betydningen av valgordningen for sammensetningen av kommunestyrene. Samtidig behøver ikke det å bety noe for den faktiske representasjonen av ulike grupper. Kvinner kan bli byttet ut med andre kvinner, unge kandidater med andre unge kandidater og så videre. Dette blir tydelig i den siste raden i tabell 6.6 som viser representasjonen av de ulike gruppene gitt en valgordning hvor strykninger ikke ble talt med. Representasjonen av de ulike gruppene er her svært lik den faktiske representasjonen i den øverste raden i tabellen. Konklusjonen må bli at strykninger har en substansiell betydning på personsammensetningen av norske kommunestyrer, men at kjønns- og alderssammensetningen i liten grad påvirkes. Ut i fra denne analysen er det derfor ikke grunn til å tro at kjønnsammensetningen av

norske kommunestyre vil bli påvirket av en eventuell gjeninnføring av strykninger ved kommunestyrevalg.

For å undersøke dette nærmere ser vi på rangering av kandidater etter valgoppgjøret. For å kontrollere for at lister har ulik størrelse standardiserer vi denne rangeringen på en skala fra 0 til 100. Det betyr at gjennomsnittsnivået for alle kandidater er 50. Spørsmålene er: Hva var gjennomsnittsnivået etter valgoppgjøret i 1999 for de ulike gruppene av kandidater vi er interessert i; og, ville disse nivåene ha endret seg hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret?

For en kandidat som ønsker å bli valgt gjelder det å ha en best mulig rangering, det vil si en lavest mulig verdi på skalaen. Den gruppen som hadde den klart dårligste rangeringen i så måte var kandidater over 60 år. Dette skyldes i noen grad strykninger, siden disse kandidatene i gjennomsnitt får en litt bedre rangering hvis strykninger ikke tas med i valgoppgjøret. Hovedinntrykket i tabellen er likevel at de ulike gruppene av kandidaters rangering i liten grad påvirkes av strykninger. De forskjellene som fremgår i tabellen mellom gjennomsnittsverdiene i 1999 og gjennomsnittsverdier hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret, er små og ubetydelige. Denne analysen bekrefter derfor inntrykket av at det har liten betydning på representasjonen av kvinner, menn og ulike aldersgrupper, om strykninger er en del av valgordningen eller ikke.

Kandidater med innvandrerbakgrunn

Mens tidligere forskning og resultatene ovenfor ikke gir grunnlag for å anta at strykninger påvirker kjønns- og alderssammensetningen av kommunestyrene, er situasjonen annerledes når det gjelder representasjonen av minoriteter. Det som finnes av tidligere forskning (Bjørklund og Kval 2001) tyder på at kandidater med innvandrerbakgrunn får flere strykninger enn andre kandidater. Disse funnene, som er hentet fra Oslos valgstatistikk, viser at kandidater med innvandrerbakgrunn fikk flere strykninger enn andre kandidater ved valgene fra 1983 til og med 1999. Dette ble etter hvert «imøtegått» av en økning i antall kumuleringer av de samme kandidatene med innvandrerbakgrunn. Ved valgene i 1995 og 1999 hadde flere av disse kandidatene en fordel av personvalgsordningen, ved at antall kumuleringer oversteg antall strykninger.

Når strykninger ble fjernet fra valgordningen fra og med valget i 2003 hadde kandidatene med innvandrerbakgrunn en fordel. De hadde mobilisert velgere som gav personstemmer, mens de velgerne som tidligere hadde strøket dem ikke lenger hadde mulighet til det.

Denne utviklingen i Oslo gir grunn til å tro at kandidater med innvandrerbakgrunn ikke vil ha noen fordel av en gjeninnføring av strykninger. For å undersøke det nærmere benytter vi våre data fra lokalvalget i 1999.

Tabell 6.8. Betydningen av strykninger for 38 kandidater med utenlandsk bakgrunn i Bergen, Drammen og Stavanger, sammenlignet med andre kandidater.

	Utenlandsk bakgrunn	Alle kandidater	
Antall valgte (prosentandel)	8 (21)	203 (12)	
Antall forhåndskumulerte (prosentandel)	5 (13)	162 (9)	
Antall listefyll (prosentandel)	25 (66)	871 (51)	
Gjennomsnittlig andel strykninger av partiets stemmer	0,9	0,7	
Gjennomsnittlig andel kumuleringer av partiets stemmer	1,2	0,6	
Antall valgte hvis strykninger ikke blir talt med (prosentandel)	8 (21)	203 (12)	
Gjennomsnittlig rangering etter valgoppgjør 1999 (standardisert skala fra 0 til 100)	40	50	
Gjennomsnittlig rangering etter valgoppgjør uten strykninger (standardisert skala fra 0 til 100)	30	50	
Antall kandidater	38	1 715	

Dessverre inneholder disse dataene ikke informasjon om den enkelte kandidats eventuelle innvandrerbakgrunn. En annen ulempe med dataene er at de ikke inneholder resultater fra den kommunen i landet hvor cirka 40 prosent av den norske ikke-vestlige innvandrerbefolkningen bor: Oslo.

Vi har valgt ut tre kommuner, Drammen, Stavanger og Bergen, hvor innvandrerbefolkningen ligger over gjennomsnittet for landet som helhet, og hvor det i nyere tid har vært en del representasjon av personer med innvandrerbakgrunn (Bergh og Bjørklund 2009). I disse kommunene har vi gått igjennom listene som fikk valgt inn minst en kandidat og har plukket ut navn som kan tyde på at kandidaten har utenlandsk og ikke-europeisk bakgrunn. Vi fant 12 slike kandidater i Drammen, 13 i Stavanger og 13 i Bergen; til sammen 38 kandidater med mulig utenlandsk bakgrunn.

Tabell 6.8 gir informasjon om effekten av strykninger på disse kandidatenes muligheter til å bli valgt. Den viktigste informasjonen i så måte er at 8 av de 38 kandidatene faktisk ble valgt, noe som gjorde at disse kandidatene hadde større sannsynlighet for å bli valgt enn andre kandidater i de samme kommunene (21 prosent versus 12 prosent). Kandidatene med utenlandsk bakgrunn var også forhåndskumulert i noe større grad enn andre kandidater, men her er forskjellene små og kan være tilfeldige.

Siden alle kandidatene befant seg på lister som fikk valgt inn minst en kandidat, hadde alle en teoretisk mulighet til å bli valgt. Men, mange av disse kandidatene hadde en lite gunstig listeplassering, og var i realiteten «listefyll» på sin liste. Det betyr at de ikke var forhåndskumulert og at de stod på en liste som fikk valgt inn like mange eller færre representanter enn antall forhåndskumulerte (se kapittel 4). I en slik situasjon vil nesten alltid de aktuelle man-

datene gå til kandidater med forhåndskumulering, og de uten forhåndskumulering har ingen realistisk mulighet til å bli valgt.

25 av de 38 kandidatene (66 prosent) med utenlandsk bakgrunn var listefyll. Den tilsvarende andelen for alle kandidater i de tre kommunene var 51 prosent. Det var altså få av kandidatene med utenlandsk bakgrunn som hadde en realistisk mulighet til å bli valgt, men av de som hadde en slik mulighet, fikk mange en plass i kommunestyrene. En forklaring på dette kan vi finne i listeretten av kandidatene. De med utenlandsk bakgrunn fikk flere strykninger enn andre kandidater. Samtidig fikk de samme kandidatene atskillig flere kumuleringer enn andre kandidater. I sum skulle kandidatene med utenlandsk bakgrunn komme godt ut av personvalgsoppgjøret.

Kandidatene med mulig innvandrerbakgrunn får altså flere strykninger enn andre kandidater. Hvis vi fjerner strykninger fra valgoppgjøret i de tre kommunene, skulle man tro at disse ville komme enda bedre ut av valgoppgjøret. Det viser seg ikke å være tilfelle når vi ser på hvem som blir valgt. De samme 8 kandidatene ville ha blitt valgt i et valgoppgjør der strykninger ikke er en del av valgordningen.

Men, denne analysen gjelder et lite antall kandidater med mulig innvandrerbakgrunn. Tilfeldigheter kan derfor spille en rolle i analysen av hvem som blir valgt. Hvis vi, som i analysen av kjønn og aldersgrupper ovenfor, ser mer detaljert på rangering etter valgoppgjør, kan vi få et mer presist bilde av betydningen av strykninger.

Tabell 6.8 viser at kandidatene med innvandrerbakgrunn i snitt kom bedre ut av valgoppgjøret enn andre kandidater ved valget i 1999. De hadde en gjennomsnittlig standardisert rangering på 40, som er bedre enn gjennomsnittet på 50. Hvis vi igjen fjerner strykningene fra valgoppgjøret, endres disse kandidatenes rangering til 30, altså en klar forbedring. Det illustrerer at kandidater med innvandrerbakgrunn har en fordel av personvalg, men kommer særlig godt ut i en valgordning uten strykninger.

Konsekvensen av disse analysene er at en eventuell gjeninnføring av strykninger ved kommunestyrevalg trolig vil ha en negativ effekt på representasjonen av personer med innvandrerbakgrunn.

Konklusjon

Formålet med dette kapitlet har vært å undersøke hvilke grupper av kandidater som i størst grad ble utsatt for strykninger, samt å vurdere effekten av strykninger på den sosiale representasjonen i norske kommunestyre. Med utgangspunkt i en analyse av slike effekter ved det siste valget hvor strykninger ble benyttet, i 1999, danner vi oss oppfatninger om effekter av en eventuell gjeninnføring av strykninger ved fremtidige kommunestyrevalg

Tidligere forskning har vist en nær sammenheng mellom personstemmegivning og en kandidats plassering på listen. De øverste kandidatene, og særlig førstekandidaten, får flere personstemmer enn andre (Christensen m.fl. 2004; Hellevik og Bergh 2005). Videre er det tidligere dokumentert en nær sammenheng mellom antall strykninger og antall kumuleringer til en kandidat (Christensen 2001). Profilerte og kjente politikere får, som en kan forvente, både mange strykninger og mange kumuleringer fra velgerne. Kandidater som er ukjente for velgerne får ikke denne typen «oppmerksomhet» fra velgerne.

Våre funn bekrefter mye av denne etablerte kunnskapen. Listeplassing har mye å si for strykefrekvensen av kandidater. Samtidig er kjennetegn ved kandidatens plassering på listen i større grad i stand til å forklare kumuleringer enn strykninger. Vi finner en korrelasjon mellom antall strykninger og antall kumuleringer til kandidater. Men, denne sammenhengen betyr ikke at det også er førstekandidatene på en liste som får flest strykninger. Strykninger fordeler seg mer jevnt utover kandidatene på en liste, enn hva som er tilfellet for kumuleringer. Generelt er det vanskeligere å forklare hvorfor noen kandidater får flere strykninger enn andre. Kanskje ligger det dermed mer individuelle vurderinger til grunn for strykninger enn for kumuleringer.

Vi fokuserer på tre gruppekjennetegn ved kandidatene i et forsøk på å identifisere grupper som kommer lite heldig ut av en ordning med strykninger. Det gjelder kjønn, alder og innvandrerbakgrunn. Vi finner at kvinner får noen flere strykninger enn menn, og at det er en viss sammenheng mellom strykninger og alder, ved at de yngste kandidatene får flere strykninger enn de eldste. Kandidater med innvandrerbakgrunn får flere strykninger enn andre.

Strykninger har stor betydning på sammensetningen av norske kommunestyre. 12 prosent av alle valgte kommunestyrerepresentanter i 1999 ville ha blitt skiftet ut hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret. Likevel finner vi at en slik «utskiftning» ikke ville ha slått skjevt ut i forhold til kjønn og alder. Kvinner, menn og de ulike aldersgruppene ville ha blitt representert på omtrent samme nivå hvis strykninger ikke var en del av valgoppgjøret i 1999. Det betyr at vi ikke forventer effekter på kjønns- og aldersrepresentasjonen av en eventuell gjeninnføring av strykninger.

Kandidater med innvandrerbakgrunn er i en annen situasjon. De fikk flere strykninger enn andre kandidater i 1999, og ville ha kommet bedre ut av valgoppgjøret i en ordning uten strykninger. Vi konkluderer derfor at kandidater med innvandrerbakgrunn vil tape på en eventuell gjeninnføring av strykninger.

Hovedfunn og alternativer

Formålet med denne rapporten har vært å vurdere konsekvensene av en eventuell gjeninnføring av strykeadgangen ved kommunestyrevalg i Norge. Alle spørsmålene vi har analysert i rapporten har vært hypotetiske, i den forstand at man ikke kan si med sikkerhet hva konsekvensene vil være før strykninger eventuelt er gjeninnført. Samtidig er det ikke lenge siden strykninger var en del av den norske kommunestyrevalgordningen. Det har gitt oss muligheten til å analysere hvordan strykninger fungerte, og på den måten trekke slutninger om effekter av en eventuell gjeninnføring. Det er slike slutninger som ligger til grunn for de fleste av våre hovedfunn, slik de rapporteres nedenfor.

I tillegg til det innledende kapitlet, består rapporten av 5 kapitler som analyserer ulike mulige konsekvenser av en gjeninnføring av strykninger. De fem temaene som tas opp, og de resultatene vi kommer frem til skisseres i kortform her:

- 1) *Vil en gjeninnføring av strykninger påvirke valgdeltagelsen, eller frekvensen av listeretting ved kommunestyrevalg?* Vi finner at det er liten grunn til å forvente slike effekter. Strykeordningen var en populær ordning som mange benyttet seg av. Hvis den gjeninnføres kan det tenkes at det bidrar til en generelt positiv holding til det påfølgende valget som, gitt alt annet likt, kan ha en positiv effekt på valgdeltagelsen. Det knytter seg stor usikkerhet til en slik mulighet, og det er ingen grunn til å forvente langvarige effekter. Det gjør at vi ikke har tro på en gjeninnføring av strykninger som et virkemiddel for å øke valgdeltagelsen. Vi finner heller ingen grunn til å tro at rettefrekvensen vil bli påvirket.
- 2) *Hva er listekandidatenes holdninger til strykninger? Er strykninger en belastning for enkelte kandidater?* Et flertall av listekandidatene, i likhet med et flertall av befolkningen forøvrig, er negative til fjerningen av strykeadgangen i 2002. Listekandidatene er riktignok noe mer positive til fjerningen av strykningene enn befolkningen forøvrig. Det gjelder særlig erfarne kandidater og kandidatene fra Arbeiderpartiet. Disse dataene gir grunn til å tro at et flertall av kandidatene vil

være positive til en gjeninnføring av strykeadgangen, med mulige unntak for Arbeiderpartiets kandidater og kandidater med lang erfaring. Siden erfaring bidrar til å øke sannsynligheten for at en er kritiske til strykninger, kan det hende at ordningen har vært en belastning for personer med lang fartstid. Vi har ikke data som direkte måler slik belastning.

- 3) *Hvordan påvirkes balansen mellom partienes og velgernes innflytelse over personutvelgelsen ved en eventuell gjeninnføring av strykninger?* Vi finner at ved en eventuell gjeninnføring av strykninger kan det være grunn til å øke stemmetillegget hvis man vil at partiene skal beholde den muligheten de har i dag til å sikre at bestemte kandidater blir valgt. Videre tyder våre analyser på at små grupper av velgere som ønsker å få valgt inn bestemte kandidater (organiserte retteaksjoner) vil ha større muligheter for å lykkes hvis strykninger gjeninnføres. Strykninger gjør det lettere for et mindretall av velgere som retter på en systematisk måte å oppnå et resultat av personutvelgelsen som kan stride mot ønskene til et flertall av velgerne og partiene.
- 4) *Hva er velgernes kjennskap til valgordningen?* Norske velgere har begrensede kunnskaper om sammenhengen mellom velgernes rettinger og sammensetningen av kommunestyret. Velgerne misforstår betydningen av rangeringen av kandidatene, men de forstår nok hva effekten av en personstemme og en strykning er. Det er ingen grunn til å forvente endringer av denne situasjonen ved en gjeninnføring av strykninger.
- 5) *Hvordan påvirkes den sosiale representasjonen i norske kommunestyrer av strykninger?* I en analyse av hvilke kandidater som fikk flest strykninger i 1999 finner vi bare små utslag. Kanskje er kandidatenes individuelle egenskaper viktigere enn deres gruppekjennetegn, for velgernes strykninger? Likevel, toppkandidatene og andre som står høyt på listen fikk flest strykninger. Videre fikk kvinner noe flere strykninger enn menn, og unge kandidater noe flere strykninger enn de eldste. Kandidater med innvandrerbakgrunn får flere strykninger enn andre kandidater. Strykninger har en effekt på sammensetningen av kommunestyrene. 12 prosent av representantene som ble valgt i 1999 ville ikke ha blitt valgt uten strykninger. Men, kjønns sammensetningen og alderssammensetningen av kommunestyrene påvirkes ikke av strykeadgangen. Den gruppen som taper på strykninger er kandidater med innvandrerbakgrunn. Mange av disse kandidatene kom godt ut av personoppgjøret selv med strykeadgang. Likevel får de flere strykninger enn andre. En gjeninnføring av strykninger vil ha en negativ effekt på valgbarheten til kandidater med innvandrerbakgrunn.

Alternativer

Forfatterne av denne rapporten har ikke tatt stilling til om strykninger bør gjeninnføres ved kommunestyrevalg eller ikke. Det er et politisk spørsmål som ikke har vært en del av vårt mandat. Vi er likevel bedt om å komme med alternativer for hvordan en valgordning med strykeadgang kan utformes. Heller ikke her anbefaler vi en valgordning fremfor en annen.

For hver mulig utforming av en valgordning med strykeadgang skisserer vi det vi ser på som de mest sannsynlige konsekvensene av den aktuelle ordningen. Konsekvensene er sammenlignet med et null-alternativ som er å beholde dagens ordning. Videre er de konsekvensene vi kommer frem til basert på våre hovedfunn ovenfor. Mange av konsekvensene kan sees på som negative. Det betyr ikke nødvendigvis at en valgordning med strykeadgang bør avvises. Det som kanskje er negative konsekvenser bør vurderes opp mot eventuelle normative ønsker om å gi norske velgere tilbake retten til å stryke kandidater ved kommunestyrevalg. Slike normative vurderinger er ikke en del av våre analyser, og inngår derfor ikke i tabellen.

Et virkemiddel for å begrense mulige negative konsekvenser er å sette et tak på hvor mange strykninger en velger kan gi. Det er derfor et mulig alternativ som skisseres nedenfor. I forhold til konsekvensen at organiserte retteaksjoner blir mer effektive med strykninger kunne det være et alternativ å forandre andre deler av valgordningen. En mulighet kunne da være å fjerne slengerordningen som er et annet effektivt virkemiddel i hendene på organiserte retteaksjoner. Men, dette er ikke et alternativ som er vurdert i denne rapporten. En slik endring bør derfor ikke foreslås før den er grundigere evaluert.

Den kanskje mest umiddelbart naturlige utformingen av en valgordning med strykeadgang, vil være å gå tilbake til den gamle valgordningen. Det er det første mulige alternativet i tabell 7.1. Spørsmålet er da om man også skal beholde muligheten velgerne hadde til å stryke forhåndskumulerte kandidater to ganger. Det var et særlig effektivt virkemiddel for organiserte retteaksjoner.

De fire andre valgordningene som skisseres i tabellen varierer langs to dimensjoner: antall strykninger som er tillatt og størrelsen på stemmetillegget. Til høyre i tabellen antyder vi hvilke konsekvenser den skisserte valgordningen vil ha.

Tabell 7.1. Mulige utforminger av en valgordning for kommunestyrevalg med strykeadgang, sammenlignet med dagens ordning

Kjennetegn ved valgordningen	Konsekvenser
0) Dagens valgordning: ingen strykeadgang og et stemmetillegg på 0,25.	Ingen endring fra i dag. Partiene beholder muligheten til å sikre kandidater. Organiserte retteaksjoner blir mer effektive; særlig hvis man også gjeninnfører ordningen med at forhåndskumulerte kandidater kunne strykes to ganger. Ordningen kan være en belastning for enkelte kandidater. Det gjelder særlig kandidater med innvandrerbakgrunn som vi forventer vil tape på en slik ordning. Mange velgere vil være positive til en gjeninnføring av strykninger.
1) Den gamle valgordningen: ubegrenset antall strykninger, og et stemmetillegg på 1,0.	De samme konsekvensene som 1). Stemmetilleggets størrelse betyr lite så lenge det er over et visst nivå. Partienes muligheter til å sikre kandidater svekkes noe. Organiserte retteaksjoner blir mer effektive. Ordningen kan være en belastning for enkelte kandidater. Det gjelder særlig kandidater med innvandrerbakgrunn som vi forventer vil tape på en slik ordning. Mange velgere vil være positive til en gjeninnføring av strykninger.
2) Ubegrenset antall strykninger, og et stemmetillegg mellom 0,5 og 1,0	De samme konsekvensene som 1) og 2), men man kan begrense det som kanskje er negative effekter ved å begrense antall strykninger. Ulempen kan være et det blir enda en regel å forholde seg til for velgerne.
3) Ubegrenset antall strykninger og et stemmetillegg som i dag (0,25).	De samme konsekvensene som 4) men partienes muligheter til å sikre kandidater svekkes noe.
4) Begrenset antall strykninger og et stemmetillegg på 0,5-1,0	
5) Begrenset antall strykninger og et stemmetillegg på 0,25.	

Litteratur

- Bergh, J. og T. Bjørklund (2003), «The Political Representation of Immigrants in Oslo and Copenhagen: A Study of Electoral Systems and Voting Behavior». *Comparative Social Research*, 22:101-121.
- Bergh, J. og T. Bjørklund (2009), «Minority Representation in Norway: Success at the Local Level; Failure at the National Level». I: Bird, K., T. Saalfeld og A. Wüst (red.), *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies*, Routledge Publishers. Kommer, november 2009.
- Besl. O. nr. 88 (2001-2002), *Lov om valg til fylkesting og kommunestyre (valgloven)*.
- Bjørklund, T. (1999), *Et lokalvalg i perspektiv – Valget i 1995 i lys av sosiale og politiske endringer*, Oslo: Tano Aschehoug.
- Bjørklund, T. og J. Bergh (2005), «Innvandrere i lokalpolitikken: En suksesshistorie?». I: J. Saglie and T. Bjørklund (red.), *Lokalvalg og lokalt folkestyre*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Bjørklund, T. og O. Hellevik (1987), *Barrierer mot kvinners deltakelse i lokalpolitikken*. ISF-rapport 1987:11. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bjørklund, T. and K.E. Kval (2001), *Innvandrere og lokalvalget 1999*, Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Bjørklund T og J. Saglie (2000), *Lokalvalget i 1999: Rekordlav og rekordhøy deltagelse*. Oslo, ISF-apport 2000:12. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Buch, R. (2007), «Personlige stemmer – personlig valgt». I: Buch, R. og J. Elklit, *Nye kommunalvalg? Kontinuitet og forandring ved valget i 2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Buch, R. og J. Elklit (2007), *Nye kommunalvalg? Kontinuitet og forandring ved valget i 2005*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Christensen, D.A. (2001), «Kva utset kandidatar til norske kommunestyreval seg for? Ei undersøking av Kristiansand, Østre Toten, Narvik og Trondheim». I: NOU 2001:3: *Velgere, valgordning, valgte*. Oslo: Kommunal- og regionaldepartementet
- Christensen, D.A., T. Midtbø, H.-E. Ringkjøb, L. Svåsand og J. Aars (2004), *Ny personvalgordning og hva så? En analyse av kommune- og fylkestingsvalget i 2003*. Bergen: Rokkansenteret, Rapport 2004:8.
- Christensen, D.A, T. Midtbø, H.-E. Ringkjøb og J. Aars (2008), *To valg med ny personvalgordning – Kontinuitet eller endring?* Bergen: Rokkansenteret, Rapport 2008:9.
- Dagens Næringsliv (1991), «Fotballklubb kuppet kommunestyre», *Dagens Næringsli*, 14.09.1991.
- Elklit, J. og R.B. Jensen (1997), *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Hellevik, O. (1991), «Hvorfor en ny kommunestyrevalgordning», *Nytt norsk tidsskrift* 3: 280-293.
- Hellevik, O. (2003), *Velgere, partier og kandidater. Kritisk søkelys på ordningen for personvalg i den nye valgloven*. Maktutredningen rapport 61. Oslo: Unipub.

- Hellevik, O. (2005), «Velgerne uten innflytelse over personutvelgingen? En kritikk av Rokkansenterets evalueringsrapport». I: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 46(5):539-553.
- Hellevik, O. (2009), «Linear versus logistic regression when the dependent variable is a dichotomy». *Quality & Quantity*, 43:59-74
- Hellevik, O. og J. Bergh (2005), «Personutvelgingen: Ny ordning – uendret resultat». I: Saglie, J. og Bjørklund, T. (red.): *Lokalvalg og lokalt folkestyre*. Gyldendal Akademisk. s 58-82.
- Hellevik, O. og T. Bjørklund (1991), *Retting på stemmeseddelen ved kommunestyrevalg og rettingens effekt på kvinnerekutteringen*. Arbeidsnotat 1991:10. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hellevik, O. og T. Bjørklund (1994), *Nedgangen i kvinneandelen i kommunestyrene etter valget i 1991*. ISF-rapport 1994:10. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Hellevik, O. og T. Bjørklund (1995), «Velgerne og kvinnerepresentasjon». I: Nina C. Raam (red.) *Kjønn og politikk*. Oslo: Tano, s.113-129.
- Hellevik, Ottar og T. Skard (1985), *Norske kommunestyre – plass for kvinner?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hjellum, T. (1967), *Partiene i lokalpolitikken: En analyse av politiseringen av lokalstyret i Norge: endringsrater, forklaringsfaktorer og virkninger*, Oslo: Gyldendal.
- Holmberg, S. og T. Möller (1999), *Premiär för personval*, SOU 1999: 92.
- Håkansson, A. (1999), *Vilka kandidater vinner på personval?* SOU 1999: 92
- Innst. S.nr. 110 (2007–2008), *Innstilling fra kontroll- og konstitusjonskomiteen om representantforslag fra Stortingsrepresentantene Per-Kristian Foss og Jan Tore Sanner om å gjeninnføre adgangen til å stryke listekandidater ved kommunestyrevalg*.
- Jensen, T. K. (2000) «Party Cohesion». I: P. Esaiasson og K. Heidar (eds.), *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*, Columbus, OH: Ohio State University Press.
- Johansson, F. (1999), «Vem personröstar och varför?», i SOU 1999:92, *Premiär för personval*.
- Kjær, U. (2000), *Kommunalbestyrelsernes sammensætning – rekruttering og repræsentation i dansk kommunalpolitik*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Kjær, U. (1997), «Konsekvenser af den personlige stemmeafgivning». I: J. Elklit og R. Buch Jensen (red.): *Kommunalvalg*. Odense: Odense Universitetsforlag.
- Midtbø, T. og D.A. Christensen (2005), «Når angrep blir et forsvar. En kritikk av Helleviks 'kritikk'». *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 46(4):554–564.
- Nielsen, P. (2007), *Ett decennium med personval – erfaringer og utfall*. Stockholm: SOU 2007:68.
- Nordlys (1995), «Mannekupp Ibestad», *Nordlys Morgen*, 14.9.1995.
- NOU 2001: 3: *Velgere, valgordning, valgte*.
- NOU 1982: 6: *Om en ny valglov*.
- NOU 1973: 38: *Personvalg ved Stortingsvalg og kommunalvalg*.
- NTB (1999), «Spådde feil vær – strøket fra valglistene», *NTBtekst* 17.09.1999.
- Ot.prp. nr. 45(2001-2002), *Om lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre (valgloven)*
- Oseland, R. (2000), *Kommunestyrevalget i Kristiansand 1999. Evaluering av forsøksordningen*. Upublisert notat
- Rallings, C., M. Trasher og C. Gunter (1998), «Patterns of Voting Choice in Multimember Districts: the Case of English Local Elections», *Electoral Studies*, 17:111-128.
- Representantforslag nr. 15 (2007–2008) *Dok.nr. 8:15 (2007–2008)* Representantforslag fra Stortingsrepresentantene Per-Kristian Foss og Jan Tore Sanner om å gjeninnføre adgangen til å stryke listekandidater ved kommunestyrevalg.
- Rule, W. og J.F. Zimmerman (1994), *Electoral Systems in Comparative Perspective: Their impact on Women and Minorities*. London: Greenwood Press.
- Skard, T. (red.) (1979), «Kvinnekupp» i *kommunene*. Oslo: Gyldendal.

- Wängnerud, L. (1999), «Kön og personröstning». I: Holmberg, S. og T. Möller (red.): *Premiär för personvalg*. SOU 1999: 92.
- Welch, S. og D.T. Studlar (1996), «The Opportunity Structure for Women's Candidacies and Electability in Britain and the United States», *Political Research Quarterly*, 49:861-874.
- Aars, J. (1998), *Rekruttering og personskifte i lokalpolitikken. En sammenligning av Finland og Norge*. Bergen: Institutt for administrasjon og organisasjonsvitenskap. Rapport nr. 58.
- Aars, J. (2001), *Rekrutteringsveier i norske kommuner. Sluttrapport*. SEFOS-notat 6-2001, Bergen: Senter for samfunnsforskning.
- Aars, Jacob og H.E. Ringkjøb (2005), «Party Politicisation Reversed? Non-partisan Alternatives in Norwegian Local Politics». *Scandinavian Political Studies*, 28(2): 161-181.

Institutt for samfunnsforskning

Rapport 2009:5

<i>Forfatter/Author</i> Johannes Bergh, Dag Arne Christensen, Ottar Hellevik og Jacob Aars
<i>Tittel/Title</i> Effekter av en eventuell gjeninnføring av strykninger ved kommunestyrevalgwegian Local Electoral System to Reinstate Voters' Rights to Strike (Delete) Candidates from Ballots
<i>Sammendrag</i> Rapporten har som formål å analysere effekter av en eventuell gjeninnføring av strykninger ved kommunestyrevalg i Norge. Basert på analyser av data fra tidligere valg når strykninger var en del av valgordningen, er det mulig å si noe om hva effektene av en eventuell gjeninnføring kan bli. Rapporten forsøker å svare på følgende fem spørsmål: <ol style="list-style-type: none">1) <i>Vil en gjeninnføring av strykninger påvirke valgdeltagelsen, eller frekvensen av listeretting ved kommunestyrevalg?</i> Vi finner at det er liten grunn til å forvente slike effekter. Strykeordningen var en populær ordning som mange benyttet seg av. Hvis den gjeninnføres kan det tenkes at det bidrar til en generelt positiv holding til det påfølgende valget som, gitt alt annet likt, kan ha en positiv effekt på valgdeltagelsen. Det knytter seg stor usikkerhet til en slik mulighet, og det er ingen grunn til å forvente langvarige effekter. Det gjør at vi ikke har tro på en gjeninnføring av strykninger som et virkemiddel for å øke valgdeltagelsen. Vi finner heller ingen grunn til å tro at rettetrekvensen vil bli påvirket.2) <i>Hva er listekandidatenes holdninger til strykninger? Er strykninger en belastning for enkelte kandidater?</i> Et flertall av listekandidatene, i likhet med et flertall av befolkningen forøvrig, er negative til fjerningen av strykeadgangen i 2002. Listekandidatene er riktignok noe mer positive til fjerningen av strykningene enn befolkningen forøvrig. Det gjelder særlig erfarne kandidater og kandidatene fra Arbeiderpartiet. Disse dataene gir grunn til å tro at et flertall av kandidatene vil være positive til en gjeninnføring av strykeadgangen, med mulige unntak for Arbeiderpartiets kandidater og kandidater med lang erfaring. Siden erfaring bidrar til å øke sannsynligheten for at en er kritiske til strykninger, kan det hende at ordningen har vært en belastning for personer med lang fartstid. Vi har ikke data som direkte måler slik belastning.3) <i>Hvordan påvirkes balansen mellom partienes og velgernes innflytelse over personutvelgelsen ved en eventuell gjeninnføring av strykninger?</i> Vi finner at ved en eventuell gjeninnføring av strykninger kan det være grunn til å øke stemmetillegget hvis man vil at partiene skal beholde den muligheten de har i dag til å sikre at bestemte kandidater blir valgt. Videre tyder våre analyser på at små grupper av velgere som ønsker å få valgt inn bestemte kandidater (organiserte retteaksjoner) vil ha <u>større</u> muligheter for å lykkes hvis strykninger gjeninnføres. Strykninger gjør det lettere for et mindretall av velgere som retter på en systematisk måte å oppnå et resultat av personutvelgelsen som kan stride mot ønskene til et flertall av velgerne og partiene.4) <i>Hva er velgernes kjennskap til valgordningen?</i> Norske velgere har begrensede kunnskaper om sammenhengen mellom velgernes rettinger og sammensetningen av kommunestyret. Velgerne misforstår betydningen av rangeringen av kandidatene, men de forstår nok hva effekten av en personstemme og en strykning er. Det er ingen grunn til å forvente endringer av denne situasjonen ved en gjeninnføring av strykninger.5) <i>Hvordan påvirkes den sosiale representasjonen i norske kommunestyre av strykninger?</i> I en analyse av hvilke kandidater som fikk flest strykninger i 1999 finner vi bare små utslag. Kanskje er kandidatenes individuelle egenskaper viktigere enn deres gruppekjennetegn, for velgernes strykninger? Likevel, toppkandidatene og andre som står høyt på listen fikk flest strykninger. Videre fikk kvinner noe flere strykninger enn menn, og unge kandidater noe flere strykninger enn de eldste. Kandidater med innvandrerbakgrunn får flere strykninger enn andre kandidater. Strykninger har en effekt på sammensetningen av kommunestyrene. 12 prosent av representantene som ble valgt i 1999 ville ikke ha blitt valgt uten strykninger. Men, kjønns sammensetningen og alderssammensetningen av kommunestyrene påvirkes ikke av strykeadgangen. Den gruppen som taper på strykninger er kandidater med innvandrerbakgrunn. Mange av disse kandidatene kom godt ut av personoppjøret selv med strykeadgang. Likevel får de flere strykninger enn andre. En gjeninnføring av strykninger vil ha en negativ effekt på valgbarheten til kandidater med innvandrerbakgrunn.

<i>Emneord</i> Valgordning, Kommunestyrevalg, Strykninger
<i>Summary</i> Norway has a proportional representation list-system for local elections, with extensive rights for voters' preferential voting for individual candidates. They include the right to provide any number of preferential votes to candidates on the voters' party-ballot of choice, or to candidates on any other ballot. Prior to the change in the electoral law in 2002, voters could also strike or delete any number of candidates from the ballot they had chosen. This amounted to a negative vote to individual candidates. This report aims to predict what the effects of changing the Norwegian local electoral system to reinstate voters' rights to strike (delete) candidates from ballots will be. Our main findings are that voters will react positively to such a change, because the right to strike candidates was a popular and oft-used party of the electoral system prior to 2002. To reinstate voters' right to strike candidates may weaken parties' ability to secure the election of some candidates. It will also strengthen the ability of small groups of organized voters to manipulate the outcome of an election in a manner that may differ from the wishes of the majority of voters. Finally, we expect minority or foreign-background candidates to suffer from a reinstatement of the striking-arrangement, because such candidates were often the recipients of a large number of «strikes» or deletions.
<i>Index terms</i> Electoral system, local elections, right to strike candidates